อนุสรณในวันพิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่

วันเสาร์ที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๓
ณ สนามกีฬาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พระพรรษา
เทศบาลตำบลเมืองแกลง

"...ปรากฏว่า...
มีผู้ไปชมรูปปั้นชิ้นเล็กๆ นี้
ซึ่งมีทั้งชาวระยอง และชาวเมืองอื่น
และมักถามกันว่า
สักเมื่อใด...จึงจะได้เห็นอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่แท้จริง..."

เสวต เปี่ยมพงศ์สานต์
พ.ศ.๒๔๙๘







จัดทำโดย...
เทศบาลตำบลเมืองแกลง

(เอกสารนี้เป็นหนึ่งในโครงการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของศูนย์เมืองแกลงศึกษา หอประวัติศาสตร์เมืองแกลง เทศบาลตำบลเมืองแกลง)

คำนำ

หนังสืออนุสรณ์ในพิธีเปิดอนุสาวรีย์ สุนทรภู่ เล่มนี้ จัดทำขึ้นเพื่อท่านผู้อ่านจะได้ทราบประวัติความเป็นมา **"กว่าจะมาเป็นอนุสาวรีย์สุนทรภู่"** ทั้งที่ปรากฏมาแต่ปี พ.ศ.๒๕๑๓ ณ ตำบลกร่ำ อ.แกลง และที่เพิ่งปรากฏสู่สายตาท่านนับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๓ นี้เป็นต้นไป ณ สนามกีฬาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พระพรรษา เทศบาลตำบลเมืองแกลง

อนุสาวรีย์สุนทรภู่ทั้งสองแห่งข้างต้น ต่างมีจุดความคิดเริ่มต้นจากบุคคลสองท่าน ท่านหนึ่งคือ **นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดระยอง อีกท่านหนึ่งคือศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ผู้เป็นปูชนียบุคคลของกรมศิลปากร** ที่ได้ทำ **"โครงร่างจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่"** ไว้แต่เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๘ กระทั่งปี พ.ศ.๒๕๑๓ กรมศิลปากรจึงได้สร้าง อนุสาวรีย์สุนทรภู่แล้วเสร็จ ณ ตำบลกร่ำ โดยแม้การวางตำแหน่งและรูปทรงจะแตกต่างจากโครงร่างจำลอง แต่อาจปั้นปรุงจากโครงร่างจำลองที่ว่านี้ก็เป็นได้ **แต่การสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ขึ้น ณ สนามกีฬาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พระพรรษา นั้นได้สร้างตามแบบโครงร่างจำลองที่เทศบาลตำบลเมืองแกลงได้ไปพบหลักฐานเพียงภาพถ่ายชิ้นเล็ก ๆ ไม่กี่ภาพ และหนังสือบันทึกเรื่องราวของการออกแบบไว้จึงได้นำมาสร้างแล้วเสร็จ หลังจากได้มีการออกแบบและปั้นโครงร่างจำลองทิ้งไว้นานถึง ๕๔ ปี**

เราอาจคุ้นหูกับกลอนบทที่ว่า **"ถึงหย่อมย่านบ้านกร่ำพอค่ำพลบ ประสพพบเผ่าพงศ์พวกวงศา ขึ้นกุฎีที่สถิตท่านบิดา กลืนน้ำตาก็ไม่ฟังเฝ้าพรั่งพราย"** ในนิราศเมืองแกลงที่สุนทรภู่ได้ประพันธ์ไว้ ในคราวมาเยี่ยมบิดาที่เมืองแกลงเมื่อปี พ.ศ.๒๓๔๙ แต่ในนิราศเมืองแกลงนี้ก็ยังมีกลอนบทที่ว่า **"แล้วไปชมกรมการ บ้านดอนเค็ด ล้วนเลี้ยงเป็ดหมูเนื้อดูเหลือเข็ญ ยกกระบัตรคัดช้อนทุกเช้าเย็น เมียที่เป็นท่านผู้หญิงนั่งปิ้งปลา"** และ **"แล้วไปบางทางเถื่อนบ้างพงอ้อ ไม่เหลือหลอหลายตำแหน่งแสวงหา จะเที่ยวดูคนผู้ทำยาตา ไม่เห็นหน้านึกระทดสลดใจ"**

อัน **"บ้านดอนเค็ด"** นี้ปัจจุบันยังเรียกขานกันอยู่ทั่วไป หมายถึงพื้นที่ชุมชนที่อยู่บริเวณติดกับวัดโพธิ์ทองพุทธาราม ส่วน **"บ้านพงอ้อ"** นั้น ผู้รู้ท่านสันนิษฐานว่าหมายถึงพื้นที่ในย่านชุมชนบ้านพลงช้างเผือก ในปัจจุบัน ซึ่งในอดีตเคยมี **"คนผู้...ทำยาตา"** หรือหมอที่เชี่ยวชาญการรักษาดวงตานั่นเอง ทั้ง **"บ้านดอนเค็ด"** และ **"บ้านพงอ้อ" ที่สุนทรภู่กล่าวถึงเมื่อ ๒๐๔ ปีก่อนนั้น เป็นพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ในเขตเทศบาลตำบลเมืองแกลง**

เมื่อรวมกับความที่สุนทรภู่เป็นผู้มีเชื้อสายทางบิดาเป็นชาวเมืองแกลง และการที่ท่านไม่เพียงแต่ เป็นรัตนกวีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้น องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ยังได้ยกย่องท่านเป็นบุคคลสำคัญของโลก ผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม หรือนัยหนึ่งเป็นกวีเอกของโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๙ อีกด้วย

เทศบาลตำบลเมืองแกลง จึงได้สร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่นี้เพื่อประกาศเกียรติคุณอันยิ่งใหญ่ของ บรรพชนให้ปรากฏสืบต่อไป พร้อมมีความตั้งใจที่จะให้อนุสาวรีย์สุนทรภู่นี้ เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเมืองแกลง และให้ได้มีการศึกษาค้นคว้า ถ่ายทอดการเรียนรู้วรรณกรรมต่างๆ ของสุนทรภู่ที่นับเป็นมรดกทางภาษาและวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาติไทยสืบต่อไป

เทศบาลตำบลเมืองแกลง

คำกล่าวรายงานในพิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่

โดย **นายสมชาย จริยเจริญ** นายกเทศมนตรีตำบลเมืองแกลง

ณ สนามกีฬาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พระพรรษา

วันเสาร์ที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๓

กราบเรียน ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดระยอง นายสยุมพร ลิ่มไทย

กระผม นายสมชาย จริยเจริญ นายกเทศมนตรีตำบลเมืองแกลง ในนามของเทศบาลตำบลเมืองแกลง อำเภอแกลง ตลอดจนพี่น้องประชาชนชาวเมืองแกลง ขอกราบขอบพระคุณท่านเป็นอย่างสูงที่ได้สละเวลาอันมีค่า และให้เกียรติมาเป็นประธานในพิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ณ สนามกีฬาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พระพรรษา พื้นที่ ๑๓๒ ไร่ และมีพื้นที่ติดชายคลองประแสประมาณ ๒ กิโลเมตร ของเทศบาลตำบลเมืองแกลง ในวันนี้

การก่อสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ โดยเทศบาลตำบลเมืองแกลงในครั้งนี้ เกิดขึ้นจากโครงการศึกษาและเผยแพร่ประเพณีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมืองแกลง ซึ่งได้เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๔๕ เป็นต้นมา ในโครงการดังกล่าวได้มีการสืบค้นข้อมูลประวัติของเมืองแกลงในด้านต่าง ๆ และได้มีการสืบหาติดตามภาพเก่าที่เป็นของพี่น้องชาวเมืองแกลงเรื่อยมา โดยได้มีการพบภาพถ่ายโครงร่างจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่ประมาณ ๓ ภาพ ต่อมาได้ค้นพบบันทึกของนายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดระยองที่ได้กล่าวถึงโครงร่างจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่นี้ ว่าได้ร่วมกับศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรีผู้เป็นปูชนียบุคคลของกรมศิลปากร ออกแบบเค้าโครงอนุสาวรีย์ และศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรีเป็นผู้ลงมือปั้นโครงร่างจำลองขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๘ แต่ในขณะนั้นมิได้มีการก่อสร้าง เนื่องจากติดขัดปัญหาด้านงบประมาณ ครั้นถึงพ.ศ.๒๕๑๑ กรมศิลปากรจึงได้ก่อสร้างอนุสาวรีย์ สุนทรภู่ขึ้นที่ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง ดังที่เห็นอยู่มาจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งมีความแตกต่างจากโครงร่างจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่ออกแบบไว้เดิม

จากหลักฐานภาพเก่าและบันทึกดังกล่าว เทศบาลตำบลเมืองแกลงจึงได้ขยายผลโดยนำภาพโครงร่างจำลองมาขยายสัดส่วนให้ได้ตามมาตราส่วนที่ได้มีการปั้นเป็นโครงร่างจำลองไว้ และได้ดำเนินการก่อสร้างตั้งแต่ราวเดือนสิงหาคมปีที่ล่วงมาถึงเดือนกุมภาพันธ์ ศกนี้จึงแล้วเสร็จ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ เป็นการเผยแพร่ชื่อเสียงเกียรติคุณอันน่าภาคภูมิใจของสุนทรภู่ ผู้มีเชื้อสายทางบิดาเป็นชาวเมืองแกลง และผู้เป็นกวีเอกของโลกดังที่องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือ ยูเนสโกได้ยกย่องท่านเป็นบุคคลสำคัญของโลก อีกทั้งยังประสงค์จะให้อนุสาวรีย์สุนทรภู่นี้ ได้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจสำหรับพี่น้องประชาชน เป็นจุดท่องเที่ยวสำหรับการมา เยี่ยมเยือนเมืองแกลง ดังเช่นที่สุนทรภู่ได้เคยมาเยี่ยมบิดาที่เมืองแกลง โดยได้ประพันธ์ถึงบ้านพงอ้อ หรือบ้าน พลงช้างเผือก และบ้านดอนเค็ด ซึ่งตั้งอยู่บริเวณเดียวกับสถานที่แห่งนี้ไว้ ในหนังสือนิราศเมืองแกลงเมื่อปี พ.ศ.๒๓๔๙ หรือ ๒๐๔ ปีที่ผ่านมาและเป็นการจุดประกายที่จะทำให้เกิดการศึกษาเรียนรู้วรรณกรรมของสุนทรภู่ ที่เป็นมรดกทางภาษาและวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาติไทย ในการก่อสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ครั้งนี้ ก็เพื่อเป็นการตอบคำถาม ที่นายเสวต เปี่ยมพงศ์สานต์ได้ทิ้งท้ายไว้ในบันทึกเมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๘ ว่า "ปรากฏว่ามีผู้ไปชมรูปปั้นชิ้นเล็ก ๆ นี้ ซึ่งมีทั้งชาวระยองและชาวเมืองอื่น และมักถามกันว่า สักเมื่อใดจึงจะได้เห็นอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่แท้จริง" หลังจากเวลาผ่านมานานถึง ๕๔ ปี

ในการเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่ครั้งนี้ ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากท่านนายอำเภอแกลง ส่วนราชการ ต่าง ๆ คณะผู้บริหารสมาชิกสภาเทศบาลตำบลเมืองแกลง ข้าราชการ รวมถึงพี่น้องประชาชนชาวเมืองแกลง ซึ่งเทศบาลฯ ได้จัดเตรียมหนังสืออนุสรณ์ในพิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่ไว้มอบเป็นเครื่องอภินันทนาการต่าง คำขอบพระคุณ

บัดนี้ได้เวลาอันเป็นมงคลฤกษ์แล้ว ผมขอเรียนเชิญท่านผู้ว่าราชการจังหวัดระยองได้กล่าวแสดงความยินดีเป็นเกียรติและเป็นประธานในพิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่ต่อไป ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

คำกล่าวแสดงความยินดี

ในพิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่

โดย **นายสยุมพร ลิ่มไทย** ผู้ว่าราชการจังหวัดระยอง

ณ สนามกีฬาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พระพรรษา

วันเสาร์ที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๕๓

ท่านนายอำเภอแกลง ท่านนายกเทศมนตรี ท่านประธานสภา ท่านสมาชิกสภาเทศบาลตำบลเมืองแกลง หัวหน้าส่วนราชการ พี่น้องชาวเมืองแกลง

ผมรู้สึกเป็นเกียรติและขอขอบใจที่เทศบาลตำบลเมืองแกลงได้ให้เกียรติผมมาเป็นประธานในพิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ณ สนามกีฬาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พระพรรษาในวันนี้ หลังจากที่เรามีอนุสาวรีย์สุนทรภู่แห่งแรกที่ตำบลกร่ำและมีพิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่ครั้งนั้นเมื่อปี พ.ศ.๒๕๑๓ หรือประมาณ ๔๐ ปีล่วงมา

จากคำกล่าวรายงานความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของการก่อสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่แห่งนี้ของนายกเทศมนตรี ทำให้ผมได้ทราบที่มาที่ไปกว่าจะมาเป็นอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่เรากำลังเห็นเป็นประจักษ์อยู่ในขณะนี้ แม้จะมีการออกแบบและปั้นเป็นโครงร่างจำลองเอาไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๙๘ และแม้จะมีการก่อสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่ไปก่อนหน้านี้แล้วที่ตำบลกร่ำโดยกรมศิลปากร แต่การก่อสร้างตามแบบโครงร่างจำลองที่ออกแบบและปั้นโดยบุคคลสองท่าน คือนายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ และศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ต้องใช้เวลารอคอยอย่างยาวนานถึง ๕๔ ปี ผมจึงขอแสดงความยินดีที่เทศบาลตำบลเมืองแกลงได้เล็งเห็นความสำคัญเรื่องปูมประวัติของเมือง ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นในการพัฒนาเมืองตลอดมา และเหนือสิ่งอื่นใดอนุสาวรีย์สุนทรภู่ซึ่งท่านเป็นผู้มีเลือดเนื้อเชื้อไขของชาวเมืองแกลง แม้เวลาจะผ่านมาถึงกว่าสองร้อยปีแล้วก็ตาม ก็ไม่มีคำว่าสายเกินไป สำหรับการก่อสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่โดยลูกหลานชาวเมืองแกลงเอง

ผมหวังว่า เมื่อเมืองแกลงได้มีอนุสาวรีย์สุนทรภู่แห่งนี้เกิดขึ้นแล้ว อนุสาวรีย์สุนทรภู่ก็จะเปรียบเหมือนศูนย์กลางของบ้านหลังใหญ่ที่มีห้องรับแขกอันงดงาม เป็นเครื่องแสดงความยินดีต้อนรับต่อผู้มาเยือนเมืองแกลงนับจากนี้ไป ขออวยพรให้เทศบาลตำบลเมืองแกลงได้บรรลุวัตถุประสงค์ดังที่กล่าวไว้ในรายงานทุก ๆ ข้อซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่ออำเภอแกลงตลอดไป

บัดนี้ ได้เวลาอันเป็นมงคลฤกษ์แล้ว ผมขอเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ณ สนามกีฬาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พระพรรษา ณ บัดนี้

สารบัญ



"อนุสาวรีย์สุนทรภู่" นี้ได้...แต่ใดมา...

เมื่อข้าพเจ้าได้ริเริ่มจัดทำโครงการศึกษาและเผยแพร่วัฒนธรรมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเมืองแกลงขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๕ เรื่อยมา เพื่อหมายจะได้รู้ได้ทราบถึงสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองแกลง ก่อนที่ข้าพเจ้าเกิด และก่อนที่เราท่านจะเกิด แม้เราอาจจะสืบเสาะที่มาของบรรพบุรุษตนเองได้ แต่กล่าวสำหรับ บรรพชนชาวเมืองแกลงที่มาอยู่ร่วมกันจนกลายเป็นเมืองนั้น ยังมิได้มีการค้นคว้า กันอย่างจริงจังมาก่อน ขณะที่ข้าพเจ้าก็คิดตระหนักอยู่เสมอว่า การเดินหน้ามุ่งแต่พัฒนาเมืองโดยมิได้ย้อนแลไปข้างหลัง เพื่อจะได้เรียนรู้ และเข้าใจรากเหง้าของเมืองอย่างครอบคลุม เพื่อประกอบการพิจารณาใคร่ครวญนั้น เป็นการสุ่มเสี่ยงที่จะหลงทิศผิดทาง ต่อการพัฒนาเมืองอยู่ไม่น้อย

โครงการดังกล่าว นอกจากมีวัตถุประสงค์ข้างต้นแล้ว ข้าพเจ้ายังได้พยายามค้นหารูปภาพเก่า ๆ ที่มีอยู่กระจัดกระจายตามบ้านเรือนของประชาชน ในพื้นที่เพราะปรารถนาจะได้เห็นรูปร่างหน้าตา ของบ้านเมือง ในยุคก่อนว่าเป็นอย่างไร **และภาพหนึ่ง ที่ได้มาจากประชาชน ซึ่งข้าพเจ้ารู้สึกสะดุดตา พร้อมสงสัยเหลือเกินก็คือ ภาพอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ที่แตกต่างจากอนุสาวรีย์ที่เห็นอยู่ที่ตำบลกร่ำ**

@ แต่แรกโครงร่างจำลองนี้ตั้งใจจะสร้างเป็นของจริงที่ตำบลกร่ำ@



◉ ศาลาสุนทรภู่ เมื่อยังมิได้มีการก่อสร้าง ◉



ข้าพเจ้าได้พยายามสอบถามผู้สูงวัย หลายท่านว่าเคยเห็นมาก่อนหรือไม่ ก็ไม่ได้ความชัดเจน ได้แต่เก็บเป็นความสงสัยมาตลอด กระทั่งเมื่อได้อ่าน บทความเรื่อง **"กว่าจะเป็นอนุสาวรีย์สุนทรภู่"** ซึ่งรวบรวม ค้นคว้าเรื่องราวโดยคุณเฉลียว ราชบุรี อดีตศึกษาธิการ อำเภอแกลง ในหนังสือ **"เมืองแกลงของเรา เมืองเก่าบรรพชน"** ของเทศบาลตำบลเมืองแกลงโดยละเอียด และพิจารณารูปภาพที่ ข้าพเจ้าสงสัยมานาน จึงได้รู้ว่า **นอกจากรูปปั้นอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่สร้างเสร็จมาแต่ปี พ.ศ.๒๕๑๓ อยู่ ณ ตำบลกร่ำมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้แล้ว ย้อนขึ้นไป เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๘ ยังมีการสร้างโครงร่างจำลอง ขนาดความสูง ๔๐ เซ็นติเมตรของอนุสาวรีย์สุนทรภู่ พร้อมตัววรรณคดีพระอภัยมณี นางมัจฉา และนางผีเสื้อสมุทรไว้ก่อนอีกแบบหนึ่ง ดังบันทึกของคุณเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ ดังนี้**

@ ภาพโครงร่างจำลองที่สูงเพียง ๔๐ เซนติเมตร @



@ อนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่สร้างขึ้นโดยขยายมาตราส่วนโครงร่างจำลอง @



"...หลังจากจัดการเรื่องที่ดินแล้วข้าพเจ้าได้ไปพบอาจารย์ศิลป์ พีระศรี ผู้เป็นปรมาจารย์ของกรมศิลปากรในด้านประติมากรรม ขอให้ท่าน ช่วยทำหุ่นจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่ขึ้น โดยมีรูปปั้นท่านสุนทรภู่เป็นหลักมีรูปปั้นพระอภัยมณีนางมัจฉาและผีเสื้อสมุทรเป็นส่วนประกอบ**อาจารย์ศิลป์ พีระศรี ยินดีให้ความร่วมมือท่านเขียนแบบเป็นลายเส้นให้ ดูก่อนเป็นภาพท่านสุนทรภู่นั่ง ทำท่าเขียนหนังสือ อยู่บนแท่นสี่เหลี่ยม และมีภาพพระอภัยมณี นั่งเป่าปี่ ภาพนางมัจฉานั่งทอดตัว อ่อนช้อยและภาพผีเสื้อสมุทร อยู่ใต้ภาพท่านสุนทรภู่ ต่ำลงมาก็เป็นเสาสี่เหลี่ยม รองรับแท่นและถัดมาก็เป็นฐานอนุสาวรีย์ เมื่อข้าพเจ้า เห็นด้วยกับโครงร่างของท่าน อาจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้ปั้นอนุสาวรีย์จำลองขึ้นมาสูงประมาณ ๔๐ เซนติเมตร ตัวคนเป็นปูนปั้น ส่วนตัวแท่นเข้าใจว่าเป็นไม้** เมื่อข้าพเจ้าเห็นด้วย อาจารย์ศิลป์ พีระศรี หล่อรูปปั้น เป็นโลหะและมอบให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงเอารูปปั้นนี้ ไปมอบไว้แก่กำนันตำบลบ้านกร่ำในเวลานั้น สำหรับ ผู้ที่สนใจได้ชมเพื่อจะได้ทราบว่า รูปร่างอนุสาวรีย์ สุนทรภู่เป็นอย่างไร **ปรากฏว่ามีผู้ไปชมรูปปั้นชิ้นเล็กๆ นี้ ซึ่งมีทั้งชาวระยองและชาวเมืองอื่นและมักถามกันว่า สักเมื่อใดจึงจะได้เห็นอนุสาวรีย์ สุนทรภู่ที่แท้จริง"**

นี่จึงเป็นกุญแจดอกสำคัญที่ไขเงื่อนงำความสงสัยของข้าพเจ้าจนได้ความกระจ่าง บวกรวมกับที่ข้าพเจ้าพอจะทราบประวัติอันยิ่งใหญ่ของท่านผู้ปั้นหุ่นจำลองผู้นี้มาก่อนว่า ท่านเป็นผู้ที่รัฐบาลอิตาลี ได้ส่งมา ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ เพื่อเข้ามา ทำงานด้านประติมากรรมและเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ในการก่อตั้งมหาวิทยาลัย ศิลปากร รวมถึงการมี ผลงานโดดเด่นด้านงานประติมากรรม อาทิ พระราชานุสาวรีย์ รัชกาลที่ ๖ ณ สวนลุมพินี กรุงเทพฯ อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี นครราชสีมาเป็นต้น

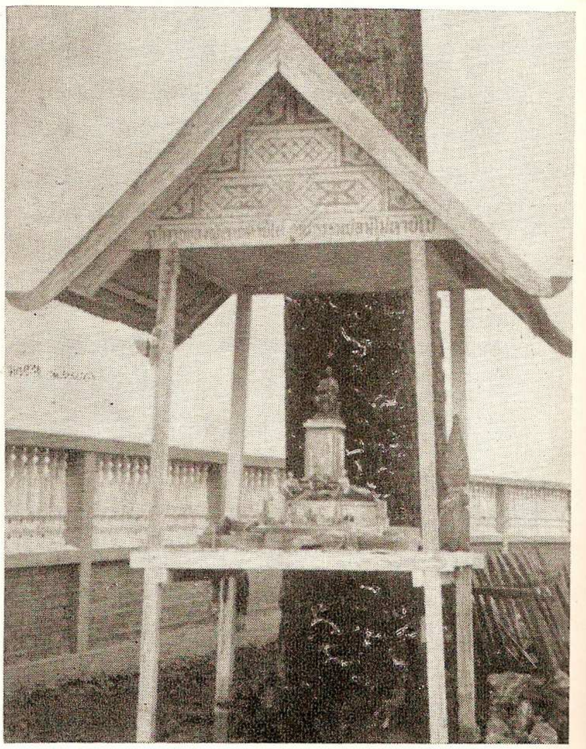
ข้าพเจ้าจึงเก็บความภาคภูมิใจนี้ไว้เสมอว่า หุ่นจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่นี้มีที่มาที่ไปอย่างไรและโดยท่านผู้ใดขณะเดียวกัน ข้าพเจ้าก็จับใจกับบันทึกเมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๘ ของคุณเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ ความตอนหนึ่งว่า " ...ด้วยความหวังว่าในไม่ช้า เราจะมี อนุสาวรีย์ของท่านสุนทรภู่ เช่นเดียวกับเช็คสเปียร์ กวีเอกของอังกฤษ"

ต่อมาเมื่อครั้งที่ข้าพเจ้าได้ปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณทางแยกระหว่างถนนสุขุมวิทและถนนบ้านบึง-แกลงที่แยกภิบาลพัฒนาในราวปี พ.ศ.๒๕๔๗ เพื่อให้ทางเข้าเมืองแกลงดูเรียบร้อย มีสง่า สวยงามนั้น บันทึกอีกตอนหนึ่งของคุณเสวต เปี่ยมพงศ์สานต์ที่กล่าวถึงหุ่นจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่นี้ว่า **"...ทั้งชาวเมืองระยองและชาวเมืองอื่น มักถามกันว่า สักเมื่อใดจึงจะได้เห็นอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่แท้จริง"** ก็ยังวนเวียน กึกก้องในใจข้าพเจ้าอยู่เรื่อยมา และเป็นส่วนสำคัญ ที่ทำให้ข้าพเจ้าขอให้สถาปนิกออกแบบภูมิทัศน์ บริเวณดังกล่าวเป็นลานน้ำพุหน้าเมืองที่เว้นพื้นที่ เป็นบ่อกลางลานน้ำพุนี้ไว้ ด้วยหวังว่าจะได้มีโอกาส สร้างหุ่นจำลองให้เป็นของจริงลง ณ ที่ตรงนั้น



@ โครงร่างจำลองเมื่อครั้งอยู่ในศาลาที่ตำบลกร่ำ @

แต่ที่สุดแล้วเมื่อได้พิเคราะห์ใคร่ครวญอยู่หลายเพลาจึงได้ตัดสินใจเลือกสถานที่สร้างอนุสาวรีย์ สุนทรภู่ตาม โครงร่างจำลองขึ้นที่สนามกีฬาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พระพรรษา เทศบาลตำบลเมืองแกลง โดยลงมือตั้งแต่ราว เดือนสิงหาคม ๒๕๕๒ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะครบวาระการดำรงตำแหน่งนายกเทศมนตรีในสมัยที่ ๒ และมาแล้วเสร็จในเดือนกุมภาพันธ์๒๕๕๓เมื่อข้าพเจ้าผ่านการเลือกตั้งกลับมาดำรงตำแหน่งเดิมอีกวาระหนึ่ง ในสมัยที่ ๓



เมื่อได้สร้างสถานที่ตั้งอนุสาวรีย์ขึ้นแล้ว
จึงได้ย้ายศาลาเดิมมาไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่
ด้านหลังบริเวณ

เมื่อทบทวนความหลังในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าก็อดแปลกใจไม่ได้ว่า แนวความคิดที่จะมีอนุสาวรีย์สุนทรภู่ขึ้น ที่อำเภอแกลงนั้น มีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ดังหนังสือของข้าหลวงเมืองระยองที่มีไปถึงปลัดกระทรวงมหาดไทยในปีนั้น แต่เรื่องเงียบไปและกลับมาเริ่มใหม่อีกครั้งในปี พ.ศ.๒๔๙๘ โดยคุณเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดระยอง



สภาพของศาลาเดิม

ในขณะนั้น จนได้เป็นโครงร่างจำลอง อนุสาวรีย์สุนทรภู่เกิดขึ้น แต่กว่าจะได้ลงมือสร้างจริง ก็ล่วงมาจนถึงปี พ.ศ.๒๕๑๑ และแล้วเสร็จในปี พ.ศ.๒๕๑๓ โดย กรมศิลปากร ซึ่งเป็นการปั้นและออกแบบที่แตกต่าง ไปจากโครงร่างจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่ปั้นขึ้นโดยศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี

แล้วในที่สุด โครงร่างจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่ออกแบบ กันไว้แต่เมื่อปี พ.ศ.๒๔๙๘ ก็ได้สำเร็จลงในท้ายที่สุด โดยกระทำในนามของเทศบาลตำบล เมืองแกลง เป็นการตอบคำถามที่ได้รอคำตอบ มาอย่างยาวนานถึง ๕๔ ปีที่ว่า **"...ทั้งชาวเมืองระยอง และชาวเมืองอื่นมักถามกันว่า สักเมื่อใด จึงจะได้เห็นอนุสาวรีย์สุนทรภู่ที่แท้จริง" อย่างสำเร็จบริบูรณ์ ด้วยความชื่นฉ่ำ**

สมชาย จริยเจริญ

(นายกเทศมนตรีตำบลเมืองแกลง)

๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๓

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี
ผู้ออกแบบและปั้นโครงร่างจำลองอนุสาวรีย์สุนทรภู่ คือใคร?

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ.๒๔๓๕ ที่เมืองฟลอเรนซ์ ประเทศอิตาลี นามเดิมว่า **คอร์ราโด เฟโรจี** ตรงกับรัชสมัยในรัชการที่ ๖ ในขณะนั้นรัฐบาล ประเทศสยาม มีนโยบายขอให้รัฐบาลประเทศ อิตาลี คัดเลือกประติมากรผู้มีฝีมือมารับราชการ ปฏิบัติงานหล่อและถ่ายทอดความรู้แก่ชาวสยาม ให้มีความรู้ทางด้านศิลปะทัดเทียมกับชาวตะวันตก ตามพระราชประสงค์ของพระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เดินทางมารับราชการ กรม ศิลปากร กระทรวงวังในตำแหน่งช่างปั้น ที่ประเทศสยาม วันที่ ๑๔ มกราคมพ.ศ.๒๔๖๖ เมื่ออายุท่านย่าง ๓๒ ปี ผลงานที่ทำให้ท่านมีชื่อเสียงจนได้รับเลือก มารับราชการในประเทศ สยาม คือ ประติมากรรมอนุสาวรีย์สงคราม ที่เมืองปอร์โตเฟอราอิโอ ด้านชีวิตครอบครัว ก่อนเดินทางมาท่านเคยแต่งงานมาครั้งหนึ่ง แต่แยกทางกัน ท่านเดินทางมากับภริยาใหม่ คือ นางฟันนี วิเวียนนีและใช้ชีวิตร่วมกันในประเทศสยามจนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ครอบครัว ของท่านจึงกลับประเทศอิตาลีพร้อมลูกชายและ ลูกสาว แต่ท่านกลับอยู่ประเทศสยามด้วยความ เสียสละเพื่องานศิลปะ และด้านศิลปะศึกษา ที่ท่านรักท่านแยกทางกัน แต่มีโอกาสได้พบกัน
เมื่อท่านลางานเพื่อเยี่ยมเยือนครอบครัวในบางปี



ปี พ.ศ.๒๔๘๖ ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ศาสตราจารย์ คอร์ราโด เฟโรจี มีสัญชาติอิตาเลี่ยนซึ่งแพ้สงครามจึงถูกกักกันตัว (บางครั้งกล่าวว่ากักบริเวณ) ท่านจึงเปลี่ยนชื่อและสัญชาติ โดย มีชื่อ **"ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี"** แทนนามเดิม

ท่านแต่งงานกับคุณมาลินี แคนนี่ แต่ไม่มีบุตรธิดาด้วยกัน ท่านอุทิศตน จนถึงวาระสุดท้ายให้กับการบุกเบิกศิลปะและศิลปะศึกษาใน ประเทศไทย แม้อายุท่านล่วงเลยเกิน ๖๐ ปีแล้ว จวบจนท่านถึงแก่กรรม ณ โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๐๕ โดยสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมโดยเฉพาะอนุสาวรีย์ที่สำคัญต่างๆ ในประเทศไทย



ความขยัน และรับผิดชอบในหน้าที่

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ท่านให้การอบรมแก่ศิษย์ทั้งภาคทฤษฎี และปฏิบัติโดยมิได้เหน็ดเหนื่อย ท่านเป็นผู้ที่มีความขยันขันแข็ง ท่านมาทำงานแต่เช้าก่อนเวลา ๘.๐๐ น. และ กลับบ้านหลังเวลา ๑๘.๐๐ น.ทุกวัน ตั้งใจถ่ายทอด วิชาอย่างจริงจังทำให้ศิษย์ทุกคนมีความขยัน หมั่นเพียร ใครเกียจคร้านท่านจะไม่พูดด้วย ท่านชอบที่อยู่ใกล้ศิษย์เสมอ ปกติท่านมิเคยลาป่วยหรือลาหยุดแล้ว ในทางตรงกันข้ามมาทำงานตั้งแต่เช้ายันค่ำ ท่านทำงานไม่หยุดว่าง ทั้งงานประติมากรรมอนุสาวรีย์ของส่วนราชการและงานสอนที่ท่านทุ่มเท ท่านเคารพต่อราชการ ไม่เคยใช้เวลาราชการ และไม่เคยทำงานพิเศษเป็นส่วนตัวแสวงหารายได้ เพื่อ เลี้ยงชีพเพิ่มพูนรายได้ นอกจากเงินเดือนราชการ ความขยันหมั่นเพียรของท่าน ควรค่าแก่การเคารพในเกียรติยศของท่าน

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร

ปี พ.ศ.๒๔๖๙ ศาสตราจารย์ศิลป์ ได้ย้ายมาเป็นช่างปั้น สังกัดกองประณีตศิลปกรรม กรมศิลปากร กระทรวงธรรมการ ระหว่างนั้นท่านได้เริ่มสอนศิลปะแก่ผู้สนใจโดยเฉพาะทางด้านประติมากรรม ทั้งทางด้านทฤษฎี และปฏิบัติ ศิษย์รุ่นแรกๆ ส่วนใหญ่มาจากโรงเรียนเพาะช่าง เมื่อทางราชการเล็งเห็นความสำคัญของการศึกษาทางด้านศิลปะจึงให้ท่านเป็นผู้วางหลักสูตร และตำราขึ้น โดยมีมาตรฐานเช่นเดียวกับยุโรป อาจารย์ดำรง วงศ์อุปราช กล่าวว่า ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นบุคคลผู้มีความสำคัญที่สุดในการทำให้เกิดศิลปิน และศิลปะแบบใหม่ขึ้นในประเทศไทยอย่างแท้จริง ศิลปินมีการสร้างสรรค์ศิลปะที่มีฐานของความรู้และความเข้าใจ ท่านเห็นว่าการสร้างสรรค์งานศิลปะ นั้นจำเป็นต้องมีการศึกษาอย่างเป็นระบบและแบบแผน ท่านจึงพยายามให้ทางราชการเปิดโรงเรียนสอนศิลปะ จนเปิดโรงเรียนประณีตศิลปกรรมขึ้น **ในปี พ.ศ.๒๔๗๗** กรมศิลปากรจึงจัดตั้งโรงเรียนประณีตศิลปกรรม โดยมีศาสตราจารย์ศิลป์เป็นผู้อำนวยการและเป็นผู้สอนวิชาศิลปะทั้งทางด้านทฤษฎีและปฏิบัติ โรงเรียนประณีตศิลปกรรมได้ยกฐานะเป็น **มหาวิทยาลัยศิลปากร** ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ จนถึงปัจจุบัน นับเป็นโรงเรียนสอนศิลปะสากลแห่งแรกของประเทศสยามและเอเชียอาคเนย์

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ผู้วางรากฐานการศึกษา และริเริ่มก่อตั้งวิทยาลัยช่างศิลป

ในระดับเตรียมมหาวิทยาลัยนั้น ท่าน ได้ริเริ่มวางรากฐานมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๘๘ การเรียนศิลปะ ศาสตราจารย์ศิลป์ กล่าวว่า การศึกษาศิลปะต้องใช้เวลามาก อย่างน้อยต้อง ๘ ปี แต่ในระดับปริญญาตรี ใช้เวลา ๕ ปี ท่านจึงสนับสนุนให้ตั้งโรงเรียนศิลปศึกษาหรือโรงเรียนเตรียม มหาวิทยาลัยศิลปากร และสามารถเปิดเป็น โรงเรียนศิลปศึกษาขึ้นในปีพ.ศ.๒๔๙๕ ภายหลัง ได้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนช่างศิลป และปัจจุบันคือ วิทยาลัยช่างศิลป ตามลำดับ ซึ่งจัดการเรียนการสอนทางด้านศิลปะระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงและผลิตบุคลากรศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาทางด้านศิลปะมาเป็นเวลานาน

ในการจัดทำหลักสูตรในช่วงเริ่มต้นเปิดโรงเรียนนั้น อาจารย์ประยูร อุลุชาฎะเป็นผู้ที่ศาสตราจารย์ศิลป์ไว้วางใจให้เป็น ผู้จัดทำหลักสูตรตลอดจนการดำเนินงานต่างๆ ในขั้นแรกเริ่ม ตั้งโรงเรียนเตรียมมหาวิทยาลัยศิลปากร ในขณะนั้นยังไม่มีสถานที่เรียน ต้องอาศัย สถานที่ในมหาวิทยาลัยศิลปากร จนเมื่อย้ายสถานที่เรียน มาอยู่ที่ตึกกระทรวงคมนาคม ซึ่งถูกรื้อและสร้างเป็นโรงละครแห่งชาติในปัจจุบัน

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้รับ มอบหมายจากรัฐบาลไทยให้ออกแบบปั้น และ ควบคุมการหล่อพระราชนุสาวรีย์ และอนุสาวรีย์ สำคัญของประเทศไทย โดยการปั้นต้นแบบ สำหรับพระปฐม บรมราชานุสรณ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๔๗๗ อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี พ.ศ. ๒๔๘๔ พระราชานุสาวรีย์ของสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว สวนลุมพินี และการออกแบบพระพุทธรูป ปางลีลา ประธานพุทธมณฑล

การไปเมืองแกลงของสุนทรภู่

เสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์

ในสมัยท่านสุนทรภู่ แกลงซึ่งเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัด ในปัจจุบันนี้มีฐานะเป็นเมืองชั้นตรีเมือง หนึ่งตัว เมืองตั้งอยู่ที่ดอนเค็ด ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของที่ตั้งอำเภอแกลงราว ๒ กิโลเมตรเมื่อท่านสุนทรภู่จากกรุงเทพฯ มาเยี่ยมบิดาซึ่งบวชเป็นเจ้าอาวาสอยู่ที่วัดป่าตำบลกร่ำนั้น ปรากฏในตอนท้ายของนิราศว่าสุนทรภู่ปลีกตัวไป จากคนรักโดยไม่ทันได้ร่ำลา ตามประวัติว่าท่านสุนทรภู่ได้ไปลักลอบรักใคร่กับนางในวังหลัง ชื่อจันและเรื่องเกิดแดงขึ้นเนื่องจากการหึงหวงกัน จึงถูกกริ้วและถูกเวนจำทั้งสองคน แต่ถูกจำอยู่ไม่นานก็พ้นโทษ เมื่อพ้นโทษแล้วก็เดินทางไปเมืองแกลงในเดือน ๘ พ.ศ. ๒๓๔๙

ท่านสุนทรภู่ได้เขียน **"นิราศเมืองแกลง"** ขึ้นหลังจากเมื่อเดินทางกลับกรุงเทพฯ แล้ว เพื่อเป็นของฝากคนรักนิราศเรื่องนี้เชื่อกันว่าเป็นงานชิ้นแรก ที่สุดชิ้นหนึ่งของท่าน เรื่องที่เก่ากว่านี้ก็ดูเหมือน จะมีโคบุตร แต่เรื่องเดียวเท่านั้น แต่แม้กระนั้นนิราศ เมืองแกลงก็แพรวพราวไปด้วย **"กลอนสุนทรภู่"** อันไพเราะรื่นหูเหมือนดนตรีซึ่งไม่มีใครสามารถรจนาได้เหมือน ในนิราศเมืองแกลงนี้เอง ที่เราได้รู้ประวัติ อันค่อนข้างจะมืดมนของท่านตอนหนึ่ง และอย่างน้อย เราก็ทราบได้ว่า ปิตุภูมิของมหากวีผู้นี้คือบ้านกร่ำ ซึ่งเป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่งของอำเภอแกลง จังหวัดระยอง ในปัจจุบัน

ในการเดินทางไปเมืองแกลงครั้งนั้น ท่านสุนทรภู่ ไปกับศิษย์สองคน ชื่อน้อยคนหนึ่งกับ พุ่มคนหนึ่ง และมีชาวระยองชื่อนายแสงเป็นผู้นำทาง คนทั้งสี่ได้ลงเรือประทุนแจวจากท่าแห่งใดแห่งหนึ่ง ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เหนือวัดอรุณราชวรารามขึ้นมา ออกเรือกันตั้งแต่เที่ยงคืนล่องลงไปตามลำน้ำเจ้าพระยา เข้าปากลัดไปสว่างเอาตอนจะเข้าคลองสำโรงเรือล่อง ผ่านบางพลีบางโฉลงหัวป่า บ้านไร่ บางกะเทียม หัวตะเข้ และมาค่ำเอาที่บางเหี้ย จากบางเหี้ยมา บ้านบ่อ บ้านระกาด บางสมัคร บ้านมะพร้าว และมาถึง บางวัวเอาตอนรุ่งเช้า ต่อจากนั้นก็ออกแม่น้ำบางปะกง และล่องลงมาจนถึงปากอ่าว พอออกทะเลก็โดนคลื่นใหญ่ ซัดออกจากฝั่งเลยชลบุรีไป แต่พอน้ำขึ้น คลื่นลมสงบ จึงนำเรือเข้าจอดที่สะพานยาว หุงหาอาหารกินก็พอดีเที่ยงคืน

รุ่งขึ้นท่านสุนทรภู่กับคณะได้เข้าไปพักในบ้านขุนจ่าเมือง ซึ่งอยู่ท้ายตลาดบางปลาสร้อยชลบุรี ค้างอยู่ที่นั่นสามคืนจึงพากันออกเดินทางต่อไป โดยออกเดินแต่เช้ามืดมีนายแสงเป็นผู้นำทาง ผ่านหนองมนแล้วลงเดินตามชายหาด พอตกบ่ายก็มาถึงบางพระ ค้างที่บ้านนายมาคืนหนึ่งรุ่งเช้าออกเดินทางชายทะเลถึงศรีราชา แล้วเดินเข้าป่าผ่านสาขลา บางละมุงและ หยุดพักแรกที่ศาลาบ้านนาเกลือ รุ่งเช้าจึงออกเดินทางต่อไปถึงทุ่งพัทยา นายแสงพาเดินหลงทางวกวน อยู่จนเที่ยงจึงพบทาง เดินลัดเลาะมาตามชายหาด พัทยา แล้ววกเข้าป่าออกมาจอมเทียนถึงห้วยขวาง หยุดพักที่บ้านขุนรามซึ่งคงเป็นกำนัน รุ่งขึ้นเช้าก็พากัน ออกเดินทางต่อไป ทางต่อจากนี้เป็นป่าสูงดงทึบตลอด นับตั้งแต่หนองชะแง้ บางไผ่ พลงค้อ พะดอน และห้วยอีร้าบางตอนเป็นป่าไม้กฤษณา ซึ่งหอม ตระหลบไปทั้งป่า ที่ห้วยพะยูนท่านสุนทรภู่กับคณะ เจอแรด นอนกินหนามอยู่แรดเองเมื่อเห็นคน ก็ได้แต่มองตาปริบๆ พอรู้ว่าเป็นแรดท่านสุนทรภู่กับคณะก็ต้อง เผ่นหนี เพราะอาวุธที่มีอยู่ก็มีแต่ดาบเท่านั้น

จากห้วยพะยูน ผ่านไปทางชากลูกหญ้า ชากขาม ห้วยโป่ง ห้วยพร้าว สำนักกะบากแล้ว ออกจากดงถึงทับมาและถึงระยองเอาตอนค่ำ โดย ที่ได้เดินบกมาเป็นเวลาถึงสี่วันเต็ม พอมาถึงระยอง ท่านสุนทรภู่ถึงกับเท้าบวมทั้งสองข้างจนเดินเกือบไม่ไหว และต้องพักรักษาอยู่เป็นเวลาสองวัน พอจะออก เดินทางต่อไป ก็ปรากฏว่านายแสงผู้นำทางได้หลบหน้า
หายไปซึ่งทำให้ท่านสุนทรภู่โกรธมาก ถึงกับตัดพ้อต่อว่าไว้ในนิราศอย่างรุนแรงและท่านสุนทรภู่ ต้องเดินทางต่อไปตามลำพังกับลูกศิษย์สองคนเท่านั้น

เพราะเหตุที่ไม่มีผู้นำทางและทางเดิน คงจะเป็นป่ารกร้างมาก ท่านสุนทรภู่จึงเลยขึ้นไปทางบ้านนาตาขวัญ บ้านแลง และวกลงตะพง ทุ่งกระทอลอ แล้วหลงทางอยู่ในป่าสูง แต่ในที่สุดก็หาทางลงทะเลได้ ซึ่งคงจะเป็นแถวตำบลเพ แล้วเดินเลียบไป ตามชายหาด ข้ามคลองกรูน ไปจนถึงบ้านแกลง ขนานกับชายหาดอันยาวเหยียดนี้คือเกาะเสม็ด ซึ่งบางคนเชื่อว่าเป็นเกาะแก้วพิศดารของท่าน สุนทรภู่ในพระอภัยมณี ณ ที่บ้านแกลงท่านสุนทรภู่ กับศิษย์ได้หยุดค้างคืนหนึ่ง จากความในนิราศ ทำให้เรารู้ได้ว่าในสมัย ๑๖๐ ปีก่อน นั้น ชาวแกลงต้องสานเสื่อเป็นส่วยส่งเข้ากรุงเป็น ประจำ รุ่งขึ้นกินอาหารเช้าแล้วก็ออกเดินทางกันต่อไป

ผ่านดงกว้าง ข้ามสะพานยายเหมใน ตำบลซากกะพง แล้วเดิน เลียบไปตามชายทะเลผ่านพลงสวาย จนถึงปากละวนจึงวกเข้าป่าและไปถึงบ้านกร่ำซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางเมื่อเวลาพลบค่ำ

เมื่อมาถึงบ้านกร่ำและพบญาติพี่น้อง บ้างแล้ว ท่านสุนทรภู่ก็รีบขึ้นไปหาบิดายังวัดป่า(ซึ่งเป็นบริเวณที่กำลังสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่) บิดาของสุนทรภู่บวชอยู่ ณ วัดนี้ถึง ๒๐ พรรษาจนได้เป็นเจ้าอาวาส และดูเหมือนจะได้รับพระราชทานนามว่า **"อารัญธรรมรังษี"** คำว่า **"อารัญ"** หมายความว่า **"ป่า"** ซึ่งเป็นชื่อวัด (ในปัจจุบันนี้ วัดป่าได้ย้ายไปอยู่อีกที่หนึ่ง ห่างจากที่เดิมเพียง ๗-๘ เส้น) เป็นที่แน่นอนว่ารกรากของบิดาท่านสุนทรภู่ต้องอยู่ที่บ้านกร่ำนี้ เพราะปรากฏตามนิราศว่าท่านสุนทรภู่มาเมืองแกลง คราวนั้นได้พบปะกับญาติพี่น้องหลายคน

ข้าพเจ้าได้สอบถามผู้มีอายุ ๘๐ ปี คนหนึ่งของบ้านกร่ำซึ่งเชื่อว่าตนเองมีความเกี่ยวดองกับท่านสุนทรภู่ ได้ความว่าผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าให้ฟังว่า บิดาของสุนทรภู่อพยพมาจากอยุธยาสมัยกรุงแตกโดยใช้ช้างเป็นพาหนะ ของสำคัญที่เอามาด้วยมี พระพุทธรูปหลายองค์ซึ่งยังคงเก็บอยู่ที่วัดเขา ตำบลซากกะโดน ทุกวันนี้ ข้าพเจ้าได้ถ่ายรูปพระพุทธรูปเหล่านั้น มาให้คุณหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์นักโบราณคดีแห่งกรมศิลปากรพิจารณาดู ก็เห็นว่าพระพุทธรูปเหล่านั้นเป็น พระพุทธรูปสมัยอยุธยาจริง นอกจากนั้นผู้เล่ายังเล่าว่า บ้านของบิดาท่านสุนทรภู่อยู่ริมทุ่งนา ชายเนินบ้านกร่ำกับตำบลซากกระโดนต่อกันและ ท่านสุนทรภู่เกิด ณ ที่นั้น ซึ่งคงจะเป็นความจริง

ท่านสุนทรภู่คงจะอยู่ที่บ้านกร่ำนี้นาน

พอสมควร มิฉะนั้นก็คงจำบิดาตลอดจนญาติพี่น้องของท่านไม่ได้ เพราะจากกันไปนาน การที่ท่านสุนทรภู่ รู้จักญาติพี่น้องดีและไม่ได้แสดงว่าเป็นคนแปลกหน้า ของบิดาหรือญาติพี่น้อง ย่อมชี้ให้เห็นว่าท่านสุนทรภู่ มิได้จากบ้านเกิดไปในวัยเยาว์หรือถ้าจะจากไปในวัยเด็กมาก ก็คงจะได้เคยมาเยี่ยมท่านบิดาก่อนหน้าไปเมืองแกลงครั้งนี้โดยไม่ต้องสงสัย และถ้าจะพิจารณา นิราศตอนถึงระยอง ก็จะเห็นว่าท่านสุนทรภู่ ได้มีความ สัมพันธ์กับระยองอยู่คือท่านสุนทรภู่เขียนไว้ว่า

"พอสิ้นดงตรงบากออกปากช่อง ถึงระยองเหย้าเรือนดูไสว แวะเข้าย่านบ้านเก่าค่อยเบาใจ เขาจุดไต้ต้อนรับให้หลับนอน"

ตอนนี้ แสดงว่าระยองเคยเป็นบ้านเก่าหรือบ้านที่เคยอยู่ของท่านสุนทรภู่แต่ระยองจะเป็น **"บ้านเก่า"** ของสุนทรภู่ได้อย่างไร เป็นปัญหาที่น่าคิด

ตามนิราศกล่าวว่า เมื่อท่านสุนทรภู่ ไปเยี่ยมบิดานั้นท่านบิดาบวชมาแล้วถึง ๒๐ พรรษาและ ท่านสุนทรภู่ก็อายุเกือบครบ ๒๐ ปี แสดงว่าท่านบิดา ท่านสุนทรภู่บวชก่อนเกิดท่านสุนทรภู่เล็กน้อยและ

เมื่อบวชแล้วก็มิได้สึก ซึ่งอาจจะเป็นเพราะเกิด การระหองระแหงกับมารดาท่านสุนทรภู่และในที่สุด ก็เลิกกัน มารดาท่านสุนทรภู่คงจะพาท่านสุนทรภู่มาอยู่ระยองชั่วคราวก่อนจะเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ

ระยองจึงเป็น **"บ้านเก่า"** ของท่านสุนทรภู่ และก่อน จะไปเยี่ยมท่านบิดาครั้งนั้น ท่านสุนทรภู่คงจะได้เคยเยี่ยมท่านบิดามาบ้างแล้ว มิฉะนั้นก็คงจะจำท่านบิดาและญาติพี่น้องไม่ได้

ในตอนที่มาถึงบ้านกร่ำนั้น ชาวบ้านได้พากัน มาหาท่านสุนทรภู่มากหน้าหลายตา เพราะนาน ๆ จึงมีผู้ไปจากกรุงทีหนึ่ง บ้างก็เล่าเรื่องตีขะโมยที่จะมาลักควายบ้าง ก็ร้องทุกข์ว่าถูกเจ้านายเฆี่ยนตีเพราะกล่าวหาว่าเจ้านายเบียดเบียน บ้างก็ถามราคาพร้าขวานเพื่อจะได้ฝากซื้อ บางวันก็ออกไปล่าสัตว์ในป่า เช่น กวาง กระต่าย ค่าง และแย้ แต่ท่านสุนทรภู่ กินไม่ได้เพราะขยะแขยง ต้องกินข้าวกับฟักแฟง แตงกวาจนเรี่ยวแรงไม่ใครมี บางวันก็ออกไปเที่ยว ตามตำบลต่าง ๆ เช่นบ้านเนินค้อ (ซึ่งในสมัยนั้นเรียก พลงค้อ) **บ้านพงอ้อและดอนเค็ดซึ่งเป็นที่ตั้งเมือง** บางวันก็ไปแถวหมู่บ้านพวกชอง ซึ่งเป็นคนถิ่นเดิม ในตระกูลมอญ เขมร (เวลานี้มีอยู่แถวชายแดนจังหวัด จันทบุรี)แต่โดย มากท่านสุนทรภู่มักจะไปชมทะเล แม้ท่านจะไม่ได้ระบุชื่อว่าที่ไหนก็พอจะอนุมาน ได้จากลักษณะที่ปรากฏในนิราศว่าคือ อ่าวมะขามป้อม แหลมตาลและแหลมแม่พิมพ์ ซึ่งอยู่ห่างจากบ้าน กร่ำราว ๓ กิโลเมตร และเต็มไปด้วยทิวทัศน์อันสวยงาม ยิ่งแห่งหนึ่ง ข้าพเจ้าคิดว่าทิวทัศน์เหล่านี้มีอิทธิพล จรรโลงใจให้ท่านสุนทรภู่คิดฝันแต่เรื่องพระอภัยมณีอั นเป็นบทกวีอมตะของท่าน ซึ่งเราจะเห็นว่า เกือบทั้ง เรื่องของพระอภัยมณีเกี่ยวกับท้องทะเลเกาะแก่ง และโขดเขายิ่งกว่าสิ่งอื่น

ครั้นถึงเดือน ๘ ท่านสุนทรภู่ก็ล้มเจ็บหนักถึงเพ้อเขาเอาคนทรงมาเข้า ผีบอกว่าไปเก็บดอกไม้ท้ายเขา ไม่ขออนุญาตเจ้า จึงถูกลงโทษ ซึ่งท่านสุนทรภู่ ไม่เชื่อถือ แต่ก็ยอมนิ่งในระหว่างนี้มีหลานหญิงชื่อ ม่วงกับคำสองคนมาปรนนิบัติช่วยนวดเฟ้นฝนยาให้กิน และเมื่อหายแล้วต่างก็เก็บดอกไม้มาให้บ้างและคงเอาใจอย่างอื่นบ้าง จึงเกิดหึงหวงกันขึ้นท่านสุนทรภู่ เลยไม่สบายใจและลาท่านบิดาเดินทางกลับโดย ไม่บอกให้หลานทั้งสองรู้ แต่ก็แสดงความหวังไว้ใน นิราศว่าจะกลับไปอีก แต่ท่านสุนทรภู่จะกลับไป เมืองแกลงอีกหรือไม่ ไม่มีหลักฐานที่จะทราบได้

เรื่องของท่านสุนทรภู่ตอนไปเมืองแกลง มีเท่านี้ แต่มีความสำคัญมากที่แสดงให้เราทราบถึงรกรากของท่าน อันหาไม่ได้จากบทนิพนธ์อื่น ๆ ที่ท่านได้รจนาไว้

นับตั้งแต่ท่านสุนทรภู่เดินทางไปเมืองแกลง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๙ จนถึงบัดนี้ก็เป็นเวลาถึง ๑๖๓ ปีเศษ แล้ว ไม่มีอะไรในเมืองแกลงที่เกี่ยวกับท่านสุนทรภู่ เหลืออยู่เป็นอนุสรณ์สำหรับให้คนรุ่นหลังได้ระลึกถึง นอกจาก **"นิราศเมืองแกลง"** อย่างไรก็ดี ในบัดนี้ อนุสาวรีย์ของท่านสุนทรภู่ซึ่งกำลังสร้างอยู่ ณ บริเวณ วัดป่า (เดิม) ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จวนจะเสร็จแล้ว อนุสาวรีย์นี้นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้น ได้ทำการวาง ศิลาฤกษ์ไว้ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. ๒๔๙๙ แต่มิได้ลงมือ ก่อสร้าง เนื่องจากไม่มีทุนเพียงพอ การก่อสร้าง อนุสาวรีย์ จึงได้เริ่มขึ้นใหม่และได้สำเร็จลงแล้ว นับเป็นอนุสาวรีย์ชิ้นแรกของมหากวีไทย

อนุสาวรีย์ของท่านสุนทรภู่จะเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่เกี่ยวกับท่านสุนทรภู่ในเมืองแกลง นอกจาก **"นิราศเมืองแกลง"** อนุสาวรีย์นี้จะเป็นที่สนใจ ของประชาชนผู้สน ใจในวรรณคดีและในความเป็นอัจฉริยะของท่านสุนทรภู่ เช่นเดียวกับอนุสาวรีย์ของเชคสเปียร์ ที่เมืองแสตรทฟอร์ด ริมแม่น้ำเอวอน ในประเทศอังกฤษ

หมายเหตุ คัดจากหนังสืออนุสรณ์ในวันพิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่
วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๓
ณ บ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง



รู้จัก นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์

ผู้มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดการสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่

นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ อดีตรองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เกิดเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๒ ที่จังหวัดระยอง เป็นบุตรของนายเหลียง เปี่ยมพงศ์สานต์ นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ เป็นนักการเมืองจังหวัดระยอง ที่เคยดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของจังหวัดระยอง ถึง ๘ สมัยติดต่อกัน ต่อมาได้ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง รัฐมนตรีว่าการการทรวงการคลังและรองนายกรัฐมนตรี นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ เป็นผู้ริเริ่มให้มีการเก็บภาษียาสูบและสุราที่ยังคงมีการจัดเก็บอยู่ในปัจจุบัน

<u>ประวัติการศึกษา</u>

เมื่อแรกเข้าเรียนหนังสือ นายเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ เรียนเก่ง สมองดี ทำให้การเรียน ในชั้นประถมปีที่ ๒ และ ปีที่ ๓ ของท่าน เรียนเพียงชั้นละครึ่งปีเท่านั้นและได้ทุนเรียนมาตลอดจนจบชั้นมัธยมปีที่ ๓ อันเป็นชั้นสูงสุด ที่มีในจังหวัดระยอง เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ ๓ แล้ว ได้เดินทางเข้ากรุงเทพ ฯ เพื่อเรียนต่อที่โรงเรียนมัธยม บ้านสมเด็จ ในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ จนจบชั้นมัธยมปีที่ ๘ เมื่ออายุ ๑๘ ปี

- พ.ศ. ๒๔๗๒
สมัครเข้าเรียนด้านวิชากฎหมาย
ที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม
- พ.ศ. ๒๔๗๕ จบเนติบัณฑิต เมื่ออายุได้ ๒๒ ปี
- พ.ศ. ๒๔๘๒ สำเร็จปริญญาโท ทางเศรษฐศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

<u>ประวัติการทำงาน</u>

- **พ.ศ. ๒๔๘๙**
เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดระยองสมัยแรก
ดำรงตำแหน่งเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
- **พ.ศ. ๒๔๙๑**
เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดระยอง สมัยที่ ๒
ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง
- **พ.ศ. ๒๔๙๕**
เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดระยอง สมัยที่ ๓
- **พ.ศ. ๒๕๐๐**
เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดระยอง สมัยที่ ๔
ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง
เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดระยอง สมัยที่ ๕
- **พ.ศ. ๒๕๐๑**
ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง
ริเริ่มให้มีการเก็บภาษียาสูบและสุรา
- **พ.ศ. ๒๕๑๒**
เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดระยอง สมัยที่ ๖
- **พ.ศ. ๒๕๑๘**
ตั้งพรรคการเมืองชื่อ "พรรคเกษตรสังคม"
โดยดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรค
เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดระยอง สมัยที่ ๗
ดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรี
- **พ.ศ. ๒๕๑๙**
เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดระยอง สมัยที่ ๘
ดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีควบกับตำแหน่ง
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

<u>งานเขียน</u>

พ.ศ. ๒๔๘๕ แต่งสุภาษิต หนักก็เอาเบาก็สู้
พ.ศ. ๒๔๘๖ แต่งคำฉันท์ เรื่องวีรชน
แต่งบทร้อยกรองหัวข้อสิบปีแห่งวัฒนชัย
พ.ศ. ๒๔๙๘ แต่งหนังสือพุทธวิปัสสนา

<u>การดำรงตำแหน่งอื่นๆ</u>

พ.ศ. ๒๕๐๗
เป็นผู้จัดหาทุนสร้างพุทธประทีป กรุงลอนดอน
สมาชิก **"วรรณคดีสมาคมแห่งประเทศไทย"**

<u>รางวัลเกียรติยศ</u>

- **พ.ศ. ๒๕๒๙**
ได้รับโล่เกียรติคุณจากคณะกรรมการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี กวีเอกสุนทรภู่ ในฐานผู้ส่งเสริมและเผยแพร่เกียรติคุณของท่านสุนทรภู่
- **พ.ศ. ๒๕๓๖**
ได้รับโล่เกียรติคุณจากสภากวีไทย ในฐานะผู้ส่งเสริมและสร้างสรรค์วรรณคดีไทย
- **พ.ศ. ๒๕๓๗**
ได้รับการประกาศให้เป็นผู้อนุรักษ์มรดกไทยดีเด่นด้านภาษาและวรรณคดี

ลำดับภาพการก่อสร้างอนุสาวรีย์สุนทรภู่









ผู้แทนจากเทศบาลตำบลเมืองแกลง ตรวจงานปั้นขณะขึ้นรูปที่จังหวัดนครปฐม













รูปปั้นที่ขึ้นรูปเหล่านี้ ได้ขยายสัดส่วนมาจากโครงร่างรูปปั้นจำลองของอนุสาวรีย์สุนทรภู่
ที่มีขนาดความสูงเพียง ๔๐ เซ็นติเมตร










งานวางฐานรากของอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ที่ต้องลงเสาเข็มจำนวน ๔๔ ต้น ให้เกิดความมั่นคงและแข็งแรง



ขณะทำโครงสร้างสระน้ำและโครงสร้างแท่นสี่เหลี่ยมของอนุสาวรีย์สุนทรภู่







ภาพถ่ายมุมสูงจากระดับพื้นดินประมาณ ๗ เมตร

เห็นทิวทัศน์ของสนามกีฬาที่อยู่ใกล้บริเวณ

”กรมการบ้านดอนเค็ด” ในอดีต

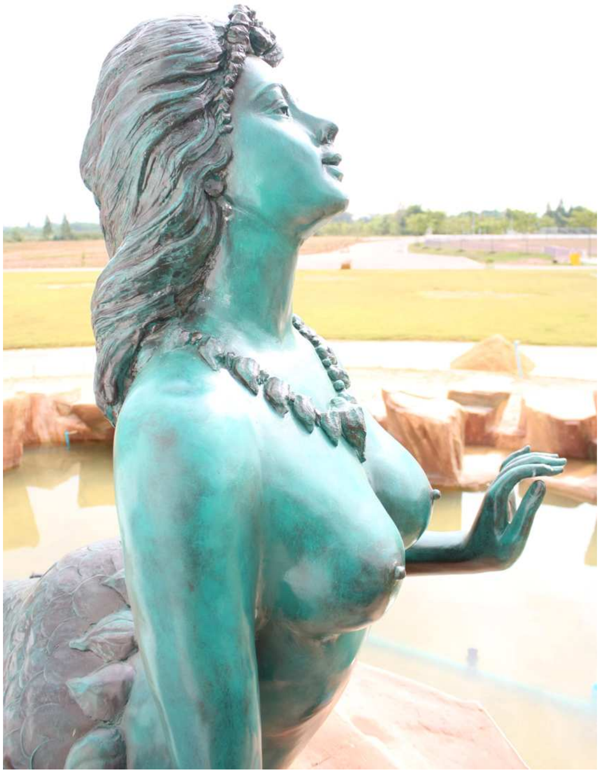


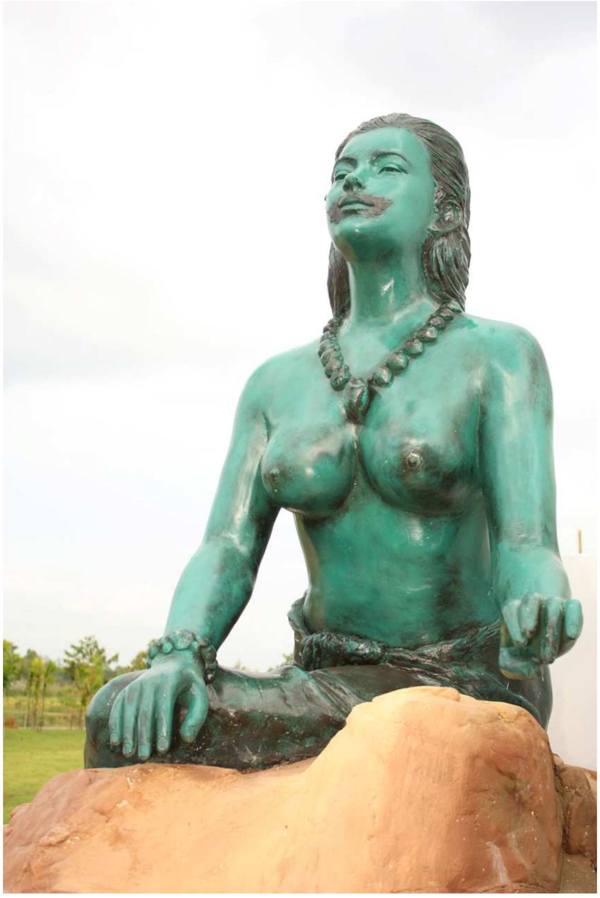






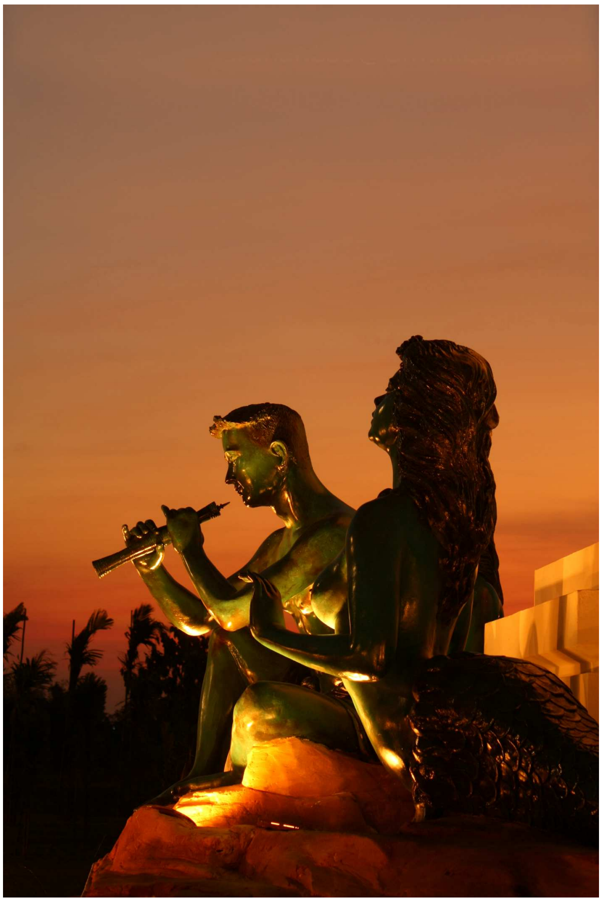
รูปปั้นสุนทรภู่ออกแบบให้นั่งหันหน้าไปทางทิศใต้ เพื่อมองไปที่บ้านดอนเค็ด และ "บ้านพงอ้อ" (พลงช้างเผือก) ตามหนังสือนิราศเมืองแกลง ที่สุนทรภู่เขียนไว้ในปี พ.ศ. ๒๓๕๑ หลังกลับจากเยี่ยมบิดาที่เมืองแกลง ในปี พ.ศ.๒๓๔๙ ซึ่งขณะมาเมืองแกลง สุนทรภู่มีอายุราว ๒๐ ปี เพราะเกิดวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๓๒๙





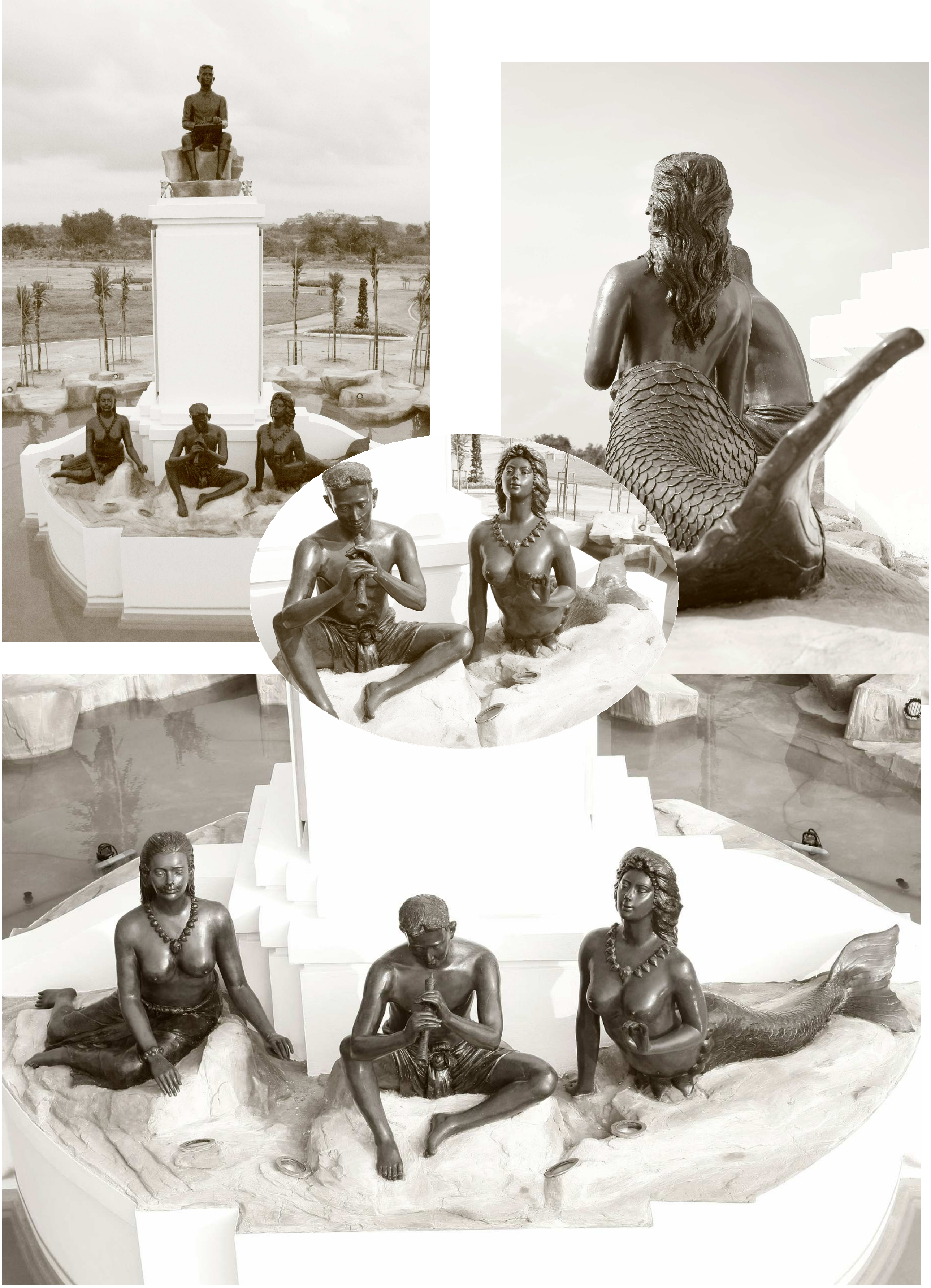






ภาพพระอภัยมณี นางมัจฉา นางผีเสื้อสมุทร ที่มุมถ่ายภาพต่างกันและในช่วงเวลาที่ต่างกัน

ถ่ายภาพโดย... **Drawing Light By Tam**
E – mail : waranan235@gmail.com



รูปปั้นพระอภัยมณีในวันที่ต้องรอนแรมออกจากเมืองรัตนา เพราะพระบิดาไม่ทรงโปรดที่ไปร่ำเรียนวิชาเป่าปี่ ซึ่งมีอานุภาพโน้มน้าวจิตใจคนหรือประหารผู้ฟังได้ตามใจปรารถนา

รูปปั้นนางผีเสื้อสมุทร ในวันที่แปลงร่างเป็นหญิงงามคอยปรนนิบัติ แม้พระอภัยมณีมองดวงตาก็รู้ว่า นางมิใช่มนุษย์ แต่ก็จำทนต้องอยู่กินกับนางผีเสื้อสมุทร จนมีลูกชื่อว่าสินสมุทร

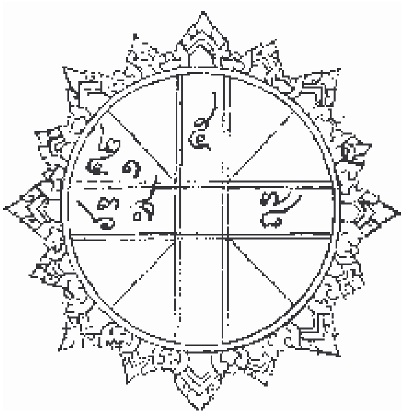
นางมัจฉาหรือนางเงือก ผู้อาสาพาพระอภัยมณีจากนางผีเสื้อสมุทร โดยผลัดกันกับพ่อแม่ของนางให้พระอภัยมณีขี่หลังมุ่งตรงไปยังเกาะแก้วพิสดาร

ประวัติสุนทรภู่

พระนิพนธ์ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๑ ตอนก่อนรับราชการ

พระสุนทรโวหาร (ภู่) ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกัน เป็นสามัญว่า **"สุนทรภู่"** นั้นเกิดในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะเมีย จุลศักราช ๑๑๔๘ เวลาเช้า ๒ โมง (ตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ.๒๓๒๙) มีผู้รู้ตำรา โหราศาสตร์ได้ผูกดวงชาตาของสุนทรภู่ไว้ดังนี้



จะต้องอธิบายความนอกเรื่องประวัติ เพื่อผู้ที่ยัง ไม่รู้เรื่องดวงชาตาแซกลงตรงนี้ก่อนอันการทำดวงชาตา นั้นคือจดจำจักราศีที่สถิตย์ของ ดวงอาทิตย์และดาวพระเคราะห์ต่างๆ ในขณะเวลาเกิดเป็นวิธีเก่า แต่ดึกดำบรรพ์ ดวงชาตามีที่ใช้ในกิจการหลายอย่างคืออย่างหนึ่ง ถ้าจะกำหนดเวลาฤกษ์ยามทำการให้เป็นสิริมงคลแก่ผู้ใดโหรย่อมเอา ดวงชาตาของผู้นั้นมาสอบสวนเลือกเวลาอันพระเคราะห์โคจรสู่จักราศี ซึ่งต้องตำราว่าเป็นศิริมงคลแก่ชาตาของผู้นั้นกำหนดเป็นเวลามงคลฤกษ์ เป็นต้นว่าฤกษ์ยกกองทัพก็ต้องหาเวลาที่เป็นสิริมงคล แก่แม่ทัพ ฤกษ์ปลูกเรือนก็ต้องหาเวลาที่เป็นสิริแก่ เจ้าของเรือนฤกษ์โกนจุก ก็ต้องหาเวลาให้เป็นสิริแก่เด็กที่จะโกนจุก ฉะนั้นเป็นตัวอย่างอีกอย่างหนึ่ง ดวงชาตาที่ใช้ในการพยากรณ์ดีร้าย อันจะพึงมีแก่ตัวบุคคล

เพราะเชื่อกันมาว่า เมื่อพระเคราะห์โคจรเข้าสู่จักรราศีเช่นนั้นๆ เป็นต้นว่า พระเคราะห์ราหูเข้าสู่ราศีอันเป็น ลัคนาของผู้ใดว่าผู้นั้นมักจะไม่มีความสุขจนกว่า พระเคราะห์ราหูจะพ้นจักราศีนั้นไปดังนี้เป็นตัวอย่างอาศัย ความเชื่อในข้อนี้จึงมีวิธีขับสอบดวงชาตาหาความรู้ว่าเคราะห์ดี และเคราะห์ร้ายประการใด ยังมีความเชื่อถือกัน มาแต่ก่อนอีกอย่างหนึ่งว่าดวงชาตาของ ผู้ใดอาจจะส่อให้รู้ได้ว่าบุคคลผู้นั้นจะดีหรือชั่วและ

ที่สุดจะมีอายุยืนหรืออายุสั้น ความเชื่ออย่างที่ว่านี้เกิดแต่เอาดวงชาตาของผู้ที่มีเรื่องประวัติอันปรากฏว่าเป็นคนดีหรือคนชั่วในอดีตกาล มาเป็นหลักสำหรับเทียบเคียงกับดวงชาตาที่พยากรณ์ ถ้าเห็นคล้ายคลึงกับดวงชาตา ตัวอย่างข้างฝ่ายคนดีก็พยากรณ์ว่าจะดี ถ้าไปคล้ายคลึงกับดวงชาตาของข้างฝ่ายพวกชั่ว ก็พยากรณ์ว่าจะชั่วเป็นเค้าความผู้ที่นิยมการพยากรณ์ อย่างว่านี้เมื่อเห็นใครเป็นคนทรงคุณหรือให้โทษ อย่างวิสามัญมักสืบวันและเวลาเกิดของผู้นั้นผูกดวง ชาตาลงตำราไว้เป็นอย่างสำหรับใช้เปรียบเทียบในการพยากรณ์ดวงชาตาของบุคคลต่างๆ ทั้งข้างดีและข้างชั่วจึงมีอยู่ในตำราเป็นอันมากและมักมีคำจดบอกไว้ว่า เป็นผู้มีคุณหรือมีโทษอย่างนั้นๆ ด้วย

ที่ดวงชาตาของสุนทรภู่มีอยู่ในดวงชาตานั้น คงเป็นเพราะผู้พยากรณ์แต่ก่อนเห็นว่าสุนทรภู่ทรงคุณสมบัติในกระบวนแต่งกลอนเป็นอย่างวิเศษ นับว่าเป็นวิสามัญบุรุษผู้หนึ่ง แต่จดคำอธิบายแถมไว้ ข้างใต้ดวงชาตาว่า **"สุนทรภู่อาลักษณ์ขี้เมา"** ดังนี้ด้วย หมายความว่าเป็นผู้ทรงทั้งความดีและ ความชั่ว ระคนปนกัน อันเป็นความจริงตามเรื่องประวัติของ สุนทรภู่

สกุลวงศ์ของสุนทรภู่บิดามารดาจะชื่อใดไม่ปรากฏฯ แต่บิดาของสุนทรภู่เป็นชาวบ้านกร่ำ ในเขต อำเภอเมืองแกลงแขวงจังหวัดระยอง ฝ่าย มารดาเป็นชาวเมืองอื่นมาอยู่ด้วยกันในกรุงเทพฯ เกิดสุนทรภู่ เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ได้ ๔ ปีแล้วบิดากับมารดาหย่ากันบิดากลับออกไปบวชอยู่ที่ เมืองแกลง ฝ่ายมารดาได้สามีใหม่มีลูกหญิงอีก ๒ คน ชื่อฉิมคน ๑ ชื่อนิ่มคน ๑ แล้วได้เป็นนางนมพระธิดาในกรม พระราชวังหลัง (กล่าวกันว่าพระองค์เจ้าจงกล) เพราะฉะนั้นสุนทรภู่จึงได้อยู่ที่พระราชวังหลังกับมารดาและ ได้ถวายตัวเป็นข้าในกรมพระราชวังหลังตั้งแต่ยังเด็ก

การศึกษาของสุนทรภู่ ความที่กล่าวในนิราศเมืองสุพรรณ มีเป็นเค้าเงื่อนดูเหมือนจะได้เล่าเรียนในสำนักวัดชีปะขาว (ซึ่งพระราชทานนามในรัชกาลที่ ๔ ว่าวัดศรีสุดาราม) ที่ริมคลองบางกอกน้อย รู้หนังสือทำการเสมียนได้ได้เคยเป็นเสมียน นายระวางกรม พระคลังสวน แต่อุปนิสัยไม่ชอบทำการงานอย่างอื่น นอกจากแต่งบทกลอน สันทัดถึงบอกดอกสร้อยสักรวา ได้แต่รุ่นหนุ่มแล้วกลับมาอยู่ที่พระราชวังหลังอย่างเดิม เห็นจะเป็นเพราะที่เป็นเจ้าบทเจ้ากลอนนั่นเอง ชวนให้ คะนองจนทำความเกิดขึ้น ด้วยไปลอบลักรักใคร่กับ ผู้หญิงข้างในคนหนึ่งชื่อจัน ถูกกริ้วต้องเวนจำทั้งชายหญิง แต่เวลานั้นกรมพระราชวังหลังใกล้จะทิวงคตอยู่แล้ว ติดเวนจำอยู่ไม่ช้านัก ทำนองจะพ้นโทษเมื่อกรม พระราชวังหลังทิวงคตใน ใน พ.ศ. ๒๓๔๙ สุนทรภู่ จึงออกไปหาบิดาที่เมืองแกลงแต่งนิราศเมืองแกลง ซึ่งเป็นนิราศเรื่องแรกของสุนทรภู่เมื่อไปคราวนี้

พิเคราะห์เรื่องราวที่ปรากฏในนิราศ ประกอบกับศักราชปีเกิดของสุนทรภู่ ดูเหมือนเมื่อแต่งนิราศเมืองแกลงอายุจะราวสัก ๒๑ ปี กล่าวในนิราศ ว่ามีศิษย์ติดตามไปด้วย ๒ คน ข้อนี้ส่อให้เห็นว่าในเวลานั้นสุนทรภู่ทำนองจะมีชื่อเสียงใน การแต่งบทกลอนอยู่แล้วจึงมีผู้ฝากตัวเป็นศิษย์ น่าจะมีหนังสือเรื่องอื่นที่สุนทรภู่ ได้แต่งไว้ก่อนนิราศเมืองแกลง ลองพิเคราะห์ดูหนังสือกลอนของสุนทรภู่ที่ยังปรากฏ อยู่บัดนี้ เห็นมีเค้าเงื่อนในทางสำนวนว่าจะแต่งก่อน นิราศเมืองแกลงแต่เรื่องโคบุตรเรื่องเดียว มีคำขึ้นข้างต้นว่า

แต่ปางหลังครั้งว่างพระศาสนา เป็นปฐมสมมุติกันสืบมา
ด้วยปัญญายังประวิงทั้งหญิงชาย ฉันชื่อภู่รู้เรื่องประจักษ์แจ้ง
จึงสำแดงคำคิดประดิษฐถวาย ตามสติริเริ่มเรื่องนิยาย
ให้เพริศพรายพริ้งเพราะเสนาะกลอน ....

" ดังนี้สำนวนดูเหมือนจะแต่งถวาย เจ้าวังหลังองค์ใดองค์หนึ่งเป็นหนังสือ ๘ เล่ม สมุทรไทยจะแต่งในคราวเดียวทั้งนั้น หรือแต่งเป็น หลายครั้งหลายคราวข้อนี้ ทราบไม่ได้ แต่ว่าแต่งค้างอยู่ ไม่หมดเรื่องกลอนเรื่องอื่นของสุนทรภู่ดูสำนวนเป็น ชั้นหลังเรื่องโคบุตรทั้งนั้น

สุนทรภู่ไปเมืองแกลงคราวนั้น ออกจาก กรุงเทพ ฯ ในเดือน ๗ ไปเรือประทุนศิษย์แจวไป ๒ คน กับมีคนขี้ยาชาวเมืองระยองรับนำทางช่วยแจว อีกคนหนึ่งไปทางคลองสำโรงและคลองศีรษะจระเข้ ออกปากน้ำบางมังกง ไปขึ้นบกบางปลาสร้อย จังหวัดชลบุรีแล้วเดินบกต่อไป ความในนิราศตอนไป ในคลอง สุนทรภู่อธิบายคำเก่าไว้แห่งหนึ่งว่า

คำโบราณท่านผูกถูกทุกสิ่ง " เขาว่าลิงจองหองมันพองขน "

คำนี้เองเป็นมูลที่ด่ากันว่า **"จองหองพองขน"** คือเปรียบเอาลงเป็นลิงยังหาเคยพบใครอธิบายไว้ที่อื่นไม่

เมื่อสุนทรภู่ลงไปถึงเมืองระยอง คนขี้ยาที่นำทางไปถึงบ้านก็หลบเสีย แต่นั้นสุนทรภู่ต้อง พยายามถามหนทางตามพวกชาวบ้านเดินต่อไป จนถึงวัดที่บิดาบวชอยู่ ณ เมืองแกลง กล่าวในนิราศว่าเวลานั้นบิดาบวชมาได้ ๒๐ พรรษา ข้อนี้ส่อให้เห็นว่าบิดากับมารดาเห็นจะพรากกันตั้งแต่สุนทรภู่ยัง เป็นเด็กเล็กทีเดียวและน้องสาว ๒ คนนั้นต่างบิดากับสุนทรภู่ในนิราศ กล่าวความอีกข้อหนึ่งว่าบิดาที่บวชอยู่ "เป็นฐานานุประเทศอธิบดีจอมกษัตริย์โปรดปรานประทานนามเจ้าอารามอรัญธรรมรังสี " ดังนี้ สันนิษฐานว่าเห็นจะเป็นฐานานุกรมของพระครูธรรมรังสีเจ้าคณะเมืองแกลง มิใช่ได้เป็นตำแหน่งพระครูเอง ที่สุนทรภู่ออกไปหาบิดาบางทีจะคิดออกไปบวชด้วยเวลานั้นอายุควรอุปสมบทและจะล้างอัปมงคลที่ต้องถูกจำจองด้วยก็เป็นได้ แต่หาได้บวชไม่เพราะไปอยู่ได้หน่อยหนึ่งก็ป่วยเป็นไข้ป่าอาการแทบถึงประดาตายรักษาพยาบาลกันอยู่กว่าเดือนจึงหาย พอหายก็กลับเข้ากรุงเทพ ฯ ในเดือน ๙ รวมเวลาที่สุนทรภู่ ออกไป เมืองแกลงคราวนั้นราว ๓ เดือน

เรื่องประวัติของสุนทรภู่ เมื่อกลับจากเมืองแกลงแล้ว มีอยู่ในเรื่องนิราศพระบาทว่ามาเป็นมหาดเล็ก พระองค์เจ้าปฐมวงศ์พระโอรสพระองค์น้อย ของกรมพระราชวังหลังซึ่งทรงผนวชอยู่ ณ วัดระฆัง แต่ตัวสุนทรภู่อยู่ที่พระราชวังหลังแลได้หญิงชื่อจัน ที่เคยเกิดความนั้นเป็นภรรยาทำนองเจ้าครอกข้างใน (ทองอยู่) ซึ่งเป็นพระอัครชายาของกรมพระราชวังหลังจะยกประธานด้วยปรากฏในนิราศวัดเจ้าฟ้าว่า เมื่อสุนทรภู่มีบุตรเจ้าครอกข้างในรับเข้าไปทรงเลี้ยงดู แต่เมื่อได้นางจันเป็นภรรยาแล้ว อยู่ด้วยกันเป็นปกติไม่เท่าใดเห็นจะเป็นเพราะสุนทรภู่จัดเป็นคนขี้เมา ในตอนนี้ถึงปีเถาะ (พ.ศ. ๒๓๕๐) ภรรยาก็โกรธ สุนทรภู่ได้แสดงความไว้ข้างต้นนิราศพระบาทว่า

" แสนอาลัยใจหายไม่วายห่วง ดังศรศักดิ์ปักช้ำระกำทรวง
เสียดายดวงจันทราพงางาม เจ้าคุมแค้นแสนโกรธพิโรธพี่
แต่เดือนยี่จนย่างเข้าเดือนสาม จนพระหน่อสุริย์วงศ์ทรงพระนาม
จากอารามแรมร้างทางกันดาร ด้วยเรียมรองมุลิกา
เป็นข้าบาท จำนิราศร้างนุชสุดสงสาร ตามเสด็จโดยแดนแสนกันดาร
ไปนมัสการรอยบาทพระศาสดา " ดังนี้

เมื่อสุนทรภู่ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ ไปพระพุทธบาทคราวที่แต่งนิราศ ไม่ได้ลงเรือลำทรง อาศัย ไปในเรือมหาดเล็กที่ตามเสด็จต้องพายเรือ ไปเอง กล่าวความอันนี้ไว้ในนิราศเมื่อถึงท่าเรือว่า

" พระหน่อสุริยวงศ์ทรงสิกขา ขึ้นศาลาโสรจสรงวารีศรี
ข้างพวกเราเฮฮาลงวารี แต่โดยดีใจตนด้วยพ้นพาย
อุระเรียมเกรียมกรมอารมณ์ร้อน ระอาอ่อนนอกใจมิใคร่หาย
แลตลิ่งวิ่งหน้านัยน์ตาพราย หัวไหล่ตายตึงยอกตลอดตัว "

ครั้นขึ้นเดินบก จะเป็นด้วยสุนทรภู่ไปเมาเหล้า หรืออย่างไร ถูกเขาแกล้ง ให้ขึ้นขี่ที่คอช้างตัวบ่ม มันที่ต้องให้นำไปข้างหน้า กล่าวไว้ในนิราศว่า

" ทั้งสองข้างท่านวางล้วนช้างดั้ง ระยะหลังมหาดเล็กนั้นเหลือหลาย
แต่ตัวพี่นี้จำเพาะเป็น เคราะห์ร้าย ต้องขึ้นพลายนำทางช้างน้ำมัน
เพื่อนเขาแกล้งตบมือกระพือพัด ช้างสะบัดพลัดไปในไพรสัณฑ์
ผงะหงายคนท้ายเขาคว้าทัน โอ้แม่จันเจียนจะไม่เห็นใจจริง
นึกจะโจนจากช้างลงกลางเถื่อน คิดอายเพื่อนเขาจะเย้ยว่าใจหญิง
แต่ตึงเศียรเวียนหน้านัยน์ตาวิง เอาขอพิงพาดตักมาตามทาง "

เมื่อไปพักอยู่ที่ริมบริเวณวัดพระพุทธ บาทสุนทรภู่กล่าวในนิราศว่าไปเที่ยวทางเขาขาดพบ (พระองค์) เจ้าสามเณรองค์ ๑ กั้นพระกลดหักทองขวางเสด็จมาทางนั้นพิเคราะห์ตามศักราช เห็นว่าเป็นสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพราะเวลานั้นทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่แล้วกล่าวความอีกแห่งหนึ่งว่า

" พอแรมค่ำวันนั้นท่านพระคลังหาบุญยังไปฉลองศาลาไลย " คือพระยาพระคลัง (กุน) ซึ่งได้เป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ที่สมุหนายกในรัชกาลที่ ๒ หานายบุญยังนายโรงละครนอก ที่มีชื่อเสียงและเป็นผู้สร้างวัดละคร ทำในจังหวัดธนบุรี นั้นไปเล่นละครฉลองศาลาที่สร้างขึ้นใหม่ในลาน พระพุทธบาท อาศัยเค้าเงื่อนที่มีดังได้กล่าวมาสันนิษฐานว่าหนังสือบทกลอนของสุนทรภู่ที่ปรากฏอยู่เป็นของแต่งในรัชกาลที่ ๑ เมื่อก่อนสุนทรภู่เข้ารับราชการ ๓ เรื่อง คือเรื่องโคบุตรเรื่อง ๑ นิราศ เมืองแกลง เรื่อง ๑ นิราศพระบาทเรื่อง ๑ ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ เมื่อสุนทรภู่เข้ารับราชการแล้วเห็นจะไม่มีโอกาสไปทางไกลจึงไม่ปรากฏว่าแต่งนิราศเรื่องใดอีกตลอดรัชกาล

๒ ตอนรับราชการ

เรื่องประวัติของสุนทรภู่ตอนจะเข้ารับราชการในรัชกาลที่ ๒ นั้น มีคำเล่ากันมาว่าเมื่อคราวเกิดทิ้งบัตรสนเท่ห์กันชุกชุมใน พ.ศ. ๒๓๕๙ ที่กรมหมื่นศรีสุเรนทร ต้องถูกชำระนั้นสุนทรภู่ก็ถูกสงสัยว่าเป็นผู้แต่งหนังสือทิ้งด้วยคนหนึ่งความข้อนี้มีเค้า เงื่อนอยู่ในนิราศเมืองเพชรบุรี ซึ่งสุนทรภู่แต่งเมื่อ ตอนปลายรัชกาลที่ ๓ กล่าวความย้อนขึ้นไปถึงเมื่อยังเป็นหนุ่มคะนองว่าได้เคยหนีออกไปอยู่ เมืองเพชรไปซุ่มซ่อนนอนอยู่ในถ้ำเขาหลวงหลายวันแล้วไปอาศัยกับหม่อมบุญนาคในกรมพระราชวังหลัง ซึ่งออกไปตั้งทำนาอยู่ที่เมืองเพชร เมื่อกรมพระราชวังหลังทิวงคตแล้วบางทีจะหนีไปในคราวที่ถูกสงสัยว่าแต่งหนังสือทิ้ง แลบางทีพระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธเลิศนภาลัย จะได้ทอดพระเนตรเห็นสำนวน กลอนของสุนทรภู่ในเวลาสอบสำสวนหาตัวผู้ทิ้งหนังสือคราวนั้นเอง จึงเลยทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้เอาตัวมารับราชการเป็นอาลักษณ์มูลเหตุที่สุนทรภู่จะเข้ารับราชการหาปรากฏเรื่องเป็นอย่างอื่นไม่

เมื่อสุนทรภู่ได้เป็นอาลักษณ์แล้ว มีเรื่องเล่ากันมาถึงสุนทรภู่ได้ทำความชอบในหน้าที่ว่าในสมัยนั้นกำลังทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ถึงตอนนางสีดาผูกคอตาย บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ ซึ่งเล่นละครกันมา กล่าวบทนางสีดาตอนเมื่อจะผูกคอตายว่า

" เอาภูษาผูกศอให้มั่น แล้วพันกับกิ่งโศกใหญ่
หลับเนตรจำนงปลงใจ อรไทยก็โจนลงมา "

ต่อไปนี้จึงบทหนุมานว่า

บัดนั้น วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ครั้นเห็นองค์อัครกัลยา ผูกศอโจนมาก็ตกใจ
ตัวสั่นเพียงสิ้นชีวิต ร้อนจิตดังหนึ่งเพลิงไหม้
โลดโผนโจนลงตรงไป ด้วยกำลังว่องไวทันที (เชิด)
ครั้นถึงจึงแก้ภูษาทรง ที่ผูกศอองค์พระลักษมี
หย่อนลงยังพื้นปัฐพี ขุนกระบี่ก็โจนลงมา

พระบาทสมเด็จ ฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงติว่าบทเก่าตรงนี้ กว่าหนุมานจะเข้าไปแก้ไขได้นานนัก นางสีดาจะต้องตายเสียแล้วบทที่ทรงพระราชนิพนธ์ ใหม่จึงคิดจะให้หนุมานเข้าแก้ไขได้โดยรวดเร็ว แต่บทนางสีดาว่า **จึงเอาผูกพันกระสันรัด เกี่ยวกระหวัดกับกิ่งโศกใหญ่**

ต่อไปนี้เกิดขัดข้องว่าจะแต่งบทหนุมาน อย่างไรให้แก้นางสีดาได้โดยเร็ว เหล่ากวีซึ่งเป็นที่ทรงปรึกษาไม่มีใครสามารถจะแต่งบทให้พอพระราชหฤทัยได้จึงลอง ทรงดำรัสสั่งให้สุนทรภู่แต่งต่อไปว่า

ชายหนึ่งผูกศออรไทย แล้วทอดองค์ ลงไปจะให้ตาย บัดนั้นวายุบุตรแก้ได้ดังใจหมาย

ดังนี้ก็ชอบหฤทัยทรงยกย่องความฉลาดของสุนทรภู่ คราวนี้

ครั้งหนึ่งด้วยการ

ทรงพระราชนิพนธ์บทละครในรัชกาลที่ ๒ นั้นเล่ากันมาว่าเมื่อทรงพระราชนิพนธ์บทขึ้นแล้วให้เอาบทไปซ้อมละครเสียก่อน ถ้าบทยังขัดกับกระบวนเล่นละคร ก็ต้องแก้ไขบทไปจนกว่าละครจะเล่นได้สะดวก จึงเอาเป็นใช้ได้บทที่สุนทรภู่แต่งถวายครั้งนั้นเข้ากับกระบวนเล่นได้สะดวกดีด้วย จึงได้โปรด

อีกครั้งหนึ่งเล่ากันมาว่า เมื่อแต่งบทเรื่องรามเกียรติ์ต่อมาถึงตอนศึกสิบขุนสิบรถ ทรงพระราชนิพนธ์บทชมรถทศกรรฐ์ว่า

รถที่นั่งบุษบกบัลลังก์ตั้งตระหง่าน กว้างยาวใหญ่เท่าเขาจักรวาฬ
ยอดเยี่ยมเทียมวิมานเมืองแมน ดุมวงกงหันเป็นควันกว้าง
เทียมสิงห์วิ่งวางข้างละแสน สารถีขี่ขับเข้าดงแดน
พื้นแผ่นดินกระเด็นไปเป็นจุณ

ทรงพระราชนิพนธ์มาได้เพียงนี้ ทรงนึก ความที่จะต่อไปอย่างไรให้สมกับ เป็นรถใหญ่โต ถึงปานนั้นยังไม่ออก จึงมีรับสั่งให้สุนทรภู่ต่อ สุนทรภู่ ต่อว่า

" นทีตีฟองนองระลอก คลื่นกระฉอกกระฉ่อนชลข้นขุ่น
เขาพระเมรุเอนเอียงอ่อนละมุน อนนต์หนุนดินดานสะท้านสะเทือน
ทวยทหารโห่ร้องก้องกัมปนาท สุธาวาสไหวหวั่นลั่นเลื่อน
บดบังสุริยันตะวันเดือน คลาเคลื่อนจัตุรงค์ตรงมา

เล่ากันว่าโปรดนัก แต่นั้นก็นับสุนทรภู่เป็นกวีที่ทรงปรึกษาด้วยอีก ๑ ทรงตั้งเป็นที่ขุนสุนทรโวหารในกรมพระอาลักษณ์พระราชทานที่ให้ปลูกเรือนอยู่ใต้ท่าช้างและมีตำแหน่งเฝ้า ฯ เป็นนิจ แม้เวลาเสด็จประพาส ก็โปรด ฯ ให้ลงเรือพระที่นั่งเป็นพนักงานอ่านเขียนในเวลาทรงพระราชนิพนธ์บทกลอน แต่การที่สุนทรภู่ได้เป็นขุนนางและได้มีตำแหน่งรับราชการใกล้ชิดติดพระองค์เช่นนั้น ไม่สามารถจะคุ้มความทุกข์ยากได้ทีเดียว เหตุด้วยสุนทรภู่ยังเสพสุราไม่ทิ้งได้ เมื่อเป็นขุนสุนทรโวหารแล้ว ครั้งหนึ่งกำลังเมาสุราไปหามารดา มารดาว่ากล่าวกลับขู่เข็ญมารดา ขณะนั้นมีญาติผู้ใหญ่จะเป็นลุง หรือน้าคนหนึ่งเข้าไปห้ามปรามสุนทรภู่ทุบตีเอา บาดเจ็บถึงสาหัส เข้าทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาก็ถูกกริ้วรีบรับสั่งให้เอาตัวไปจำไว้ ณ คุก เรื่องสุนทรภู่ติดคุก มีเค้าเงื่อนปรากฏแต่งไว้ ในเสภาพรรณนาถึงลักษณะติดคุกตอนเมื่อพลายงามจะขออยู่ในคุกกับขุนแผนว่า

ขุนแผนว่าจะอยู่ดูไม่ได้ ในคุกใหญ่ยากแค้นมันแสนเข็ญ เหมือนกับอยู่ในนรกตกทั้งเป็น ไม่ว่างเว้นโทษทัณฑ์สักวันเลย แต่พ่อนี้ท่านเจ้ากรมยมราช อนุญาตให้อยู่ทับในหับเผย คนทั้งหลายนายมูลก็คุ้นเคย เขาละเลยพ่อไม่ต้องถูกจองจำ

มีคำเล่ากันอีกข้อ ๑ ว่าสุนทรภู่เริ่มแต่งหนังสือ เรื่องพระอภัยมณีเมื่ออยู่คุกคราวนั้น ข้อนี้ก็เห็นจะจริง มีเค้าเงื่อนอยู่ในเสภาตอนที่สุนทรภู่แต่งว่าถึงขุนแผนติดคุกนั้นว่า

อยู่เปล่าเปล่าเล่าก็จนพ้นกำลัง อุตส่าห์นั่งทำการสานกระทาย ให้นางแก้วกิริยาช่วยทารัก ขุนแผนถักขอบรัดกระหวัดหวาย ใบละบาทคาดได้โดยง่ายดาย แขวนไว้ขายทั้งเรือนออกเกลื่อนไป

สุนทรภู่คงคิดแต่งหนังสือเรื่องพระอภัยมณีขึ้นขาย ฝีปากเลี้ยงตัวในเวลาที่ติดคุกอยู่ อันประเพณีแต่งหนังสือขายในสมัยเมื่อยังไม่ใช้การพิมพ์นั้น เมื่อแต่งขึ้นแล้วใครอ่านก็มาขอลอกเอาไปผู้แต่งคิดเอาค่าแต่ง ตามแต่ผู้ต้องการอ่านจะยอมให้ผู้มีชื่อเสียงเช่นสุนทรภู่ ก็เห็นจะได้ค่าแต่งแรงอยู่ ประเพณีที่กล่าวมานี้เป็นทางหากินของพวกกวีที่ขัดสนมาช้านาน คุณพุ่ม ธิดาพระยาราชมนตรี (ภู่) ยังแต่งกลอนขายมาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ บอกไว้ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติที่คุณพุ่มแต่ง

สุนทรภู่จะติดคุกอยู่ช้านานเท่าใดมิได้ปรากฏ เล่ากันแต่ถึงเหตุที่จะพ้นโทษว่าพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์ละครเรื่องใดเรื่องหนึ่งเกิดติดขัด ไม่มีผู้ใดจะต่อให้พอพระราชหฤทัยได้ จึงมีรับสั่งให้ไปเบิกตัวสุนทรภู่มาจากคุก สุนทรภู่ต่อกลอนได้ดังพระราชประสงค์ ก็ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พ้นโทษกลับมารับราชการตามเดิม มาถึงตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้สุนทรภู่เป็นครูสอนหนังสือถวายพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอาภรณ์ สุนทรภู่แต่งกลอนเรื่องสวัสดิรักษาถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ขึ้นต้นว่า

"สุนทรทำคำสวัสดิรักษา ถวายพระหน่อบพิตรอิศรา ตามพระบาลีเฉลิมให้เพิ่มพูน" และกล่าวในกลอนตอนปลาย เมื่อก่อนจบว่า

" ขอพระองค์จงจำไว้สำเหนียก ดังนี้เรียกเรื่องสวัสดิรักษา สำหรับองค์พงศ์กษัตริขัตติยา ให้ผ่อนผาสุกสวัสดิ์ขจัดภัย บทโบราณท่านทำเป็นคำฉันท์ แต่คนนั้นมิใคร่แจ้งแถลงไข จึงกล่าวกลับซับซ้อนเป็นกลอนไว้ หวังจะให้เจนจำได้ชำนาญ สนองคุณมุลิกาสามิภักดิ์ ให้สูงศักดิ์สืบสมบัติพัสดุ์สถาน แม้นผิดเพี้ยนเปลี่ยนเรื่องเบื้องโบราณ ขอประทานอภัยโทษได้โปรดเอย" ดังนี้

ในบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีสำนวนสุนทรภู่แต่งตอนหนึ่ง ตั้งแต่พลายงามเกิดไปจนพลายงามถวายตัวเป็นมหาดเล็ก สำนวนตั้งใจประจงแต่งดีหนักหนาบทเสภาตอนนี้สันนิษฐานว่าเห็น จะแต่งในรัชกาลที่ ๒ ด้วยกล่าวความตอนพลายงามอยู่ กับจหมื่นศรีว่า

" คราวนั้นพลายงามทรามสวาท แหลมฉลาดเลขผาปัญญาขยัน อยู่บ้านท่านหมื่นศรียินดีครัน ทุกคืนวันตามหลังเข้าวังใน เธอเข้าเฝ้าเจ้าก็นั่งบังไม้ดัดคอย ฟังตรัสตรึกตราอัชฌาไสย ค่อยรู้กิจผิดชอบ รอบคอบไปด้วยมิได้คบเพื่อนเที่ยวเชือนแช "

ต่อมาอีกแห่ง ๑ กล่าวถึงบทสมเด็จพระพันวสาว่า

ครานั้นสมเด็จพระพันวสา เหลือบเห็นหน้าพลายงามความสงสาร จะออกพระโอษฐโปรด ขุนแผนแสนท้าน แต่กรรมนั้นบันดาลดลพระทัย ให้เคลิ้มพระองค์ทรงกลอนละครนอก นึกไม่ออกเวียนวงให้หลงไหล ลืมประกาศราชกิจที่คิดไว้ กลับเข้าในแท่นที่ศรีไสยาฯ

เรื่องประวัติตอนเมื่อสุนทรภู่เป็นกวีที่ทรงปรึกษา ยังมีเรื่องเกร็ดเล่ากันมาอีกหลายอย่าง เรื่อง ๑ ว่าสุนทรภู่คุยว่าสำนวนกลอนที่จะแต่งให้เป็นคำปากตลาดนั้น ต้องเป็นไพร่เช่นตัวถึงจะแต่งได้ บ่งความว่าถ้าเป็นเจ้านายก็แต่งไม่ได้ ความนี้ทราบถึงพระกรรณพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงพระราชนิพนธ์ บทละครเรื่องไกรทอง เพื่อพิสูจน์ให้ปรากฏว่า ถึงเจ้านายจะทรงแต่งกลอน ให้เป็นคำปากตลาดก็อาจทรงได้ อีกเรื่อง ๑ เล่ากันว่า เมื่อทรงพระราชนิพนธ์บทละคร เรื่องอิเหนา ทรงแบ่งตอนนางบุษบาเล่นธาร เมื่อท้าวดาหาไปใช้บลพระราชทานให้พระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงแต่งเมื่อทรงแต่งแล้วถึง วันจะอ่านถวายองค์พระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งวานสุนทรภู่อ่านตรวจดูเสียก่อน สุนทรภู่อ่านแล้วกราบทูลว่าเห็นดีอยู่แล้วครั้นเสด็จออก เมื่อโปรดให้อ่านต่อหน้ากวีที่ทรงปรึกษาพร้อมกันถึงบทแห่งหนึ่งว่า

" น้ำใสไหลเย็นแลเห็นตัว ปลาแหวกกอบัว อยู่ไหวไหว"

สุนทรภู่ติว่ายังไม่ดีขอแก้เป็น **" น้ำใสไหลเย็น เห็นตัวปลา ว่ายแหวกปทุมมาอยู่ไหวไหว "**

โปรดตามที่สุนทรภู่แก้ พอเสด็จขึ้นแล้วพระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็กริ้วดำรัสว่า เมื่อขอให้ตรวจ ทำไมจึงไม่แก้ไขแกล้งนิ่งเอาไว้ติหักหน้าเล่นกลางคัน เป็นเรื่องที่ทรงขัดเคืองสุนทรภู่ครั้ง ๑ อีกครั้ง ๑ รับสั่งให้พระบาทสมเด็จฯพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่ ทรงแต่งบทละครเรื่องสังข์ทอง ตอนท้าวสามลจะให้ลูกสาวเลือกคู่ทรงแต่งคำปรารภของท้าวสามลว่า

" จำจะปลูกฝังเสียยังแล้ว ให้ลูกแก้วสมมาด ปรารถนา"

ครั้งถึงเวลาอ่านถวาย **"สุนทรภู่ถามขึ้นว่า ลูกปรารถนาอะไร "** พระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงแก้ว่า **" ให้ลูกแก้วมีคู่เสน่หา "**

ทรงขัดเคืองสุนทรภู่ว่าแกล้งประมาทอีกครั้งหนึ่ง แต่นั้นก็ว่าพระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมึนตึงต่อสุนทรภู่มาจนตลอดรัชกาลที่ ๒

ในระยะเวลาที่สุนทรภู่รับราชการอยู่เมื่อ รัชกาลที่ ๒ นั้นมีบุตร ๒ คน บุตรใหญ่ชื่อพัดดูเหมือนภรรยาคนที่ชื่อจันจะเป็นมารดา ต่อมาสุนทรภู่ ได้ภรรยาอีกคนหนึ่งชื่อนิ่มเป็นชาวบางกรวย มีบุตรด้วยกันชื่อตาบ จะเป็นด้วยเหตุที่ได้ภรรยาใหม่ หรือด้วยเหตุอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ภรรยาที่ชื่อจันนั้นลงท้ายหย่ากันกับสุนทรภู่แล้วไปมีสามีใหม่ ความข้อนี้สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศเมืองสุพรรณเป็นโคลง ๒ บทว่า

ยลย่านบ้านบุตั้ง ตีขัน
ขุกคิดเคยชมจันทร์ แจ่มฟ้า
ยามยากหากปันกัน กินซีก ฉลีกแฮ
มีคู่ชูชื่นหน้า นุชปลื้มลืมเดิม

เสียดายสายสวาทโอ้ อาวรณ์
รักพี่มีโทษกร กับน้อง
จำจากพรากพลัดสมร เสมอชีพ เรียมเอย
เสียนุชดุจทรวงต้อง แตกฟ้าผ่าสลายฯ

ส่วนภรรยาคนที่ชื่อนิ่มนั้นพอมีบุตรได้ไม่ช้าก็ตาย เจ้าครอกข้างในฯ จึงรับบุตรของสุนทรภู่ไปเลี้ยงไว้ในพระราชวังทั้ง ๒ คน นอกจากภรรยาชื่อจันกับชื่อนิ่ม ๒ คนที่กล่าวมาแล้ว สุนทรภู่ยังมีคู่รักระบุชื่อไว้ในนิราศอีกหลายคนเป็นชู้บ้าง แต่มิได้ปรากฏอยู่กับใครยืดยาวสักคนเดียว

๓ ตอนออกบวช

สุนทรภู่ตั้งแต่เยาว์มายังไม่ได้บวชจนตลอดรัชกาลที่ ๒ พอถึงรัชกาลที่ ๓ ก็ออกบวช เหตุที่จะบวชนั้นเล่ากันมาว่าเพราะหวาดหวั่นเกรงพระราชอาญา ด้วยเห็นว่าพระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขัดเคืองแต่รัชกาลก่อน แต่ข้อนี้เมื่อพิเคราะห์ดูตามคำที่สุนทรภู่กล่าวไว้ในนิราศภูเขาทองว่า

" ถึงสามโคกโศกถวิลถึงปิ่นเกล้า พระพุทธเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงศรี ประทานนามสามโคกเป็นเมืองตรี ชื่อปทุมธานีเพราะมีบัว โอพระคุณสูญลับไม่กลับหลัง แต่ชื่อตั้งก็ยังอยู่เขารู้ทั่ว แต่เรานี้ที่สุนทรประทานตัว ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกยิ่งโศกใจ สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ ต้องเที่ยวเตร็ดเตร่หาที่อาศัย"

คำของสุนทรภู่ที่กล่าวตรงนี้ดูประหนึ่งว่าถึงรัชกาลที่ ๓ ถูกถอดจากที่ขุนสุนทรโวหาร น่าจะเป็นเช่นนั้นจริง คนทั้งหลายจึงได้เรียกกันว่า " สุนทรภู่ " เห็นจะมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งให้ต้องถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ แล้วจึงออกบวชถ้าเวลาบวช ยังเป็นขุนนางคงจะได้รับพระราชูปถัมภ์ ไหนจะอนาถาดังปรากฏในเรื่องประวัติอีกประการหนึ่งในรัชกาลที่ ๓ เมื่อคราวแต่งจารึกวัดพระเชตุพนฯ มีแต่งกลอนเพลงยาวกลบทเป็นต้น พระบาทสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเสาะหากวีที่ชำนาญกลอนแม้จน มหาดเล็กเลวก็ได้มีชื่อแต่งถวายสุนทรภู่เป็นกวี คนสำคัญมาแต่ก่อน เหตุใดจึงมิได้ปรากฏชื่อว่า แต่งจารึกอย่างใดอย่างหนึ่งในคราวนั้น ข้อนี้ก็ส่อให้เห็นว่าคงเป็นผู้ต้องตำหนิติโทษ ทรงรังเกียจในรัชกาลที่ ๓ เห็นสมกับความที่กล่าวในกลอนจึงเข้าใจว่าถูกถอด

ความจริงในเรื่องสุนทรภู่ออกบวช เห็นจะเป็นด้วย ๒ ประการ คือ เพราะยังไม่ได้บวชพระตามประเพณีนิยมประการ ๑ อีกประการ ๑ สุนทรภู่วิวาทกับญาติ เข้ากับใครไม่ติดมีภรรยาก็อยู่ด้วยกัน ไม่ยืดเป็นคนตัวคนเดียว

อยู่แต่กับบุตรมาแต่ในรัชกาลที่ ๒ ข้อนี้สังเกตได้ด้วยในนิราศของสุนทรภู่ เมื่อกล่าวถึง ญาติเมื่อใดคงเป็นคำโกรธแค้นว่าพึ่งพาไม่ได้ กล่าวถึงภรรยาและคู่รักก็มักปรากฏว่าอยู่ด้วยกันไม่ยืด ครั้นเมื่อมาถูกถอดในรัชกาลที่ ๓ เจ้านายและผู้มีบรรดาศักดิ์ก็ไม่มีพระองค์ใดและท่านผู้ใด กล้าชุบเลี้ยง เกื้อหนุนโดยเปิดเผยด้วยเกรงจะเป็นที่ฝ่าฝืนพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้เจ้าฟ้าอาภรณ์ซึ่งเป็นศิษย์ก็ต้องทำเพิกเฉยมึนตึง สุนทรภู่ได้กล่าวความข้อนี้ไว้ในเพลงยาวว่า

" สิ้นแผ่นดินสิ้นบุญของสุนทรภู่ ฟ้าอาภรณ์แปลกพักตร์อาลักษณ์เดิม " ดังนี้

สุนทรภู่ตกยากสิ้นคิดจึงออกบวช ด้วยเห็นว่าพระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคารพต่อสงฆ์มากถ้าบวชเป็นพระใครจะอุปถัมภ์ก็เห็นจะไม่ทรงติเตียนความที่สุนทรภู่คาดนี้ก็มีมูล ด้วยปรากฏในเพลงยาวนั้นว่า เมื่อสุนทรภู่บวชแล้ว พอถึงปีฉลู พ.ศ. ๒๓๗๒ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ก็ทรงฝากเจ้าฟ้ากลาง (คือสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์) กับเจ้าฟ้าปิ๋วพระโอรสพระองค์น้อย เวลานั้นพระชันษาได้ ๑๑ ปีพระองค์หนึ่ง ๘ ปี พระองค์หนึ่งให้เป็นศิษย์สุนทรภู่เหมือนอย่าง เจ้าฟ้าอาภรณ์พระองค์ใหญ่ได้เคยเป็นศิษย์มาในรัชกาลก่อนแล้วทรงส่งเสียอุปการะต่อมาในชั้นนั้นมีคำสุนทรภู่ได้กล่าวไว้ในเพลงยาวว่า

“เคยฉันของสองพระองค์ส่งถวาย มิได้วายเว้นหน้าท่านข้าหลวง” ดังนี้

สุนทรภู่เห็นจะบวชเมื่อราวปีจอ พ.ศ. ๒๓๖๙ เวลานั้นอายุได้ ๔๑ ปี แรกบวชอยู่วัดราชบูรณะอยู่ได้ ๓ พรรษามีอธิกรณ์เกิดขึ้น (กล่าวกันเป็นความสงสัยว่าจะเป็นด้วยสุนทรภู่ต้องหาว่าเสพสุรา เพราะวิสัยของสุนทรภู่นั้นเวลาจะแต่งกลอนถ้ามีฤทธิ์สุราเป็นเชื้ออยู่แล้วแต่งคล่องนักนับว่าถ้าฤทธิ์สุราพอเหมาะแล้ว อาจจะคิดกลอน ทันบอกให้เสมียนเขียนต่อกันถึงสองดังนี้) เพราะอธิกรณ์เกิดขึ้นครั้งนั้น สุนทรภู่ถูกบัพพาชนิยกรรมขับไล่ให้ไปเสียจากวัดราชบูรณะเดิมคิดจะออกไปอยู่เสียตามหัวเมือง จึงแต่งเพลงยาวทูลลาเจ้าฟ้ากลางเจ้าฟ้าปิ๋ว ในเพลงยาวนั้น มีคำคร่ำครวญและถวายโอวาทแต่งเพราะดีหลายแห่ง แห่งหนึ่งว่า **"นิจจาเอ๋ยเคยรองละอองบาท โปรดประภาษไพเราะเสนาะเสียง แสนละม่อมน้อมพระองค์ดำรงเรียง ดังเดือนเคียงแข่งคู่กับสุริยา จงอยู่ดี ศรีสวัสดิพิพัฒน์ผล ให้พระชนม์ยั่งยืนหมื่นพรรษา ได้สืบวงศ์พงศ์มกุฏอยุธยาบำรุงราษฎร์ศาสนาถึงห้าพัน เหมือนสององค์ทรงนามพระรามลัษณ์ เป็นปิ่นปักปกเกศทุกเขตต์ขัณฑ์ ประจามิตรคิดร้ายวายชีวัน เสวยชั้นฉัตรเฉลิมเป็นเจิมจอม จะไปจากฝากสมเด็จพระเชษฐา จงรักพระอนุชาอุตส่าห์ถนอมพระองค์ น้อยคอยประณตนิ่งอดออม ทูลกระหม่อมครอบครองกันสององค์ "**

ในคำถวายโอวาทแห่งหนึ่งว่า

อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย
แม้เจ็บอื่นหมื่นแสนจะแคลนคลาย เจ็บจนตายนั้นเพราะเหน็บให้เจ็บใจ

อีกแห่งหนึ่งว่า

จับให้มั่นคั้นหมายให้วายวอด ซ่วยให้รอดรักให้ชิดพิสมัย
ตัดให้ขาดปรารถนาหาสิ่งใด เพียรจนได้ดังประสงค์แล้วคงดี

อีกแห่งหนึ่งว่า

อันข้าไทยได้พึ่งเขาจึงรัก แม้ถอยศักดิ์สิ้นอำนาจวาสนา
เขาหน่ายหนีมิได้อยู่คู่ชีวา แต่วิชาช่วยกายจนวายปราณ ดังนี้

สุนทรภู่ออกจากวัดราชบูรณะไปคราวนี้ กลับแต่งนิราศอีก คือ นิราศภูเขาทองเห็นจะแต่งเมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๗๓ เมื่อออกเรือไปกล่าวความถึง เรื่องที่ต้องไปจากวัดราชบูรณะว่า

" โออาวาสราชบูรณะพระวิหาร แต่นี้นานนับทิวาจะมาเห็น
หวลรำลึกนึกน่าน้ำตากระเด็น เพราะขุกเข็ญคนพาลทำรานทาง
จะยกหยิบธิบดีเป็นที่ตั้ง ก็ใช้ถังแทนสัดเห็นขัดขวาง
จึงจำลาอาวาสนิราศร้าง มาอ้างว้างวิญญาในสาคร "

ในนิราศนี้กล่าวความตอนเมื่อผ่านพระบรมมหาราชวัง ครวญถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ว่าดีนักน่าสงสาร ผู้ที่ได้อ่านมักจำกันได้โดยมากกว่า

" ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด คิดถึงบาทพิตรอดิศร โอ้ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น พระนิพพานปานประหนึ่งศีรษะขาด ด้วยไร้ญาติยากแค้นถึงแสนเข็ญ ทั้งโรคซ้ำกรรมวิบัติมาซัดเป็น ไม่เล็งเห็นที่ซึ่งจะพึ่งพา จึงสร้างพรตอุตส่าห์ส่งส่วนบุญถวาย ประพฤติฝ่ายสมถะทั้งพระวัสสา เป็นสิ่งของฉลองคุณมุลิกา ขอเป็นข้าเคียงบาททุกชาติไป ถึงหน้าแพแลเห็นเรือที่นั่ง คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล เคยหมอบรับกับพระจมื่นไวย แล้วลงในเรือที่นั่งบัลลังก์ทองพระ ทรงแต่งแปลงบทพจนาถ เคยรับราชโองการอ่านฉลอง จนกฐินสิ้นแม้น้ำและลำคลอง มิได้ข้องเคืองขัดพระหัทยา เคยหมอบใกล้ได้กลิ่นสุคนธ์ตระหลบ ละอองอบรสรื่นนาสา สิ้นแผ่นดินสิ้นกลิ่นสุคนธา วาสนาเราก็สิ้น เหมือนกลิ่นสุคนธ์ " เมื่อถึงเมืองปทุมธานีครวญอีกแห่งหนึ่งว่า

สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ ต้องเที่ยวเตร็จเตร่หาที่อาศัย
แม้กำเนิดเกิดประสพภพใด ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี
สิ้นแผ่นดินขอให้สิ้นชีวิตบ้าง อย่ารู้ร้างบงกชบทศรี
เหลืออาลัยใจตรมระทมทวี ทุกวันนี้ซังตายทรงกายมา

ตอนผ่านหน้าโรงเหล้าสุนทรภู่กล่าวถึงเรื่องเสพสุราก็ว่าดีว่า **" ถึงโรงเหล้าเตากลั่นควันโขมง มีคันโพงผูงสายไว้ปลายเสา โอ้บาปกรรมน้ำนรกเจียวอกเรา ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นน่าอาย ทำบุญ บวชกรวดน้ำขอสำเร็จ พระสรรเพ็ชญ์โพธิญาณประมาณหมาย ถึงสุราพารอดไม่วอดวาย**
ไม่ใกล้กรายแกล้งเมินจนเกินไป "

สุนทรภู่ไปพระนครศรีอยุธยาคราวนี้ บุตรชายคนที่ชื่อพัดยังเป็นเด็กไปด้วย แต่ภรรยาเห็นจะร้างกันเสียแต่เมื่อก่อนบวชหมดแล้ว เมื่อสุนทรภู่กล่าวกลอนชมทุ่งในตอนเรือลัดไปทางเชียงรากน้อยว่า

" ถึงตัวเราเล่าถ้าหากมีโยมหญิง ไหนจะนิ่งดูดายอายบุบผา คงจะใช้ให้ศิษย์ที่ติดมา อุตส่าห์หาเอาไปฝากตามยากจน นี้จนใจไม่มีเท่าขี้เล็บ ขี้เกียจเก็บเลยทางมากลางหน " เมื่อขึ้นไปถึงกรุงฯ เวลานั้น พระยาไชยวิชิต (เผือก) ซึ่งเคยเป็นพระนายไวยอยู่ เมื่อรัชกาลที่ ๒ ได้เป็นผู้รักษากรุง ฯ แต่สุนทรภู่
กระดากไม่แวะไปหา กล่าวในนิราศว่า

" มาทางท่าหน้าจวนจอมผู้รั้ง คิดถึงครั้งก่อนมาน้ำตาไหล จะแวะหาถ้าท่านเหมือนเมื่อเป็นไวย ก็จะได้รับนิมนต์ขึ้นบนจวน แต่ยามยากหากว่าถ้าท่านแปลก อกมิแตกเสียหรือเราเขาจะสรวล เหมือนเข็ญใจใฝ่สูงไม่สมควร จะต้องม้วนหน้ากลับอัปรมาน "

จึงเลยขึ้นไปนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทอง แล้วจะเป็นด้วยเหตุใดไม่ปรากฏสุนทรภู่ไปกลับใจ ไม่อยู่หัวเมืองดังความคิดเดิมหวลกลับมากรุงเทพ ฯ มาอยู่ที่วัดอรุณฯ แต่จะมีเหตุอันใดเกิดขึ้นอีกหรืออย่างไร สุนทรภู่อยู่วัดอรุณฯ ไม่ช้าก็ย้ายไปอยู่วัดเทพธิดา

เมื่อสุนทรภู่ไปอยู่วัดเทพธิดานั้นพระยาธรรมปรีชา (บุญ) บวชอยู่วัดเทพธิดาพระยาธรรมปรีชาเล่าว่า สุนทรภู่แต่งคำเทียบเรื่องพระไชยสุริยา (ที่พิมพ์ในหนังสือมูลบทบรรพกิจ) เมื่ออยู่ที่วัดเทพธิดาคราวนั้นและมีหนังสือนิราศเมืองสุพรรณอีกเรื่อง ๑ สุนทรภู่ แต่งเมื่อบวชอยู่วัดเทพธิดา นิราศเมืองสุพรรรแปลกที่สุนทรภู่แต่งเป็นโคลง โคลงของสุนทรภู่มีปรากฏอยู่ เรื่องเดียว เท่านั้นทำนองเมื่อบวชอยู่วัดเทพธิดาจะ ถูกประมาทว่าแต่งเป็นกลอนแต่ก็เพลงยาว (หรือที่เรียกกันภายหลังมาว่ากลอนสุภาพ) จึงแต่งกาพย์คำเทียบเรื่องพระไชยสุริยาและแต่งโคลงนิราศเมืองสุพรรณพิสูจน์ให้ผู้อื่นเห็นว่า ถ้าจะแต่งโคลงกาพย์ก็แต่งได้แต่ที่แท้นั้นสุนทรภู่รู้ตัวดีทีเดียวว่าถึงแต่งได้ก็ไม่ถนัดเหมือนกลอนเพลงยาว ได้กล่าวความข้อนี้ไว้ในเพลงยาวถวายโอวาทว่า

" อย่างหม่อมฉันอันที่ดีและชั่ว ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาลือฉาว
เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว เขมรลาวลือเลื่องถึงเมืองนคร "

สุนทรภู่จึงไม่แต่งโคลงกาพย์เรื่องอื่นอีก ข้อนี้ไม่แต่สุนทรภู่เท่านั้นถึงสมเด็จฯ กรมพระปรมานุชิดชิโนรสก็รู้พระองค์ว่าทรงถนัดแต่ลิลิตและโคลงฉันท์ จึงไม่ทรงแต่งหนังสือเป็นกลอนสุภาพเลย สักเรื่องเดียว มีพระนิพนธ์กลอนสุภาพแต่เป็นของทรง แต่งเล่นเช่นเพลงยาวอันปรากฏอยู่ในเรื่องเพลงยาวเจ้าพระนั้นเป็นต้น

เหตุที่สุนทรภู่ไปเมืองสุพรรณคราวที่แต่งนิราศนั้น ความปรากฏในเรื่องนิราศว่าไปหาแร่ทำนองจะเล่นแปรธาตุเองหรือมิฉะนั้นก็ไปหาแร่ให้ผู้อื่นที่เล่นแปรธาตุ เพราะเชื่อกันว่าที่ในแขวงจังหวัดสุพรรณ มีแร่อย่างใดอย่างหนึ่งทรงคุณวิเศษสำหรับใช้แปรธาตุ พวกเล่นแร่ธาตุยังเชื่อกันมาจนทุกวันนี้ สุนทรภู่ไปครั้งนั้น พาบุตรไปด้วยทั้ง ๒ คน และมีศิษย์ไปด้วยหลายคนลงเรือที่หน้าวัดเทพธิดาผ่านมาทางคลองมหานาค เมื่อถึงวัดสระเกษกล่าวความว่าในเวลานั้นมารดา พึ่งตายศพยังฝังอยู่ที่วัดนั้น แล้วล่องเรือไปออกปากคลองโอ่งอ่างเมื่อไปถึงเมืองสุพรรณได้ขึ้นไปทางลำน้ำข้างเหนือเมือง ขึ้นเดินบกที่วังหินเที่ยวหาแร่ แล้วกลับลงเรือที่บ้านทุ่ง ความที่พรรณาในนิราศ ดูในเขตต์แขวงสุพรรณในสมัยนั้นยังเปลี่ยวมาก ทั้งข้างใต้และฝ่ายเหนือเมืองถึงไปปะเสือใกล้ ๆ ลำแม่น้ำ แต่แร่ที่ไปหาจะได้หรือไม่ได้หาได้กล่าวถึง ไม่เรื่องเมื่อสุนทรภู่บวชเล่ากันมาเป็นเรื่องเกร็ด เรื่องหนึ่งว่าครั้งหนึ่งสุนทรภู่ไปจอดเรืออยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง มีชาวบ้านนำภัตตาหารมาถวาย แต่ทายกนั้นว่าคำถวายภัตตาหารไม่เป็นอาราธนาสุนทรภู่ให้ ช่วยสอนให้ว่าเวลานั้นทายกนั่งอยู่บนตลิ่งกับสิ่ง ของที่เอามาถวายสุนทรภู่จึงสอนให้ว่าคำถวายภัตตาหารเป็นกลอนว่า

อิมัสมิงริมฝั่ง อิมังปลาร้า
กุ้งแห้งแตงกวา อีกปลาดุกย่าง
ช่อมะกอกดอกมะปราง เนื้อย่างยำมะดัน ข้าวสุกค่อนขัน
น้ำมันขวดหนึ่ง น้ำผึ้งครึ่งโถ
ส้มโอ แช่อิ่ม
ทับทิมสองผล เป็นยอดกุศลสังฆัสสะเทมิ ดังนี้

เรื่องนี้จะจริงเท็จอย่างไรไม่รับประกัน แต่ได้ฟังเล่ามาถึงสองแห่งจึงจดไว้ด้วย

เมื่อสุนทรภู่กลับจากเมืองสุพรรรแล้ว ย้ายมาอยู่วัดพระเชตุพน เหตุที่ย้ายมานั้นเล่ากันมาเป็นสองนัยนัยหนึ่งว่า มาพึ่งพระบารมีอยู่กับสมเด็จ ฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ด้วยทรงปราณีว่าเป็นกวี อีกนัยหนึ่งว่าเพราะพระองค์เจ้าลักขณานุคุณพระเจ้าลูกเธอที่พระสมเด็จฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดปรานมากนั้น ทรงพระปราณีชักชวนให้มาอยู่วัดพระเชตุพนคิดดูบางทีก็จะเป็นความจริงทั้ง ๒ นัยด้วย พระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงผนวชพระเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ เวลานั้นสุนทรภู่บวชอยู่ได้ราวสัก ๖ พรรษา เจ้านายสมัยนั้นมักโปรดทรงศึกษาการแต่งกลอนอาจจะมีรับสั่งชวนสุนทรภู่มาอยู่วัดพระเชตุพนในเวลาทรงผนวชอยู่ที่วัดนั้น และสมเด็จกรมประปรมานุชิตชิโนรสประทานอนุญาต โดยทรงพระปราณีสุนทรภู่ก็ได้

เมื่อสุนทรภู่มาอยู่วัดพระเชตุพนบุตรคนใหญ่ ที่ชื่อพัดบวชเป็นสามเณรเห็นจะบวชมาแต่บิดายังอยู่วัดเทพธิดาสุนทรภู่มาอยู่วัดพระเชตุพน แล้วพาเณรพัดกับบุตรคนเล็กที่ชื่อตาบไปพระนครศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง แต่งนิราศวัดเจ้าฟ้าเมื่อไปคราวนี้ แต่แกล้งแต่งให้เป็นสำนวนเณรพัดว่า

" เณรหนูพัดหัดประดิษฐคิดอักษร　　　เป็นเรื่องความตามติดท่านบิดร
กำจัดจรจากนิเวศเชตุพน "

เมื่อเรือถึงวัดระฆัง กล่าวว่า

" ถึงวัดระฆังบังคมบรมธาตุ　　　แทนพระบาทบุษบงองค์อัปสร
ไม่ทันลับกัปกัลป์พุทธันดร　　　พระด่วนจรสู่สวรรค์ครรไล "

ความตรงนี้ (และยังมีในนิราศพระประธม ประกอบอีกแห่ง ๑) บ่งว่าเจ้าครอกข้างในซึ่งเป็นพระอัครชายาของกรมพระราชวังหลังสิ้นชีพก่อนนั้น ไม่ช้านักและได้พระราชทานเพลิงที่วัดระฆัง

เหตุที่สุนทรภู่จะไปกรุงศรีอยุธยาคราวนี้ ว่าได้ลายแทงมาแต่เมืองเหนือว่ามียาอายุวัฒนะฝังไว้ ที่วัดเจ้าฟ้าอากาศ จึงพยายามไปหายาอายุวัฒนะนั้นเมื่อขึ้นไปถึงกรุงฯ ไปขึ้นที่วัดใหญ่ได้อธิษฐาน ณ ที่นั้นกล่าว ในคำอธิษฐานแห่งหนึ่งว่า

" อนึ่งเล่าเจ้านายที่หมายพึ่ง　　　ให้ทราบซึ่งสุจริตพิศมัย
อย่าหลงลิ้นหินชาติขาดอาลัย　　　น้ำพระทัยทูลเกล้าให้ยาวยืน "

ความที่อธิษฐานนี้ แสดงว่าเวลานั้นสุนทรภู่กำลังหมายจะพึ่งพระองค์เจ้าลักขณานุคุณดังได้กล่าวมาแล้ว ครั้นออกจากวัดใหญ่เดินบกต่อไปทางทิศตะวันออกคืนหนึ่ง ถึงวัดเจ้าฟ้าว่าไปทำพิธีจะขุดก็เกิดกัมปนาทหวาดไหวด้วยฤทธิ์ปีศาจไม่อาจขุดได้ต้องพากันกลับมา แต่เมื่อขากลับคราวนี้ได้แวะหา พระไชยวิชิต (เผือก) กล่าวในนิราศว่า

" จะเลยตรงลงไปวัดก็ขัดข้อง　　　ไม่มีของขบฉันจังหันหุง
ไปพึ่งบุญคุณพระยารักษากรุง　　　ท่านบำรุงรักพระไม่ละเมิน
ทั้งเพลเช้าคาวหวานสำราญรื่น　　　ต่างชุ่มชื่นชวนกันสรรเสริญ
ทั้งสูงศักดิ์รักใคร่ให้เจริญ　　　อายุเกินกัปกัลป์พุทธันดร
ให้ครองกรุงฟุ้งเฟื่องเปรื่องปรากฏ　　　เกียรติยศอยู่ตลอดอย่าถอดถอน
ท่านอารีมีใจอาลัยวรณ์　　　ถึงจากจรใจมิตรยังคิดคุณ
มาทีไรได้นิมนต์ปรนนิบัติ　　　สารพัดแผ่นเผื่อช่วยเกื้อหนุน
ต่างชื่นช่วยด้วยกุศลผลบุญ　　　สนองคุณเจ้าพระยารักษากรุง "

ความที่กล่าวตอนนี้แสดงว่า สุนทรภู่เมื่อบวชได้ขึ้นไปกรุงศรีอยุธยาหลายครั้งกระดากพระยาไชยวิชิต (เผือก) แต่เมื่อไปครั้งแรกครั้งเดียวถึงครั้งหลัง ๆ ต่อมาแวะไปหาพระยาไชยวิชิตก็ต้อนรับฉันท์ ได้ชอบพอคุ้นเคยกันมาแต่ในรัชกาลที่ ๒

มีคำเล่ากันมาว่าสุนทรภู่เมื่อบวชนั้นได้ไปอยู่วัดมหาธาตุอีกวัดหนึ่ง ข้อนี้ก็เห็นจะเป็นความจริงคงไปอยู่เมื่อกลับลงมาจากพระนครศรีอยุธยาคราวนี้ เพราะพระองค์เจ้าลักขณานุคุณลาผนวช เห็นจะทรงชวนให้ไปอยู่ใกล้วังท่าพระอันเป็นที่ประทับเพื่อจะได้สะดวกแก่การที่ทรงอุปถัมภ์ คือส่งสำรับอาหารเป็นต้น เล่ากันว่าในสมัยนั้นพระองค์เจ้าลักขณานุคุณโปรดทรงสักรวา เวลาไปทรงสักรวาที่ใดให้นิมนต์สุนทรภู่ลงเรือสักรวาไปด้วยเสมอให้ไปเป็นผู้บอกสักรวา ทั้งยังเป็นพระแต่สุนทรภู่คงสึกกลับออกเป็นคฤหัสถ์ ในตอนนี้รวมเวลาที่สุนทรภู่บวชอยู่เห็นจะราว ๗ หรือ ๘ พรรษา

๔. ตอนตกยาก

เมื่อสุนทรภู่พึ่งพระบารมี พระองค์เจ้าลักขณานุคุณอยู่นั้น นอกจากเป็นผู้บอกสักรวา คงจะได้แต่งหนังสือบทกลอนถวายอีก ได้ยินว่าแต่งเป็นบทกลอนเฉลิมพระเกียรติพระองค์เจ้าลักขณานุคุณเรื่อง ๑ ผู้ที่ได้เคยอ่านยังมีตัวอยู่ แต่หนังสือนั้นหาฉบับยังไม่พบ นอกจากนั้นจะได้แต่งเรื่องใดอีกบ้างหาปรากฏไม่พิเคราะห์ดูโดยสำนวนกลอน เข้าใจเรื่องว่านิราศอิเหนาสุนทรภู่เห็นจะแต่งในตอนนี้เรื่อง ๑ อนึ่งเรื่องพระอภัยมณีซึ่งสุนทรภู่ได้เริ่มแต่งแต่ในรัชกาลที่ ๒ นั้น สังเกตเห็นถ้อยคำมีบางแห่งรู้ ได้แน่ว่ามาแต่งต่อ ในรัชกาลที่ ๓ จะยกตัวอย่างดังคำนางสุวรรณมาลีว่ากับพระอภัยมณีเมื่อแรกดีกันที่เมืองลังกาว่า " **ด้วยปีเถาะ เคราะห์กรรมเกิดน้ำมากขึ้นท่วมปากท่วมลิ้นเสียสิ้นหนอ** " อยู่ในเล่มสมุดไทยเล่ม ๓๕ ตรงนี้ เห็นได้ว่าต้องแต่งในรัชกาลที่ ๓ ภายหลัง พ.ศ. ๒๓๗๔ การที่สุนทรภู่แต่งหนังสือพระอภัยมณีเห็นจะแต่ง ทีละเล่มสองเล่มต่อเรื่อยมาด้วยเป็นหนังสือ เรื่องยาว ทำนองพระองค์เจ้าลักขณานุคุณจะได้ทอดพระเนตร เห็นหนังสือเรื่องพระอภัยมณี เมื่อสุนทรภู่ไปพึ่งพระบารมีและมีรับสั่งให้แต่งถวายอีก สุนทรภู่จึงแต่งเรื่องพระอภัยมณีอีกตอนหนึ่งแต่จะไปค้างอยู่เพียงใด หาปรากฏไม่ เพราะสุนทรภู่พึ่งพระบารมีพระองค์เจ้า ลักขณานุคุณอยู่ได้ไม่ช้าพอถึง พ.ศ. ๒๓๗๘ พระองค์เจ้า ลักขณานุคุณก็สิ้นพระชนม์

เมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณสิ้นพระชนม์ลง เห็นจะไม่มีใครกล้ารับอุปการะสุนทรภู่อีก เวลานั้น เจ้าฟ้ากุณฑลก็ยังมีพระชนม์อยู่ ชะรอยจะทรงขัดเคืองด้วยสุนทรภู่เข้าไปพึ่งบุญพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ จึงทรงเฉยเสีย แต่เล่ากันมาว่าสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์นั้นยังทรงสงสารสุนทรภู่ ถ้าไปเฝ้าเมื่อใด ก็มัก ประทานเกื้อหนุน แต่สุนทรภู่ก็ออกจะกระดากเองด้วย จึงไม่กล้าไปพึ่งสมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ต้องตกยากอีกครั้งหนึ่งกลับอานาถายิ่งกว่าคราวก่อน นัยว่าถึงไม่มีบ้านเรือนจะอาศัย ต้องลงลอยเรือเที่ยวจอดอยู่ตามสวน หาเลี้ยงชีพด้วยรับจ้างเขาแต่งบทกลอนกับทำการค้าขายประกอบกัน

หนังสือสุนทรภู่แต่งในตอนเมื่อตกยากครั้งนี้ ก็มีหลายเรื่องคือ

นิราศพระแท่นดงรังเรื่อง ๑ กล่าวกัน ในกลอนข้างตอนต้นนิราศว่า

" ปีวอกนักษัตรอัฐศก ชาตาตกจะต้องไปถึงไพรสณฑ์
ลงนาวาหน้าวัดเชตุพน พี่ทุกข์ทนถอนใจครรไลจร "

ปีวอกอัฐศกนั้น พ.ศ. ๒๓๗๙ ภายหลังพระองค์เจ้าลักขณานุคุณสิ้นพระชนม์ได้ปีหนึ่ง สุนทรภู่ไปคราวนี้อาศัยผู้อื่นไปแต่ตัวมิได้ไปโดยลำพังเหมือนเมื่อยังบวชเป็นพระเรื่องนิราศที่แต่งก็ว่าอย่างดาด ๆ ดูไม่มีอกไม่มีใจ มีเรื่องประวัติบอกไว้แต่ว่าในตอนที่สึกแล้วได้ภรรยาอีกคน ๑ ชื่อม่วงแต่เมื่อแต่งนิราศนั้นยังไม่ได้เป็นสิทธิ์ขาดทีเดียว เป็นแต่ไปมาหากันและบอกความไว้อีกข้อหนึ่งว่าเวลานั้นอดเหล้าได้ กล่าวไว้ในกลอนว่า

" ถึงนครไชยศรีมีโรงเหล้า เป็นของเมาตัดขาดไม่ปรารถนา " ดังนี้

เมื่อถึงท้ายเรื่องนิราศ ได้กล่าวกลอนบอกเจตนา ในการแต่งนิราศไว้ว่า

" ใช่จะแกล้งแต่งประกวดอวดฉลาด ทำนิราศรักมิตรพิศมัย ด้วยจิตรักกาพย์กลอนอักษรไทย จึงตั้งใจแต่งคำแต่ลำพัง หวังจะให้ลือเลื่องในเมืองหลวงคน ทั้งปวงอย่าว่าเราบ้าหลัง ถ้าใครเป็นก็จะเห็นว่าจริงจัง ประดุจดังน้ำจิตที่คิดกลอน ขอเดชะถ้อยคำที่ร่ำเรื่อง ให้ลือเลื่องเลิศลักษณ์ในอักษร ขอเชิญไทยเทวราช ประสาทพร ให้สุนทรลือทั่วธานีเอย "

ยังหนังสือกลอนสุภาษิตสอนหญิง อีกเรื่อง ๑ ก็ดูเหมือนจะแต่งในตอนนี้ เมื่อก่อนจบกล่าวกลอนไว้ข้างตอนท้ายว่า

" อย่าฟังเปล่าเอาแต่กลอนสุนทรเพราะ จงพิเคราะห์คำเลิศประเสริฐศรี

เอาเป็นแบบสอนตนพ้นราคี กันบัดสีติฉินเขานินทา "

ยังมีหนังสือกลอนของสุนทรภู่อีกเรื่อง ๑ บางทีจะแต่งในตอนนี้ คือ เรื่องลักษณวงศ์ พิเคราะห์ดูเห็นเป็นสำนวนกลอนสุนทรภู่แต่งแค่ ๔ เล่มสมุดไทย (เพียงม้าตามไปเห็นศพนางเกสร) ต่อนั้นดูเป็นสำนวน ผู้อื่นแต่งตามกลอนสุภาพอีก ๗ เล่ม แล้วแต่งเป็น บทละครต่อไปอีก ๒๓ เล่ม รวมเป็นหนังสือ ๓๔ เล่ม สมุดไทยในฉบับที่พิมพ์ขายมีกลอนนำหน้าว่าเป็นของแต่งถวายเจ้านาย แต่กลอนนั้นเห็นได้ว่าตัดเอากลอนที่มีอยู่ข้างต้นเรื่องโคบุตรมาดัดแปลง น่าสงสัยว่าจะเป็นของผู้อื่นเอามาเติมเข้าต่อชั้นหลัง เพียงจะให้มีชื่อสุนทรภู่ปรากฏในหนังสือนั้น

อนึ่งมีคำกล่าวกันมาว่าสุนทรภู่ แต่งเรื่อง พระสมุทกับจันทโครบกับ เรื่องนครกายอีก ๓ เรื่อง และ ว่าเรื่องพระสมุทนั้น สุนทรภู่แต่งเมื่อกำลังลงอยู่เรือลอย จึงให้ชื่อวีรบุรุษในเรื่องนั้นว่าพระสมุทพิเคราะห์ ดูสำนวนกลอนในฉบับที่พิมพ์ขาย เห็นว่ามิใช่กลอนของสุนทรภู่น่าจะกล่าวกันโดยเข้าใจผิด เกิดแต่ในหนังสือมีกลอนข้างตอนต้นว่า

" ข้าพเจ้าชื่อภู่ผู้ประดิษฐ์ ไม่แจ้งจิตถ้อยคำในอักษร

แม้ผู้ใดได้สดับคำสุนทร ช่วยเอื้อนกลอนแถลงในราวความ "

ความที่กล่าวในกลอนนี้ผิดวิสัยสุนทรภู่ ซึ่งไม่เคยยอมถ่อมตัวว่าความรู้อ่อน มีตัวอย่างคำสุนทรภู่ ในข้อนี้กล่าวไว้ในนิราศพระประธมตอนอธิษฐานว่า

" หนึ่ง ขอฝากปากคำทำหนังสือ ให้สืบชื่อชั่วฟ้าสุธาสถาน สุนทรอาลักษณ์เจ้าจักรวาฬ พระทรงสารศรีเสวตเกตุกุญชร อนึ่งมนุษย์อุตริติต่างต่าง แล้วเอาอย่างเทียบคำทำอักษร ให้ฟั่นเฟือนเหมือนเราสาปในกาพย์กลอน ต่อโอนอ่อนออกชื่อจึงลือชา "

เรื่องพระสมุทนั้นกล่าวกันอีกนัยหนึ่งว่ามีคนชื่อภู่อีกคน ๑ แต่งเอาอย่างสุนทรภู่ ในเวลา ชั้นหลังมาเลียนสุนทรภู่ด้วยความนับถือ จึงถ่อมตัวว่าเป็นผู้ยังรู้น้อย ความจริงก็เห็นจะเป็นเช่นว่านี้ ส่วนเรื่องจันทโครบนั้นได้พิเคราะห์ดูไม่พบกลอนตอนใด ที่จะเชื่อได้ว่าเป็นสำนวนกลอนสุนทรภู่สักแห่งเดียว คำที่กล่าวกันก็กล่าวแต่ว่าสุนทรภู่แต่งกับผู้อื่น อีกหลายคนจึงเห็นว่าน่าจะเป็นสำนวนผู้อื่นแต่งตามอย่างสุนทรภู่ (หากว่าจะเกี่ยวข้องกับสุนทรภู่ ก็เพียงแต่งแล้วบางทีจะเอาไปให้สุนทรภู่ตรวจแก้ไข จึงขึ้นชื่อสุนทรภู่ว่าได้เกี่ยวข้อง แต่ที่แท้หาได้แต่งไม่ ส่วนเรื่องนครกายนั้น มีกลอนบอกข้างต้นหนังสือนั้นว่า **"นายภู่อยู่นาวาเที่ยวค้าขาย"** เห็นจะเป็นนายภู่คนที่แต่งเรื่องพระสมุทรหาใช่สุนทรภู่ไม่

๕. ตอนสิ้นเคราะห์

สุนทรภู่จะตกยากอยู่สักกี่ปีข้อนี้ไม่ทราบชัด ปรากฏแต่ว่าพ้นทุกข์ยาก ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงพระปราณีโปรดให้ไปอยู่ที่พระราชวังเดิม ซึ่งเป็นที่เสด็จประทับในสมัยนั้นและต่อมากรมหมื่นอัปสร สุดาเทพพระเจ้าลูกเธอที่พระบาทสมเด็จ ฯ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตามากอีกพระองค์ ๑ ทรงอุปการะด้วยเหตุที่กรมหมื่น

อัปสรสุดาเทพจะทรงอุปการะสุนทรภู่นั้น กล่าวกันว่าเดิมได้ทรงหนังสือ เรื่องพระอภัยมณี (ชรอยจะได้หนังสือมรดกของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณโดยเป็นพระอนุชาร่วมเจ้าจอมมารดากัน) ชอบพระหฤทัย ทรงเห็นว่าเรื่องที่แต่งไว้ยังค้างอยู่ จึงมีรับสั่งให้สุนทรภู่แต่งถวายให้ทรงต่อไป สุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณีมาได้ ๔๙ เล่มสมุดไทย หมายจะจบเพียงพระอภัยมณีออกบวช (ความตั้งใจของสุนทรภู่เห็นได้ชัดในหนังสือที่แต่งนั้น) แต่กรมหมื่นอัปสร ฯ มีรับสั่งให้แต่งต่อไปอีก ด้วยเหตุนี้สุนทรภู่จึงต้องคิดเรื่องพระอภัยมณีตอนหลัง ตั้งแต่เล่มสมุดไทยที่ ๕๐ ขยายเรื่องออกไปจบต่อเล่มที่ ๙๔ แต่พิเคราะห์ดูหนังสือเรื่องพระอภัยมณีตอนหลังสำนวนไม่ใช่ของสุนทรภู่คนเดียว เล่ากันว่ากรมหมื่นอัปสร ฯ มีรับสั่งให้แต่งถวายเดือนละเล่ม ถ้าเช่นนั้นจริงก็จะเป็น ด้วยสุนทรภู่เบื่อหรือถูกเวลา มีกิจติดขัดแต่งเองไม่ทัน จึงวานศิษย์หาให้ช่วยแต่งก็จะเป็นได้ นอกจากเรื่องพระอภัยมณีสุนทรภู่แต่งเรื่องสิงห์ไตรภพถวายกรมหมื่นอัปสร ฯ อีกเรื่อง ๑ หนังสือนั้นจึงขึ้นต้นว่า **" ข้าบาทขอประกาศประกอบเรื่อง "** ดังนี้ แต่แต่งค้างอยู่เพียง ๑๕ เล่มสมุดไทยชะรอยจะหยุดเมื่อกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๓๘๘

ในระยะเวลาเมื่อสุนทรภู่อยู่ในอุปการะของ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมหมื่นอัปสรฯ นั้นได้ไปพระปฐมเจดีย์ จึงแต่งนิราศพระประธมอีกเรื่อง ๑ ไปคราวนี้บุตรไปด้วยทั้ง ๒ คนสังเกต สำนวน ในนิราศเห็นได้ว่าแต่งโดยใจคอชื่นบานกว่าเมื่อแต่งนิราศพระแท่นดงรัง กล่าวถึงประวัติในนิราศพระประธมนี้ว่าแตกกับภรรยาคนที่ชื่อม่วงและกล่าว กลอนตอนแผ่ส่วนกุศลท้ายนิราศมีครวญถึงพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า

" แล้วลาออกนอกโบสถ์ขึ้นโขดหิน กรวดวารินรดทำคำอักษร ส่งส่วนบุญสุนทราสถาพร ถึงบิดรมารดาครูอาจารย์ ถวายองค์มงกุฎอยุธเยศ ทรงเศวตคชงามทั้งสามสาร เสด็จสู่บุรีนิฤพานเคยโปรดปรานเปรียบเปี่ยมได้เทียมคน สิ้นแผ่นดินปิ่นเกล้ามาเปล่าอก น้ำตาตกตายน้อยสักร้อยหน ขอพบเห็นเป็นข้าฝ่ายุคล พระคุณล้นเลี้ยงเฉลิมให้เพิ่มพูล"

ต่อนี้กล่าวถวายพระพร ถึงพระบาท สมเด็จ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ว่า

" ถึงล่วงแล้วแก้วเกิดกับบุญฤทธิ์ ยังช่วย ปิดปกอยู่ไม่รู้ศูนย์ สิ้นแผ่นดินทินกรจรจำรูญ ให้เพิ่มพูลพอสว่างหนทางเดิม ดังจินดาห้าดวงช่วงทวีป ได้ชูชีพช่วยทุกข์เมื่อฉุกเฉิน เป็นทำนุอุปถัมภ์ไม่ก้ำเกิน จงเจริญเรียงวงศ์ทรงสุธา อนึ่งน้อมจอมนิกรอัปสรราช บำรุงศาสนาสงฆ์ทรงสิกขา จงไพบูลย์สวัสดิ์วัฒนา ชนมาหมื่นแสนอย่าแค้นเคือง"

ต่อมาเห็นจะเป็นเมื่อกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพสิ้นพระชนม์แล้ว สุนทรภู่ทูลรับอาสาพระบาท สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไปหาของต้องพระประสงค์ ที่เมืองเพ็ชรบุรีแต่จะเป็นของสิ่งใด หากปรากฏไม่ได้แต่งนิราศเมืองเพ็ชรบุรีอีกเรื่อง ๑ เป็นนิราศสุดท้ายของสุนทรภู่ นับถือกันว่าแต่งดีถึงนิราศภูเขาทอง อันเป็นอย่างยอดเยี่ยมในนิราศของสุนทรภู่ กล่าวความไว้ในกลอนข้างตอนต้นว่า

" อนาถหนาวคราวมาอาสาเสด็จ ไปเมืองเพ็ชรบุรินที่ถิ่นหวาน ลงนาวาหน้าวัดนมัสการ อธิษฐานถึงพระคุณกรุณา ช่วยชุบเลี้ยงเพียงชนกที่ปกเกศ ถึงต่างเขตต์ของประสงค์คงอาสา"

เรื่องประวัติของสุนทรภู่ที่ปรากฏในนิราศ เรื่องนี้ว่ามีบุตรน้อยไปด้วยอีกคนหนึ่งชื่อนิล ชรอยจะเป็นลูก มีกับภรรยาที่ชื่อม่วง บุตรคนใหญ่ที่ชื่อพัดนั้นก็ไปด้วย ถึงตอนนี้เป็นหนุ่มแล้ว แต่บุตรที่ชื่อตาบไม่ปรากฏในนิราศเรื่องนี้ อนึ่งในเวลาเมื่อสุนทรภู่ไปเมืองเพ็ชรบุรีคราวนี้ เป็นเวลาอยู่ตัวคนเดียวไม่มีภรรยา ได้กล่าวความข้อนี้ไว้ในนิราศหลายแห่ง มักจะว่าน่าฟังจะคัดมาพอเป็นตัวอย่าง

" ถึงคลองเตยเตยแตกใบแฉกงาม คิดถึงยามปลูกรักมักเป็นเตย จนไม่มีที่รักเป็นหลักแหล่ง ต้องคว้างแคว้งคว้าหานิจจาเอ๋ย โอ้เปลี่ยวใจไร้รัก ที่จักเชย ชมแต่เตยแตกหนามเมื่อยามโซ"

อีกแห่งหนึ่งว่า

" โอ้อกเอ๋ยเลยออกประตูป่า กำดัดดึกนึกน่าน้ำตาไหล จะเหลียวหลังสั่งสาราสุดาใด ก็จนใจด้วยไม่มีไมตรีตรึง ช่างเป็นไรไพร่ผู้ดีก็มิรู้ ใครแลดูเราก็นึกรำลึกถึง จะปรับไหมได้หรือไม่อื้ออึง เป็นแต่พึ่งวาสนาพอพาใจ"

ตรงเมื่อถึงอ่าวยี่สาน ว่าด้วยหอยจุ๊บแจงเอาคำเห่เด็กของเก่ามาแต่งเป็นกลอนก็ว่าดี

" โอ้เอ็นดูหนูน้อยร้องหอยเหาะ ขึ้นไปเกาะกิ่งตลอดยอดพฤกษา ล้วนจุ๊บแจงแผลงทฤธิ์เขาปลิดมากวักตรงหน้าเรียกให้มันได้ยิน จุ๊บแจงเอ๋ยเผยฝาหาข้าวเปียก แม่ยายเรียกจะให้ไปกฐิน ทั้งช้างงวงช้างงาออกมากิน ช่วยปัดริ้นปัดยุงกระทุงทราย เขาร่ำเรียก เพรียกหูได้ดูเล่น มันอยากเป็นลูกเขยทำเงยหงายเยี่ยมออกฟังทั้งตัวกลัวแม่ยาย โอ้นึกอายจุ๊บแจงแกล้งสำออย เหมือนจะรู้อยู่ในเล่ห์เสน่หา แต่หากว่าพูดยากเป็นปากหอย เปรียบเสมือนคนจนทุนทั้งบุญน้อย จะกล่าวถ้อยออกไม่ได้ดังใจนึก"

ถึงรัชกาลที่ ๔ พอพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวบวรราชาภิเษกแล้วก็ทรงตั้งสุนทรภู่ให้เป็นเจ้ากรมอาลักษณ์ ฝ่ายพระบวรราชวังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระสุนทรโวหาร คงใช้ราชทินนามตามที่ได้พระราชทานเมื่อรัชกาลที่ ๒ เวลานั้นสุนทรภู่อายุได้ ๖๖ ปี

หนังสือสุนทรภู่แต่งเมื่อในรัชกาลที่ ๔ มีปรากฏ ๒ เรื่องคือบทละครเรื่องอภัยนุราช แต่งถวายพระองค์เจ้าดวงประภาพพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นหนังสือเล่มสมุดไทย ๑ เรื่อง ๑ กับเสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร พระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้แต่งอีกเรื่อง ๑ เป็นหนังสือ ๒ เล่มสมุดไทยนอกจากนี้ ยังมีบทเห่สำหรับกล่อมเจ้านายที่ยังทรงพระเยาว์ กล่าวกันว่าบทเห่เรื่องจับระบำกับบทเห่เรื่องกากี เรื่องพระอภัยมณี และเรื่องโคบุตรเป็นของสุนทรภู่แต่งบทเห่เหล่านี้จะแต่งเมื่อใด ดูโอกาสที่สุนทรภู่จะแต่งอยู่ ๓ คราวคือ แต่งสำหรับกล่อมหม่อมเจ้าในพระองค์ลักขณานุคุณคราว ๑ หรือสำหรับกล่อม ลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเป็นกรมอยู่ในรัชกาลที่ ๓ คราว ๑ หรือ มิฉะนั้นก็แต่งถวาย สำหรับกล่อมพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ดีเมื่อในรัชกาลที่ ๔ บทเห่กล่อมของสุนทรภู่ใช้กล่อมบรรทมเจ้านายทั่วพระราชวังจนตลอดรัชกาล

ตั้งแต่สุนทรภู่ได้เป็นที่พระสุนทรโวหาร รับราชการอยู่ ๕ ปี ถึงแก่กรรมในรัชกาลที่ ๔ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๘ อายุได้ ๗๐ ปี

๖. ว่าด้วยหนังสือที่สุนทรภู่แต่ง

หนังสือบทกลอนที่สุนทรภู่แต่งมีมากที่ได้ยิน แต่ชื่อเรื่องยังหาฉบับไม่พบก็มีที่สาปศูนย์ไปเสียแล้วไม่ได้ยินชื่อเรื่องมา ถึงชั้นนี้ทีเดียวก็เห็นจะมีจะกล่าวถึงแต่เฉพาะเรื่องที่ยังมีฉบับ อยู่ในปัจจุบันนี้ ๒๔ เรื่องคือ

นิราศ ๙ เรื่อง

(๑) นิราศเมืองแกลง ต้น พ.ศ. ๒๓๕๐ (๒) นิราศพระบาท ปลาย พ.ศ. ๒๓๕๐

(๓) นิราศภูเขาทอง พ.ศ. ๒๓๗๑ (๔) นิราศเมืองสุพรรณ (แต่งเป็นโคลง) พ.ศ. ๒๓๘๔

(๕) นิราศวัดเจ้าฟ้า ราว พ.ศ. ๒๓๗๕ (๖) นิราศอิเหนา

(๗) นิราศพระแท่นดงรัง (๒) (๘) นิราศพระประธม พ.ศ. ๒๓๘๕

(๙) นิราศเมืองเพชรบุรี ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๘-๒๓๙๒ นิราศทั้งปวงนี้ แต่งจบในสมุดไทยเล่มเดียวทุกเรื่อง

นิทาน ๕ เรื่อง

(๑๐) เรื่องโคบุตร ๘ เล่มสมุดไทย แต่งในรัชกาลที่ ๑

(๑๑) เรื่องพระอภัยมณี ๙๔ เล่มสมุดไทย แต่งในรัชกาลที่ ๓

(๑๒) เรื่องพระไชยสุริยา แต่งเป็นกาพย์คำเทียบสอนอ่าน) ราวเล่มสมุด ไทย ๑ แต่งในรัชกาลที่ ๓

(๑๓) เรื่องลักษณาวงศ์ ๙ เล่มในสมุดไทย (เป็นสำนวนผู้อื่นแต่งต่ออีก๓๐ เล่ม)

(๑๔) เรื่องสิงห์ไตรภพ ๑๕ เล่มสมุดไทย ตอนต้นแต่งในรัชกาลที่ ๒

สุภาษิต ๓ เรื่อง

(๑๕) สวัสดิรักษา รวมเล่มสมุดไทย ๑ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๔-๒๓๖๗

(๑๖) เพลงยาวถวายโอวาท ราวหน้าสมุดไทย ๑ ราว พ.ศ. ๒๓๗๓

(๑๗) สุภาษิตสอนหญิง เล่มสมุดไทย ๑ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๑-๒๓๘๓

(๑๘) เรื่องอภัยณุราช เล่มสมุดไทย ๑

บทเสภา ๒ เรื่อง

(๑๙) เรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดพลายงาม เล่มสมุดไทย ๑ แต่งในรัชกาลที่ ๒

(๒๐) เรื่องพระราชพงศาวดาร ๒ เล่ม สมุดไทย แต่งในรัชกาลที่ ๔

บทเห่กล่อม ๔ เรื่อง

(๒๑) เห่เรื่องจับระบำ

(๒๒) เห่เรื่องกากี

(๒๓) เห่เรื่องพระอภัยมณี (๒๔) เห่เรื่องโคบุตร บทเห่เป็นบทสั้นๆ รวมกันทั้ง ๔ เรื่องสักเล่มสมุดไทย ๑

หนังสือบทกลอนของสุนทรภู่ได้เริ่มพิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ.๒๔๑๓ หมอสมิท เจ้าของโรงพิมพ์ที่บางคอแหลมพิมพ์เรื่องพระอภัยมณี ก่อนเรื่องอื่นพิมพ์ขายคราวละเล่มสมุดไทย เรียกราคาเล่มละสลึง (๒๕ สตางค์) คนตื่นซื้อหมอสมิทได้กำไรมาก นัยว่าถึงสร้างตึกได้หลังหนึ่ง จนหมอสมิทคิดถึงสุนทรภู่เที่ยวสืบถามเชื้อสายหวังจะให้บำเหน็จ เวลานั้นนายพัดกับนายตาบบุตรสุนทรภู่ยังอยู่ แต่จะได้บำเหน็จเท่าไรหาปรากฏไม่ ตั้งแต่หมอสมิทรวย ด้วยพิมพ์หนังสือพระอภัยมณี ต่อมาทั้งหมอสมิทและเจ้าของโรงพิมพ์อื่นๆ ก็ค้นคว้าหาหนังสือบทกลอนของสุนทรภู่ พิมพ์ขึ้นขายเป็นลำดับมาบางเรื่องได้พิมพ์ถึง ๓ ครั้ง ๔ ครั้ง หนังสือบทกลอนของสุนทรภู่

ได้พิมพ์เมื่อในรัชกาลที่ ๕ หมดทุกเรื่อง เว้นแต่เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร หอพระสมุดฯ ก็ได้พิมพ์แต่ในรัชกาลที่ ๕ แต่พิมพ์เพียงเท่าที่จำกันไว้ ได้เพราะต้นฉบับสูญหายเพิ่งหาได้ฉบับบริบูรณ์ จึงมาพิมพ์ตลอดเรื่อง ต่อในรัชกาลที่ ๖ เพลงยาวถวายโอวาทก็เพิ่งหาต้นฉบับได้และได้พิมพ์ต่อในรัชกาลที่ ๖ นี้เหมือนกัน

๗. ว่าด้วยเกียรติคุณของสุนทรภู่

บรรดาผู้ที่ชอบอ่านบทกลอนไทย ดูเหมือนจะเห็นพ้องกันโดยมากว่าสุนทรภู่เป็นกวีที่วิเศษสุดคนหนึ่ง ถ้าและจะลองให้เลือกกวีไทยบรรดาที่มีชื่อเสียงปรากฏมาในพงศาวดารคัดเอาแต่ที่วิเศษสุดเพียง ๕ คน ใครๆ เลือกก็เห็นจะเอาชื่อสุนทรภู่ไว้ในกวี ๕ คนนั้นด้วยข้อวิเศษของสุนทรภู่ที่แปลกกับกวีคนอื่นนั้น คือในกระบวนกลอนอย่างหนึ่งกับสำนวนกระบวนกล่าวความอย่างปากตลาด อีกอย่างหนึ่งในกระบวนเหล่านี้ จะหาตัวสู้สุนทรภู่แทบไม่มี แต่บทกลอนของสุนทรภู่นั้นถ้าว่า โดยหลักฐานในทางอักษรศาสตร์มีที่ติได้หลายอย่างเช่นมักใช้ศัพท์ผิด และชอบเขียนแก้ศัพท์ไปตามใจสุดแต่ให้ได้สัมผัสกลอน แม้แต่โคลง (นิราศสุพรรณ) ก็มิใคร่ เอาใจใส่ในข้อบังคับเอกโทจะเปรียบกับบทกลอนของกวีที่เป็นบุคคลชั้นสูงเช่นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จฯ พระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นเปรียบกันไม่ได้ ทั้งนี้ก็เป็นธรรมดาด้วยการที่ได้ศึกษาผิดกัน บุคคลชั้นสูงเมื่อเรียนเขียนอ่านหนังสือแล้ว ได้เรียนแบบแผนกระบวนภาษาและตำราอักษรศาสตร์ แล้วจึงหัดแต่งหนังสือ ฝ่ายบุคคลชั้นต่ำเช่นสุนทรภู่ ได้ศึกษาเพียงแต่หัดอ่านและเขียนหนังสือไม่มีโอกาสได้เล่าเรียนตำหรับตำราอันใด มีอุปนิสัยชอบแต่บทกลอน ก็เริ่มหัดแต่งด้วยช่วยเขาบอกบทดอก สร้อยสักรวาอันต้องคิดกลอนเป็นสำคัญ ฝึกหัดมาในทางนี้ความคุ้นเคย ก็ชักจูงใจให้รักและให้ชำนาญในทางกลอน เลยถือกลอนเป็นสำคัญยิ่งกว่าที่จะใช้ถ้อยคำให้ถูกต้องตามแบบแผน จะยกตัวอย่างพอให้เห็น ดังเช่น คำขุนแผนในบทเสภาที่ได้คัดลงมาไว้แล้วนั้น สุนทรภู่แต่งว่าแต่พ่อนี้ท่านเจ้ากรมยมราชเช่นกวีที่เป็นคนชั้นสูง เช่น พระราชนิพนธ์เป็นไม่ทรงเป็นอันขาด เพราะคำว่าเจ้ากรมนั้นผิดกับตำแหน่งของพระยมราช แต่ฝ่ายสุนทรภู่รักคำนั้น ด้วยได้กลอนสัมผัสในถือว่าความก็แปลว่านายเหมือนกัน จึงใช้คำ เจ้ากรมดังนี้ ความที่กล่าวมาเป็นข้อวินิจฉัยในทาง วรรณคดีมิใช่ประสงค์จะลดหย่อน คุณวิเศษของ สุนทรภู่ ถึงความบกพร่องมีเช่นว่าบทกลอนของ สุนทรภู่ ยังต้องนับว่าดีอย่างเอกอยู่นั่นเอง แต่ดีเฉพาะ แต่งกลอนเพลงยาวหรือที่เรียกกันทุกวันนี้ว่ากลอนสุภาพ กับดีในทางสำนวนกระบวนว่าเป็นปากตลาด ข้อนี้สุนทรภู่คุยอวด จนเลยเป็นเหตุให้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องไกรทองดังกล่าว มาแล้วแต่เป็นความจริง เพราะฉะนั้นบุคคลพลเมืองจึงขอ ยกกลอนสุนทรภู่ยิ่งกว่าของอื่น คุณวิเศษของสุนทรภู่อีกอย่างหนึ่ง นับว่าเป็นผู้ตั้งแบบกลอนสุภาพขึ้น อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้อื่นชอบเอาอย่างแต่งกันแพร่หลายมาจนทุกวันนี้ เดิมกระบวนแต่งกลอนในสมัยเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานี หนังสือบทกลอนที่แต่งเรื่องมักแต่งเป็นลิลิตโคลงฉันท์หรือกาพย์ ส่วนกลอนสุภาพเดิมใช้แต่ง แต่คำขับลำนำ เช่น ร้องเพลงหรือร้องดอกสร้อยสักรวา และแต่งบทมโหรีบทเสภาและบทละคร เพิ่งมาเกิดใช้ กลอนสุภาพ แต่งเป็นเพลงยาวสังวาส เมื่อปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงนิราศในชั้นเดิม เหมือนเช่นนิราศหม่อมพิมเสนครั้งกรุงศรีอยุธยา และนิราศพระราชนิพนธ์พระบาท สมเด็จฯ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จปราบพม่าที่ท่าดินแดงเป็นต้น ก็นับอยู่ในเพลงยาวสุนทรภู่ เป็นผู้เริ่มเอากลอนเพลงยาวมาแต่ง เรื่องนิทานเรื่องโคบุตรขึ้น เมื่อในรัชกาลที่ ๑ สันนิษฐานว่าแต่งเช่นนั้นก่อนผู้อื่นทั้งสิ้น แล้วตัวสุนทรภู่และผู้อื่น จึงแต่งนิทาน เรื่องอื่นเป็นกลอนสุภาพเอาอย่างเรื่องโคบุตรต่อมา

อีกประการหนึ่งในกระบวนแต่งกลอนสุภาพนั้น แต่ก่อนมาไม่ได้ถือเอาสัมผัสในเป็นสำคัญ สุนทรภู่เป็นผู้เริ่มเล่นสัมผัสในขึ้นเป็นสำคัญใน กระบวนกลอนเลยถือเป็นแบบอย่างกันมาจนทุกวันนี้ นับว่าสุนทรภู่เป็น ผู้ชักนำให้กลอนสุภาพเพราะพริ้งยิ่งขึ้น ด้วยอีกอย่างหนึ่ง ตั้งแต่หนังสือบทกลอนของสุนทรภู่ปรากฏแพร่หลาย บรรดาผู้ที่แต่งกลอนสุภาพ ในชั้นหลังมาก็หันเข้าแต่งตามแบบกลอนสุนทรภู่แทบทั้งนั้นมีที่สามารถจะแต่งดีได้ใกล้สุนทรภู่ ๒ คน คือนายมีเดิมบวชอยู่วัดพระเชตุพน ที่แต่งนิราศเดือนและนิราศเมืองถลางคนหนึ่ง กับหม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระต่ายอิศรางกูร ณ อยุธยา) ที่แต่งนิราศ ลอนดอนคนหนึ่ง กล่าวกันมาว่าเป็นศิษย์ศึกษาที่สุนทรภู่ทั้ง ๒ คน แต่ไม่ปรากฏว่าแต่งหนังสือบทกลอน เรื่องอื่น นอกจากที่ระบุนั้น

ในบรรดาหนังสือบทกลอนที่สุนทรภู่ได้แต่งไว้ถ้า จะลองให้ผู้อ่านชี้ขาดว่าเรื่องไหนเป็นดีกว่าเพื่อน ก็น่าจะเห็นยุติต้องกันโดยมากว่าเรื่อง พระอภัยมณีเป็นดีที่สุด เพราะเป็นหนังสือเรื่องยาวแต่งดีทั้งกลอนทั้งความคิดที่ผูกเรื่อง เรื่องอื่นเช่น

เสภาตอนพลายงามถวายตัวก็ดี นิราศภูเขาทองก็ดี นิราศเมืองเพชรบุรีก็ดี แต่งดีอย่างเอกก็จริง แต่เป็นเรื่องสั้นๆ จะเปรียบกับเรื่องพระอภัยมณีไม่ได้ ถ้าจะลองตัดสินอีกอย่าง ๑ ว่าในบรรดากลอนของสุนทรภู่เรื่องไหนจะเลวกว่าเพื่อน ก็ดูเหมือนจะเห็นยุติต้องกันอีกว่าบทละครเรื่องอภัยณุราช เป็นเลวกว่า เรื่องอื่น เห็นได้ชัดกว่าเพราะสุนทรภู่ไม่สันทัดแต่งบทละคร ไปแต่งเข้าก็ไม่ดีฉันใด ก็เหมือนกับสุนทรภู่ไปแต่งนิราศเมืองสุพรรณเป็นโคลง ถ้าจะเอาไปเปรียบกับโคลงนิราศเรื่องที่นับถือกันว่าแต่งดี เช่นนิราศนรินทร์อิน สุนทรภู่ก็สู้เขาไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงควรยกย่องสุนทรภู่ แต่ว่าเป็นกวีวิเศษในการแต่งกลอนเพลงยาว หรือที่เรียกกันว่า กลอนสุภาพนั้นอย่างเดียว

สุนทรภู่สร้างสุภาษิต

เจือ สตะเวทิน

สุนทรภู่สร้างสุภาษิตไว้มากมาย และเป็นสุภาษิตอมตะที่ติดปากติดใจ คนไทยตลอดมา นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติอันมีค่าสุดจะประเมินได้

เราน่าจะศึกษากันถึงวิธีสร้างสุภาษิตของสุนทรภู่ว่า ท่านสร้างอมตสุภาษิตขึ้นได้ด้วยวิธีใดบ้าง ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าสุนทรภู่ใช้วิธีต่อไปนี้คือ คือ

(1) นำสุภาษิตเก่ามาประพันธ์เป็นกลอน ข้าพเจ้าจะขอยกตัวอย่างประกอบดังต่อไปนี้

จากสุภาษิตเดิมว่า **"อย่าตีงูให้หลังหัก"** สุนทรภู่นำมาประพันธ์ไว้ในเรื่องพระอภัยมณีว่า

๑ประเพณีตีงูให้หลังหัก มันก็มักทำร้ายเมื่อภายหลัง
จระเข้ใหญ่ไปถึงน้ำมันกำลัง เหมือนเสือขังเข้าถึงดงก็คงร้ายฯ

จากสุภาษิตธรรมดาว่า **"ชั่วเจ็ดทีดีเจ็ดหน"** สุนทรภู่เขียนเป็นภาษากลอนอันไพเราะว่า

๑โบราณท่านสมมุติมนุษย์นี้ ยากแล้วมีใหม่สำเร็จถึงเจ็ดหน
ที่ทุกข์โศกโรคร้อนค่อยผ่อนปรน คงจะพ้นโทษทัณฑ์ไม่บัลลัย ฯ

-ขุนช้างขุนแผน-

จากสุภาษิตเก่าว่า **"ดูวัวให้ดูหาง ดูนางให้ดูแม่"** สุนทรภู่ขยายเป็นกลอนว่า

๑ ดูวัวชั่วดีดูที่หาง จะดูนางดูแม่เหมือนแลเห็น
ถึงลูกยางห่างต้นหล่นกระเด็น ก็จะเป็นเช่นเหล่าตามเผ่าพันธุ์ ฯ

-พระอภัยมณี-

จากความคิดธรรมดาว่า **"ต้นคดปลายตรง"** ท่านมหากวีก็นำมารจนาเป็นสุภาษิตใหม่ว่า

๑ อันต้นร้ายปลายดีไม่มีโทษ เป็นประโยชน์ยาวยืนอยู่หมื่นแสน
จะเที่ยวปล้นคนกินเหมือนสิ้นแกน ถึงมาตรแม้นมีทรัพย์ก็อับอาย ฯ

-พระอภัยมณี-

จากสุภาษิตว่า **"รักนักมักหน่าย"** ท่านสุนทรภู่เขียนเสียใหม่ว่า

๑ รักนักมักหน่ายมักหายรัก ถ้าคิดนักมักงงมักหลงใหล

-พระอภัยมณี-

(2) นำเอาความสะเทือนใจส่วนตัวของสุนทรภู่เองมาประพันธ์เป็นสุภาษิตใหม่ขึ้น วิธีนี้มีอยู่มาก เพราะสุนทรภู่เป็นคนเจ้าอารมณ์ มีอะไรกระทบใจเพียงเล็กน้อยก็มีความรู้สึก ท่านเสียดายความรู้สึกเช่นนั้น จึงนำมาประพันธ์ไว้เป็นหลักฐาน เพื่อเสนอต่อมหาชน ขอยกตัวอย่างประกอบดังนี้

๑ อันมนุษย์สุดจะเชื่อมันเหลือปด พูดสบถแล้วสะบัดไม่ขัดสน
เพราะแต่คำน้ำจิตคิดประจญ ปากเป็นผลใจเป็นพาลเหลือมารยา
ใครหลงลิ้นกินลูกยอก็พอม้วย ต้องตายด้วยปากมนุษย์ที่มุสา
คนทุกวันมันมิซื่อถือสัจจา สู้สัตว์ป่าก็ไม่ได้ใจลำพอง ฯ

-โคบุตร-

๑ ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก สุดจะหักห้ามจิตคิดไฉน
ถึงเมาเหล้าเช้าสายก็หายไป แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน ฯ

-นิราศภูเขาทอง-

๑ มีความรู้อยู่กับตัวกลัวอะไร ชีวิตไม่ปลดปลงคงได้ดี

-พระอภัยมณี-

๑ อันความจริงหญิงก็ม้วยลงด้วยชาย ชายก็ตายลงด้วยหญิงจริงดังนี้

-พระอภัยมณี-

(3) นำเอาสัจจธรรมทางพุทธศาสนามาประพันธ์เป็นกลอนให้เข้าใจง่าย สุนทรภู่เป็นพุทธมามกะที่เลื่อมใสในธรรมะมาก ดังจะเห็นได้จากกลอนต่อไปนี้

๑ อันกำเนิดเกิดกายทั้งชายหญิง ไม่เป็นสิ่งแน่นแฟ้นทั้งแก่นสาร
จงนึกในไตรลักษณ์มรรคญาณ พระนิพพานนั่นแหละนะแสนสบาย ฯ

-พระอภัยมณี-

๑ บาทหลวงว่าวิสัยในมนุษย์ ฟันจะหลุดแล้วก็ห้ามปรามไม่ไหว
ห้ามเกศาว่าอย่าหงอกยังนอกใจ มันขืนหงอกออกจนได้มันไม่ฟัง ฯ

-พระอภัยมณี-

๑ การนินทากาเลเหมือนเทน้ำ ไม่ชอกช้ำเหมือนเอามีดมากรีดหิน
แม้องค์ปฏิมายังราคิน มนุษย์เดินดินหรือจะพ้นคนนินทา ฯ

-พระอภัยมณี-

ข้อนี้ก็คงได้จากพุทธภาษิตที่มีความว่า คนไม่ถูกนินทาไม่มีในโลกนั่นเอง

๑ อันกำเนิดเกิดมาในหล้าโลก สุขกับโศกมิได้สิ้นอย่าสงสัย

-พระอภัยมณี-

๑ ซึ่งบ้านเมืองเคืองเข็ญถึงเช่นนี้ เพราะโลกีย์ตัณหาพาฉิบหาย

-พระอภัยมณี-

(4) นำเอาธรรมชาติทั้งปวงมาประพันธ์เปรียบเทียบกับวิสัยมนุษย์ วิธีนี้สุนทรภู่ได้รับ ความนับถือว่ามีความสังเกตดีเป็นอย่างยิ่ง ขอยกตัวอย่างการสร้างสุภาษิตแบบนี้มาประกอบตามสมควร

๑ ถึงบางเดื่อโอ้มะเดื่อเหลือประหลาด บังเกิดชาติแมลงหวี่มีในไส้
เหมือนคนพาสหวานนอกย่อมขมใน อุปมัยเหมือนมะเดื่อเหลือระอา ฯ

-นิราศภูเขาทอง-

๑ พระทรงสั่งให้ทำคำประกาศ พวกนักปราชญ์เปรียบเหมือนเพชรทั้งเจ็ดสี
ไม่มีทองรองรับเป็นเรือนมณี รัศมีไม่สว่างกระจ่างตา
เหมือนคนดีมีครูซึ่งรู้รอบ ไม่ทำชอบช่วยกษัตริย์ขัดยศฐา
ต้องตกอับลับชื่อไม่ลือชา ดังจินดาไร้เรือนก็เหมือนกัน ฯ

-พระอภัยมณี-

๑ เจ้าของตาลรักหวานขึ้นปีนต้น ระวังตนตีนมือระมัดมั่น
เหมือนคบคนคำหวานรำคาญครัน ถ้าพลั้งพลันเจ็บอกเหมือนตกตาล ฯ

-นิราศพระบาท-

โดยปกติข้าพเจ้าชอบสุภาษิตสุนทรภู่ พยายามอ่านของท่านอยู่เนืองๆ และต้องเปล่งอุทานด้วยความปิติว่า

สุนทรภู่รู้ทันสรรพสิ่ง มีปัญญาอ้างอิงได้ถ้วนทั่ว
เอาชีวิตตนเองไม่เกรงกลัว เข้าเกลือกกลั้วทุกข์ยากวิบากกรรม
แล้วได้คิดผลิตข้อที่ควรสอน แต่งเป็นกลอนสุภาษิตข้อคิดขำ
ล้วนแต่มีคดีโลกคดีธรรม นี่คือน้ำจิตปราชญ์แห่งชาติเอย ฯ

หมายเหตุ คัดจากหนังสืออนุสรณ์ในวันพิธีเปิดอนุสาวรีย์ สุนทรภู่ วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๓ ณ บ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

๑๖๓ ปี ที่เมืองแกลง

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์

ท่านสุนทรภู่ เดินทางไปเมืองแกลง เมื่อพุทธศักราช ๒๓๕๐ ตามเส้นทางที่ท่านระบุไว้ว่าออกจากพระราชวัง ลงเรือล่องมาตามลำน้ำเจ้าพระยา **ผ่านวัดแจ้ง ผ่านวัดสามปลื้มผ่านดาวคะนอง บางผึ้ง ปากลัด ศาลเจ้าพระประแดง เข้าคลองสำโรง ไปบางพลี คลองหัวตะเฆ่ ออกปากแม่น้ำบางปะกง ขึ้นบกที่บางปลาสร้อย คือ ชลบุรี ผ่านหนองมน ศรีราชา สาขลา นาเกลือ บางละมุง พัทยา ฯลฯ** เรื่อยไปจนถึงระยอง และได้ไปพบบิดาที่กำลังบวชอยู่ที่บ้านแกลงเป็นที่สุด

การเดินทางครั้งนั้น ได้พบเห็นสิ่งใดหรือมีเหตุการณ์ใด ๆ เกิดขึ้น ท่านก็ได้บันทึกไว้ในนิราศเท่าที่จะบันทึกไว้ได้ ข้าพเจ้าได้เอานิราศเมืองแกลงของท่านมาอ่าน เห็นมีสิ่งที่ควรหยิบยกขึ้นมาเขียนเป็นที่ระลึกถึงท่านกวีเอกในโอกาสเปิดอนุสาวรีย์ของท่าน ตามที่ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดขอความร่วมมือไป

นับจากปีที่สุนทรภู่ท่านได้เดินทางไปเมืองแกลง เมื่อพุทธศักราช ๒๓๕๑ ถึงพุทธศักราช ๒๕๑๓ เป็นเวลา ๑๖๓ ปี ถ้าเราลองย้อนรำลึกไปถึงสภาพภูมิสถานบ้านเรือนตลอดจนเส้นทางคมนาคมของบ้านเมืองเรา เมือ ๑๖๓ ปี ดูเปรียบกับสภาพบ้านเมือง คมนาคมในอดีตกับปัจจุบัน ก็เห็นความแตกต่างกันอย่างมากมาย ลองเทียบกับเมื่อ ๒๐ ปีที่ล่วงแล้วมาดูก็ได้ ไม่ถึง ๑๖๓ ปี เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๒ ข้าพเจ้าเคยเดินทางไปบางแสนศรีราชา บางพระ สัตหีบ ระยอง จันทบุรี นั่งรถยนต์ไปตามถนนสุขุมวิทจนถึงจันทบุรีขณะนั้นถนนลาดยางไปสิ้นสุดเพียงสัตหีบ ต่อไปเป็นถนนโรยกรวดลูกรังไปจนถึงระยองจันทบุรี เวลารถแล่นฝุ่นแดงฟุ้งตลบดีกว่าสมัยสุนทรภู่เดินทาง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๐ นับพันเท่า พวกเราในกระบวนเดินทางยังบ่นกันพึมว่า ถ้าถนนหนทางไม่ดีไปกว่านี้ จะไม่ขอผ่านมาทางระยอง จันทบุรี อีกเป็นอันขาด แล้วลองย้อนไปดูการเดินทางของสุนทรภู่กับพวกอีก ๓ คน ดูบ้างเราก็จะเห็นว่าท่านเสี่ยงอันตรายในการเดินทาง เมือง ๑๖๓ ปี ก่อนโน้นเป็นอันมาก สุนทรภู่กับพวกได้เดินทางไปถึงเมืองแกลงอันเป็นจุดหมายปลายทางโดยสวัสดิภาพเมื่อเราได้อ่านนิราศเมืองแกลงของท่านจบแล้ว เราต้องยอมรับว่าสุนทรภู่ท่านเป็นบุคคลที่กล้าหาญและสามารถเป็นอย่างยิ่ง ท่านใช้เวลาในการเดินทางแรมรอนหลายวันหาใช่นั่งรถยนต์จากกรุงเทพฯ แล้วไปถึงระยองได้ภายในเวลา ๒ ชั่วโมงครึ่ง เช่นในทุกวันนี้ไม่ เพราะความกล้าหาญความสามารถของท่าน ท่านไปจนถึงเมืองแกลงแล้วผลพลอยได้ตามมาก็คือ พวกเราได้อ่าน **"นิราศเมืองแกลง แต่งมาฝาก"** กันจนถึงทุกวันนี้

ในนิราศเมืองแกลง มีของดีฝากแฝงอยู่เป็นอันมาก ข้าพเจ้าลองยกเอามาเสนอท่านผู้อ่านตามทัศนะที่ข้าพเจ้ามองเห็น คือมองจากปัจจุบันไปดูอดีตเมื่อ ๑๖๓ ปี ล่วงมาแล้ว

" น้อยกับพุ่มเป็นใคร ?" ข้าพเจ้าลองตั้งปัญหาถามขึ้นเอง

" กับศิษย์น้องสองนายล้วนชายหนุ่ม น้อยกับพุ่มเพื่อนไร้ในไพรสัณฑ์"

สุนทรภู่ท่านบอกไว้เองว่า ชื่อน้อยกับชื่อพุ่ม แล้วใครเป็นน้องใคร ? หรือเป็นศิษย์รุ่นน้องทั้ง ๒ คนจนบัดนี้ เรายังไม่ทราบกันแน่ ผู้เชียวชาญบางท่านว่าเป็นศิษย์หนุ่มทั้ง ๒ คน ไม่ใช่น้องขอให้เราฟังไปพลางก่อน จนกว่าจะได้พบหลักฐานที่ดีกว่า

ลองถามอีก **"ท่านสุนทรภู่ ไปเมืองแกลงทำไม ?"**

ท่านตอบไว้เองว่า **"เป็นห่วงถึงชนกที่ปกเกล้า จะแสนเศร้าครวญคอยละห้อยหา"** คำกลอนตรงนี้ตอบชัดเจนว่า **"บิดาคอยพบ"** คงไม่ใช่จะไปบวชล้างอัปมงคลที่ต้องจำขัง ถ้าจะบวชล้างอัปมงคลที่กรุงเทพ ฯ ก็บวชได้ทำไม่จะต้องไปบวชถึงเมืองแกลง ข้าพเจ้าเชื่อว่า เพราะบิดา **"ครวญคอยละห้อยหา"** จึงต้องเดินทางไปเมืองแกลง

สุนทรภู่มีน้อง ๒ คน ท่านบอกไว้ว่า **"ขอฝากน้องสองรามารดาด้วย"** เห็นจะจริง น้องของท่านเราทราบต่อมาว่า ชื่อฉิม กับชื่อ นิ่ม ส่วนมารดาของท่านชื่อเสียงเรียงนามอย่างไร ตอนนี้ยังไม่พบหลักฐานอ่านกันต่อไป

"..เขาแจวจ้องล่องแล่นแสนสำราญ	**มาพบบ้านบางระจ้าวยิ่งเศร้าใจ**
อนาถนิ่งอิงเขนยคะนึงหวน	**จนจวบจวนแจ่มแจ้งปัจจุบันสมัย**
ศศิธรอ่อนจับพยับไพร	**ถึงเชิงไทรศาลพระประแดงแสง..."**

ถ้อยคำภาษามันแปรเปลี่ยนไปได้ เดิมที่เดียวคำ **"บางระจ้าว"** เรียกกันตามประวัติศาสตร์ว่า **"บางกอจ้าว"** มาเพี้ยนเป็นบางระจ้าว สมัยสุนทรภู่ผ่านไปแต่บัดนี้เรียกกันว่า **"บางกระจ้าว"** ตำบลที่เป็นกอ เป็น **จ้าว** เป็น **ท้าว** แถบนี้มีมากและพัวพันไปถึง **ท้าวอู่ทอง** ของเราในอดีตด้วย ถ้ามีเวลาข้าพเจ้านำมาเล่าต่อไปข้างหน้า

ส่วน **ศาลพระประแดง** ท่านคงหมายถึง **ศาลเทวรูปสำริด** ที่ขุดลอกคลองสำโรง เมื่อพุทธศักราช 2041 พบเทวรูปสำริดโบราณที่ตำบลทับนาง ๒ องค์ชื่อ **พญาแสนตา** องค์หนึ่ง ชื่อ **มหาสังกร** องค์หนึ่ง ครั้งนี้ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ปลูกศาลไว้ที่เมืองพระประแดง เมื่อพุทธศักราช ๒๑๐๒ พระยาละแวกกษัตริย์เขมรยกทัพมากวาดต้อนพลเมืองแถบนี้ เลยขโมยพญาแสนตากับมหาสังกรไปเสียทั้ง ๒ องค์ ลางแห่งเรียก **"บาทสังขกร"** บัดนี้ยังคงมีศาลอยู่ สุนทรภู่ผ่านเรือมาจึงอาราธนาขอความคุ้มครอง

ล่องเรือต่อมา **"ถึงทับนางวางเวงฤทัยวับ"** และ **"ถึงบางพลีมีเรือนอารามพระ"** ทับนางคือตำบลที่ขุดพบ **พระยาแสนตา** กับ **มหาสังกร** และมาถึงบางพลี คือตำบลที่ตั้งทำพลีกรรมบวงสรวง พระยาแสนตากับมหาสังกร เฉพาะบางพลีเป็นตำบลที่อุ่นหนาฝาคั่งมาตั้งแต่อดีตกาล มีเรือแพนาวาค้าขายแออัดยัดเยียดเช่นสุนทรภู่กล่าวในนิราศ

ผ่านมาทาง **บางโฉลง คลองขวาง บางเหี้ย บางบ่อ บ้านระกาด บางสะหมัด** ตำบล ๖ แห่งที่สุนทรภู่ผ่านมา ถ้าเราแล่นรถยนต์ตามเส้นทาง **บางนา ศรีราชา** ที่กรมทางหลวงตัดใหม่ เปิดให้ใช้เส้นทางนี้แล้ว จะผ่านตำบลดังกล่าวมาตลอดจนบางวัวซึ่งใกล้จะถึงสะพานข้ามแม่น้ำบางปะกง ตามนิราศเรียกว่า **"บางบัวกง"**

สุนทรภู่นำเรือออกปากอ่าว **บางปะกง** ก็ถูกลมพายุพัดที่ปากอ่าวพอดีถึงกับต้องบนบานเจ้าแม่เขาสามมุข เพราะกลัวลมจะพัดเรือออกไปถึงเกาะสีชัง ครั้นจะแล่นไป **บางปลาสร้อย** ก็เกินกำลังเรือที่จะแล่นก้าวไปถึง แต่พอบนเจ้าแม่สามมุขแล้วคลื่นลมก็สงบ

"...พอขาดคำน้ำขึ้นทั้งคลื่นคลาย ทั้งสามนายหน้าชื่นค่อยเฉื่อยมา
หยุดตะพานผ่านกลางบางปลาสร้อย พุ่มกับน้อยสรวลสันต์ต่างหรรษา
นายแสงคลายโทโษที่โกรธา ชักกัญชานั่งกริ่มยิ้มละไม"

บางปลาสร้อย คือ **เมืองชลบุรี** ในสมัยก่อนเรียกว่า **บางปลาสร้อย** เป็นภาษาปากทางราชการเรียกเมืองชลบุรี ในนิราศเรียก บางปลาสร้อย สุนทรภู่ขึ้นเดินบกที่**บางปลาสร้อย** ไปพบ ขุนจ่าเมือง ที่ท้ายย่านพักอยู่ ๓ วัน ก็ลาขุนจ่าเมืองออกเดินทางไปทาง หนองมน นายแสงเป็นผู้นำทาง ในนิราศมิได้กล่าวถึง **อ่างหิน แหลมแท่น บางแสน** แต่เลยไปกล่าวถึงหนองมน แล้วไปถึง **บางพระ** ที่บางพระได้พบเพื่อนชายคนหนึ่งชื่อนายมา อาศัยค้างคืนแล้ว รุ่งขึ้นลาเดินทาง ผ่าน **ศรีมหาราชา** ผ่าน **ทุ่งสาขลา** และได้พักร้อนที่บางละมุง เมืองแตงโมลือชื่อในอดีต เป็นเมืองมีคณะกรมการปกครอง ร้านเรือนแออัด ทั้งวัดวาอารามก็คับคั่ง ออกจากบางละมุง ลงเดินเลียบทะเลลัดเลาะไปตามชายหาด แลลงไปในทะเลเห็นโป๊ะและเรือกำลังลงอวนจับปลา พากันเดินเรื่อยไปจนถึง นาเกลือ วันนั้นค้างคืนที่นาเกลือ รุ่งเช้าออกเดินก็ถึงพัทยา

ระยะทางในปัจจุบัน จาก **ชลบุรี** ถึง **พัทยา** ก็ราว ๆ ๕๕ กิโลเมตร สุนทรภู่ใช้เวลาเดิน ๒ วัน ตกวันละเกือบ ๒๘ กิโลเมตร คงเหน็ดเห็ดเหนื่อยมากทีเดียวซ้ำนายแสงมัคคุเทศก์
ยังนำหลงทางเสียอีกด้วย

"...................................... นายแสงพาเลี้ยวหลงที่วงเวียน
บุกละแวกแฝกแขมแอร่มรก กับกอกกสูงสูงเสมอเศียร
ด้วยน้ำฝนล้นลงหนทางเกวียน ขึ้นโกรกเตรียมตอกรอกยอกระยำ
กลัวปลิงเกาะเลาะลัดขัดเขมร ลงลุยเลนพรวดพราดพลาดถลำ
ถึงแนวหนองย่องก้าวเอาเท้าคลำ แต่ท่องน้ำอยู่จนเที่ยงจึงพบทาง"

การเดินทางของสุนทรภู่คราวนี้ ได้พบปะผู้คนที่รู้จักหลายคน เช่น **ขุนจ่าเมือง** นายมา และ**ขุนราม** บ้านห้วยขวาง แสดงให้รู้ว่าสุนทรภู่มีการติดต่อรู้จักมักคุ้นกับบุคคลเหล่านั้นดีมาก่อนแล้ว คือคนเหล่านั้นคงเคยเข้าไปกรุงเทพฯ และได้รู้จักกับสุนทรภู่ แต่สุนทรภู่เพิ่งจะเคยเดินทางมาเมืองแกลงเป็นครั้งแรก จึงไม่คุ้นเคยทาง ต้องให้นายแสงนำไป เมื่อพักอยู่กับขุนรามคืนหนึ่งแล้ว จึงออกเดินทางต่อไป

เมื่อลาขุนรามออกเดินทาง ชาวบ้านช่วยบอกว่า หนทางไปเมืองระยอง เมืองแกลง ยังไกลกว่าพัน (เส้น) สะกิดบอกกันว่า **"สุนทรภู่ช่างกล้าหาญเดินทาง"** เลยทำให้สุนทรภู่หวาดหวั่นยิ่งขึ้น
แต่แข็งใจเอาคุณพระชินสีห์ คุณบิดามารดาคุ้มครอง

เดินทางมาจนถึง **หนองชะแง้ว** (ปัจจุบันเรียก ชากแง้ว) บอกว่าหอมดอกพะยอมระหว่างเดินทางทำให้หายเหนื่อย เข้าดงไม้หอมที่ บางไผ่ **พลงค้อ ห้วยอีร้า** มีทั้งไม้หอมกฤษณา **ลำดวน สายหยุด นมแมว** และเมื่อเดินทางไปถึง ห้วยพยูน ได้หยุดพักร้อน ก็

"......เห็นแรดนอนอยู่ในดงให้สงสัย เรียกกันดูด้วยไม่รู้ว่าสัตว์ใด
เห็นหน้าใหญ่อย่าจระเข้ตะกุกตัว มักเห็นหน้าทำตากระปริบนิ่ง
เห็นหลายสิ่งคอคางทั้งหางหัว รู้ว่าแรดกินหนามให้คร้ามกลัว
ขยับตัววิ่งพัลวันไป.........."

เมื่อ ๑๖๓ ปี มานี้ **ที่ห้วยพยูน** ยังมีแรดให้ชม แต่บัดนี้ ทางนักนิยมไพรเคยพูดว่าแรดในประเทศไทยไม่มีแล้ว ถูกทำลายจนหมดพันธุ์ ทั้งแรดนอเดียว และแรดสองนอ เพราะคัมภีร์โรคนิทานของแพทย์ว่า เลือดแรดก็ดี นอแรดก็ดี เยี่ยวแรดก็ดี ฯลฯ ล้วนแต่เป็นโอสถวิเศษทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ แรดจึงหมดไปจากเมืองไทย

สุนทรภู่กับพวกหลบแรดมาถึง **ขวากชาก ชากขาม** ถึง **ห้วยโป่ง** พอเป็นเวลาเย็นเอาดาบตัดทะลายระกำติดไปชิมตามทางด้วย แข็งใจเดินไปถึง **ห้วยพร้าว** ก็พอดีตะวันลาลับเขากลัวจะมืดกลางป่า เลยรีบเดิน **"พอเต็มตึงถึง" "สุนักข์กะบาก"** นั้น **"รอยเขาฟันพฤกษาอยู่อาศัย"** ค่อยมั่นใจ ด้วยรู้ว่าถึงถิ่นที่มีผู้คนอยู่อาศัยแล้ว พอดีข้ามตะพานยาว เข้าบ้านทับม้า

"พอสิ้นดงตรงบางออกปากช่อง ถึงระยองเหย้าเรือนดูไสว
แวะเข้าย่านบ้านเก่าค่อยเบาใจ เขาจุดไต้ต้อนรับให้หลับนอน"

ตรงนี้ชวนให้คิดคำ **"บ้านเก่า"** หมายถึง บ้านเก่าของใคร? ของสุนทรภู่ หรือว่า บ้านเก่าของบิดาสุนทรภู่ จากบ้านเก่า มีคำ **"ค่อยเบาใจ"** ตามมาอีก เลยทำให้ชวนคิดว่า ระยองนี้เคยเป็นบ้านที่สุนทรภู่อยู่มาเก่า กระนั้นคือ ? ควรช่วยกันพิจารณา

นายแสง เมื่อมาถึงระยอง พบและพักบ้านน้องชาย แล้วก็หลบหน้าหายไปสุนทรภู่พักอยู่ที่ระยองสองวัน

"ก็ชวนสองน้องรักร่วมชีวิต ให้เปลี่ยวจิตไม่แจ้งรู้แห่งหน
จากระยองย่องตามกันสามคน เลียบถนนกันมาป่ารำไร"

ตรงนี้บอกว่า **พุ่ม** กับ **น้อย** เป็นรักร่วมชีวิต ไม่ใช่ศิษย์เสียแล้วขอฝากให้ช่วยกันพิจารณา

ผ่าน **นาตาขวัญ บ้านแลง บ้านตะพง** ตัดลงทะเล ถึง **ปากช่องคลองผ่านศาลเจ้าอ่าวสมุทร** เลียบขึ้น **คลองขวาง** ก็พอดีถึง **บ้านแกลง** ที่บ้านแกลงเป็นบ้านส่วยเสื่อสานส่งเข้ากรุงเทพฯ พักค้างคืนที่เรือนเพื่อนคืนหนึ่ง แต่นอนไม่ค่อยหลับ เพราะหมาที่เอาใจใส่จั่นดักเสือ มันหอนโหยหวนนัก

รุ่งเช้ากินข้าวแล้ว ออกเดินทางต่อไป ผ่าน **ตะพานยายเหม** แกสร้างทิ้งไว้กลางป่า ตัดออกแหลมทองหลาง เดินไปถึง **ปากช่องคลอง** เรียก **ชวาก ปากลาวน** พอพลบค่ำก็

"ถึงหย่อมย่านบ้านกร่ำพอค่ำพลบ ประสบพบเผ่าพงษ์พวกวงษา
ขึ้นกระฎีที่สถิตท่านบิดา กลืนน้ำตาก็ไม่ฟังเฝ้าพรั่งพราย
ศิโรราบกราบเท้าให้เปล่าจิต รำคาญคิดอาลัยมิใคร่หาย
ชรอยกรรมทำสัตว์ให้พลัดพราย จึงแยกย้ายบิตุราชญาติกา
มาพบพ่อท้อใจด้วยไกลแม่ ให้ตั้งแต่เศร้าสร้อยละห้อยหา
ชนนีอยู่ศรีอยุธยา บิดามาอ้างว้างอยู่กลางไพร"

ความสำคัญในนิราศเมืองแกลง ยังมีอีก ล้วนแต่น่าคิดน่าพิจารณาควรนำมาช่วยกันศึกษา นอกจากจะช่วยให้รู้เรื่องราวต่าง ๆ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๕๐ แล้วยังช่วยให้เราได้ทราบถึงประวัติของสุนทรภู่ มากขึ้นตามสมควร โดยเฉพาะทำให้เราทราบอัธยาศัยใจคอของสุนทรภู่ว่า เป็นคนทำอะไรทำจริง การเดินทางไปเมืองแกลงเมื่อ ๑๖๓ ปี ล่วงมานั้น ต้องฝ่าอันตรายอย่างยิ่ง แต่ด้วยแรงรักบิดาผู้อยู่ที่บ้านกร่ำ เมืองแกลง สุนทรภู่ได้พยายามไปจนถึง

ตระกูลทางบิดาของสุนทรภู่ ท่านบอกว่า **"เป็นเชื้อชอง"** คงหมายถึงไปไทยชองที่มีรกรากถิ่นฐานอยู่แถบระยอง ไปจนถึงจันทบุรี โปรดพิจารณาจากคำกลอนต่อไปนี้

"ด้วยเดือนเก้าเข้าวสาเป็นหน้าฝน จึงขัดสนสิ่งของต้องประสงค์
ครั้นแล้วลาฝ่าเท้าท่านบิตุรงค์ ไปบ้านพลงค้อตั้งริมฝั่งคลอง
ดูหนุ่มสาวชาวบ้านรำคาญจิต ไม่น่าคิดเข้าในกลอนอักษรสนอง
ล้วนวงศ์วานว่านเครือเป็นเชื้อชอง ไม่เหมือนน้องนึกน่าน้ำตากระเด็น"

บิดาของท่านบวชมายี่สิบพรรษา ได้รับสมณศักดิ์เป็น พระธรรมรงษี ซึ่งเป็นตำแหน่งพระราชาคณะฝ่ายอรัญวาสี สุนทรภู่ เขียนบอกไว้ ดังนี้

"อยู่บ้านกร่ำทำบุญกับบิตุเรศ ถึงเดือนเศษโศกซูบจนรูปผอม
ทุกคืนค่ำกำสรดสู้อมออม ประณตน้อมพุทธคุณกรุณา
ทั้งถือศีลกินเพลเหมือนเช่นบวช เย็นเย็นสวดศักราชศาสนา
พยายามตามกิจด้วยบิดา เป็นฐานานุประเทศอธิบดี
จอมกษัตริย์มัสการขนานนาม เจ้าอารามอารัญธรรมรังษี
เจริญพรตยศยิ่งมิ่งโมลี กำหนดยี่สิบวสาสถาพร"

กลอนตอนท้ายนี้-ถ้าช่วยกันพิจารณา และจะเห็นว่าบิดาของท่านได้เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ในสมัยรัชการที่ 1 เพื่อรับพระราชสมณศักดิ์ เป็นที่ราชาคณะพระธรรมรังษีและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ถวายนมัสการแล้วพระราชทานนามสมณศักดิ์ **"เจ้าอารามอารัญธรรมรังษี"**

เจ้าคุณธรรมรังษี เป็นผู้ **"จำเริญพรตยศยิ่งมิ่งโมลี"** บวชมาถึง ๒๐ พรรษา เป็นพระราชาคณะผู้หนึ่งที่พระมหากษัตริย์เคยถวายนมัสการ

**ขอฝากให้ช่วยกันพิจารณา

ส่วนดีของเรื่องนี้ ขอน้อมอุทิศแด่ท่านอาจารย์พระสุนทรโวหาร ภู่ ด้วยเคารพสักการะอย่างยิ่ง

หมายเหตุ **คัดจากหนังสืออนุสรณ์ในวันพิธีเปิดอนุสาวรีย์ สุนทรภู่ วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๓**
ณ บ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

นิราศเมืองแกลง

◆โอ้สังเวชวาสนานิจจาเอ๋ย
จะมีคู่ มิได้อยู่ประคองเชย
ต้องละเลยดวงใจไว้ไกลตา
ถึงทุกข์ใครในโลกที่โศกเศร้า
ไม่เหมือนเราภุมรินถวิลหา
จะพลัดพรากจากกันไม่ทันลา
ใช้แต่ตาต่างถ้อยสุนทรวอน
โอ้จำใจไกลนุชสุดสวาท
จึงนิราศเรื่องรักเป็นอักษร
ให้เห็นอกตกยากเมื่อจากจร
ไปดงดอนแดนป่าพนาวัน
กับศิษย์น้องสองนายล้วนชายหนุ่ม
น้อยกับพุ่มเพื่อนไร้ในไพรสัณฑ์
กับนายแสงแจ้งทางกลางอารัญ
จะพากันแรมทางไปต่างเมือง ฯ

ถึงยามสองล่องลำนาวาเลื่อน
พอดวงเดือนดั้นเมฆขึ้นเหลือง ๆ
ถึงวัดแจ้งแสงจันทร์จำรัสเรือง
แลชำเลืองเหลียวหลังหลั่งน้ำตา
เป็นห่วงหนึ่งถึงชนก ที่ปกเกล้า
จะแสนเศร้าครวญคอยละห้อยหา
ทั้งจากแดนแสนห่วงดวงกานดา
โอ้อุรารุ่มร้อนอ่อนกำลัง ฯ

ถึงสามปลื้มพี่นี้ร่ำปล้ำแต่ทุกข์
สุดจะปลุกใจปลื้มให้ลืมหลัง
ขออารักษ์หลักประเทศนิเวศน์วัง
เทพทั้งเมืองฟ้าสุราลัย
ขอฝากน้องสองรามารดาด้วย
เอ็ดดูช่วยปกครองให้ผ่องใส
ตัวข้าบาทจะนิราศออกแรมไพร
ให้พ้นภัยคลาดแคล้วอย่าแผ้วพาน ฯ

ถึงสำเพ็งเก๋งตั้งริมฝั่งน้ำ
แพประจำจอด เรียงเคียงขนาน
มีซุ้มซอกตรอกนางจ้างประจาน
ยังสำราญร้องขับไม่หลับลง
โอ้ธานีศรีอยุธยาเอ๋ย
นึกจะเชยก็ได้ชมสมประสงค์
จะลำบากยากแค้นไปแดนดง
เอาพุ่มพงเพิงเขาเป็นเหย้าเรือนฯ

◆ถึงย่านยาวดาวคะนองคะนึงนิ่ง
ยิ่งดึกยิ่งเสียใจใครจะเหมือน
พระพายพานซ่านเสียวทรวงสะเทือน
จนเดือนเคลื่อนคล้อยดงลงไร ๆ
โอ้ดูเดือนเหมือนดวงสุดาแม่กระต่าย
แลเหมือนฉันคิดพิสมัย
เห็นแสงจันทร์อันกระจ่างค่อยสร่างใจ
เดือนครรไลลับตาแล้วอาวรณ์ ฯ

ถึงอารามนามชื่อวัดดอกไม้
คิดถึงไปแนบทรวงดวงสมร
หอมสุคนธ์ปนกายขจายจร
โอ้ยามนอนห่างนางระคางคาย ฯ

ถึงบางผึ้งผึ้งรังก็รั้งร้าง
พี่ร้างนางร้างรักสมัครหมาย
มาแสนยากฝากชีพกับเพื่อนชาย
แม่เพื่อนตายมิได้มาพยาบาล ฯ

ถึงปากลัดแลท่าชลาตื้น
ดูเลื่อมลื่นเลนลากลำละหาน
เขาแจวจ้องล่องแล่นแสนสำราญ
มาพบบ้านบางระเล็กยิ่งเศร้าใจ
อนาถนิ่งอิงเขนยคะนึงหวน
จนจวบจวนแจ่มแจ้งปัจจุสมัย
ศศิธรอ่อนอับพยับไพร
ถึงเชิงไทรศาลพระประแดงแรง
ขออารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ที่สิงศาล
ลือสะท้านอยู่ว่าเจ้าห้าวกำแหง
ข้าจะไปทางไกลถึงเมืองแกลง
เจ้าจงแจ้งใจภคินีที
ฉันพลัดพรากจากจรเพราะร้อนจิตต์
ใช่จะคิดอายอางขนางหนี
ให้นิ่มน้องครองรักไว้สักปี
ท่านสุขีเถิดข้าขอลาไป ฯ

พอแจ่มแจ้งแสงเงินเงาระยับ
ดาวเดือนดับเด่นดวงพระสุริย์ใส
ถึงปากช่องคลองสำโรงสำราญใจ
พอน้ำไหลขึ้นเช้าก็เข้าคลอง
เห็นเพื่อนเรือเรียงรายทั้งชายหญิง
ดูก็ยิ่งทรวงช้ำเป็นน้ำหนอง
ไม่แม้นเหมือนคู่เชยเคยประคอง
ก็เลยล่องหลีกมาไม่อาลัย
กระแสชลวนเชี่ยวเรือเลี้ยวลด
ดูค้อมคดขอบคุ้งคงคาไหล
แต่สาชลเจียวยังวนเป็นวงไป
นี่หรือใจที่ตรงอย่าสงกา ฯ

ถึงด่านทางกลางคลองข้างฝั่งซ้าย
ตะวันสายแสงส่องต้องพฤกษา
ออกสุดบ้านถึงทวารอรัญวา
เป็นทุ่งคาแฝกแขมขึ้นแกมกัน
ลมระริ้วปลิวหญ้าคาระยาบ
ระเนนนาบพลิ้วพลิกกระดิกหัน
ดูโล่งลิ่วทิวรุกขะเรียงรัน
เป็นเขตต์คันท์ขอบป่าพนาลัย ฯ

ถึงทับนางวังเวงฤทัยวับ
เห็นแต่ทับชาวนาอยู่อาศัย
นางชาวนาก็ไม่น่าจะชื่นใจ
คราบขี้ไคลคร่ำคร่าดั่งทาคราม อัน
นางในนคราถึงทาสี
ดีกว่านางทั่งนี้สักสองสาม
โอ้พลัดพรากจากบูรินแล้วสิ้นงาม
ยิ่งคิดความขวัญหายเสียดายกรุง ฯ

ถึงบางพลีมีเรือนอารามพระ
ดูระกะดาษทางไปกลางทุ่ง
เป็นเลนลุ่มลึกเหลวเพียงเอวพุงต้องลากจูง
จ้างควายอยู่รายเรียง
ดูเรือแพแออัดอยู่ยัดเยียด
เข้าเบียดเสียดแทรกกันสนั่นเสียงแจว
ตะกูดเกะกะปะกรรเชียงบ้างทุบเถียงโดน
ดุนกันวุ่นวาย
ไอ้เรือเราคราวเข้าไปติดแห้ง
เห็นนายแสงผู้เป็นใหญ่ก็ใจหาย
นั่งพยุงตุ้งก่านัยน์ตาลาย
เห็นวุ่นวายสับสนก็ลนลาน
น้อยกับพุ่มหนุ่มตะกอถ่อกระหนาบ
เสียงสวบสาบแทรกไปด้วยใจหาญ
นายแสงร้องรั้งไว้ไม่ได้การ
เอาถ่อกรานโดยกลัวจนตัวโกงสงสารแสง
แข็งข้อไม่ท้อถอย
พุ่มกับน้อยแซกกลางเสียงผางโผงถ้วยชาม
กลิ้งฉิ่งฉ่างเสียงกร่างโกรงนาวาโคลง
โคลนเลอะตลอดแคม ฯ

จนตกลึกล่วงทางถึงบางโฉลง
เป็นทุ่งโล่งลานตาล้วนป่าแขม
เหงือกปลาหมอกอกกกกุ่มแกม
คงคาแจ่มเค็มจัดดังกัดเกลือ ฯ
ถึงหัวป่าเห็นป่าพฤกษาโกรน
ดูเกรียนโกรนกรองกรอยเป็นฝอยเฝือ
ที่กิ่งก้านกรานกีดประทุนเรือ
ลำบากเหลือที่จะร่ำในลำคลอง ฯ
ถึงหย่อมย่านบ้านไร่อาลัยเหลียว
สันโดษเดียวมิได้พบเพื่อนสนอง
เขารีบแจวมาในนทีทอง
อันบ้านช่องมิได้แจ้งแห่งตำบล ฯ

ถึงคลองขวางบางกระเทียมสะท้านอก
โอ้มาตกอ้างว้างอยู่กลางหน
เห็นแต่หมอนอ่อนแอบอุระตนเพราะความ
จนเจียวจึงจำระกำใจ
จะเหลียวซ้ายแลขวาก็ป่าแสม
ตะลึงแลปูเปี้ยวเที่ยวไสว
ระหริ่งเรื่อยเฉื่อยเสียงเรไรไพร
ฤทัยไหวแว่วว่าพระงางาม

ถึงชะแวกแยกคลองสองชะวาก
ข้างฝั่งฟากหัวตะเข้มีมะขาม
เขาสร้างศาลเทพาพยายาม
กระดานสามแผ่นพิงไว้บูชา
ตะลึงแลแต่ล้วนลูกจระเข้
โดยคะเนมากมายทั้งซ้ายขวา
สักสองร้อยลอยไล่กินลูกปลา
เห็นแต่ตาจับจมูกเหมือนตุ๊กแก
โอ้คลองขวางทางแดนแสนโสทก
ดูบนบกก็แต่ล้วนลิงแสม
เลียบตลิ่งวิ่งตามชาวเรือแพ
ทำลอบแลหลอนหลอกตะคอกคน
คำโบราณท่านผูกถูกทุกสิ่ง
เขาว่าลิงจองหองมันพองขน
ทำหลุกหลิกเหลือกลานพาลลุกลน
เขาด่าคนจึงว่าลิงโลนลำพอง ฯ

ถึงชะวากปากคลองเป็นสองแพร่ง
น้ำก็แห้งสุริยนก็หม่นหมอง
ข้างซ้ายมือนั้นแลคือปากตะครอง
ข้างขวาคลองบางเหี้ยทะเลวน
ประทับทอดนาวาอยู่ท่าน้ำ
ดูเรียงลำเรือรายริมไพรสณฑ์
เขาหุงหาอาหารให้ตามจน
โอ้ยามยลโภชนาน้ำตาคลอ
จะกลืนข้าวคราวโศกในทรวงเสียว
เหมือนขืนเคี้ยวกรวดแกลบให้แสบศอ
ต้องเจือน้ำกล้ำกลืนพอกลั้วคอ
กินแต่พอดับลมด้วยตรมใจ
พอฟ้าคล้ำค่ำพลบลงหรบรู่
ยุงออกฉู่ชิงพลบตบไม่ไหว
ได้รับรองป้องกันเพียงควันไฟ
แต่หายใจมิใคร่ออกด้วยอบอาย
โอ้ยามยากจากเมืองแล้วลืมมุ้ง
มากรำยุงเวทนาประดาหาย
จะกรวดน้ำคว่ำขันจนวันตาย
แม้เจ้านายท่านไม่ใช้แล้วไม่มา
พอน้ำตึงถึงเรือก็รีบล่อง
เข้าในคลองคึกคักกันหนักหนา
ด้วยมืดมัวกลัวตอต้องรอรา
นาวามาเรียงตามกันหลามทาง ฯ

ถึงบ้านบ่อพอจันทร์กระจ่างแจ้ง
ทุกประเทศเขตแขวงนั้นกว้างขวาง
ดูดาวดาษกลาดฟ้านภาภางค์
วิเวกทางท้องทุ่งสะท้านใจ
ดูริ้วริ้วลมปลิวที่ปลายแฝก
ทุกละแวกหวาดหวั่นอยู่ไหว ๆ
รำลึกถึงขนิษฐายิ่งอาลัย
เช่นนี้ได้เจ้ามาด้วยจะดิ้นโดย
เห็นทิวทุ่งวุ้งเวิ้งให้หวั่นหวาด
กัมปนาทเสียงนกวิหคโหย
ไหนจะต้องละอองน้ำค้างโปรย
เมื่อลมโชยชื่นนวลจะชวนเชย
โอ้นึกนึกแล้วก็น่าน้ำตาตก
ด้วยแนบอกมิได้แนบแอบเขนย
ได้หมอนข้างต่างน้องประคองเกย
เมื่อไรเลยจะได้คืนมาชื่นใจ ฯ

♦ถึงหย่อมย่านบ้านระกาดต้องลงถ่อ
ค่อยลอยรอเรียงลำตามน้ำไหล
จนล่วงเข้าหัวป่าพนาลัย
ล้วนเงาไม้มืดคล้ำในลำคลอง
ระวังตัวกลัวตอตะเคียนขวาง
เป็นเยี่ยงอย่างผู้เฒ่าเล่าสนอง
ว่าผีสางสิงนางตะเคียนคะนอง
ใครถูกต้องแตกตายลงหลายลำ
พอบอกกันยังมิทันจะขาดปาก
เห็นเรือจากแจวตรงหลงถลำ
กระทบผางตอนางตะเคียนตำ
ก็โคลงคว่ำล่มลงในคงคา
พวกเรือพี่สี่คนขนสยอง
ก็เลยล่องหลีกทางไปข้างขวา
พ้นระวางนางรุกขฉายา
ต่างระอาเห็นฤทธิ์ประสิทธิ์จริง
ขอนางไม้ไพรพฤกษ์เทพารักษ์
ขอฝากภักคินีน้อยแม่น้องหญิง
ใครสามารถชาติชายจะหมายชิง
ให้ตายกลิ้งลงเหมือนตอที่ตำเรือ
จนล่วงล่องมาถึงคลองที่คับแคบ

ไม่อาจแอบชิดฝั่งระวังเสือ
ด้วยครึ้มครึกพฤกษาลัดดาเครือ
ค่อยรอเรือเรียงล่องมานองเนือง
ลำภูรายพรายพร้อมหิ่งห้อยจับ
สว่างวับแวววามอร่ามเหลือง
เสมอเม็ดเพ็ชรรัตน์จำรัสเรือง
ค่อยประเทืองทุกข์ทัศนาชม ฯ

ถึงบางสมัครเหมือนพี่รักสมัครมาด
มาแคล้วคลาดมิได้อยู่กับคู่สม
ถึงยามนอนนอนเดียวเปลี่ยวอารมณ์
จะแลชมอื่นๆ ไม่ชื่นใจ
แสนกันดารบ้านเมืองไม่แลเห็น
ยะเยือกเย็นหย่อมหญ้าพฤกษาไสว
โอ้คลองเปลี่ยวพี่ก็เปล่าเศร้าฤทัย
จะไหนก็ไม่แจ้งแห่งสำคัญ ฯ
ประจวบจนถึงตำบลบ้านมะพร้าว
พอฟ้าขาวขอบไพรเสียงไก่ขัน
เป็นที่กุมภาพาลชาญฉกรรจ์
ให้หวาดหวั่นรีบมาในสาชล ฯ

ถึงบางวัวเห็นแต่ศาลตระหว่านง้ำ
ละอองน้ำค้างย้อยเป็นฝอยฝน
ดาวเดือนดับลับเมฆเป็นหมอกมน
สุริยนเยี่ยมฟ้าพนาลัย
พอเรือออกนอกชะวากปากตะครอง
ค่อยลอยล่องตามลำแม่น้ำไหล
ดูกว้างขวางว่างเวิ้งวิเวกใจ
เป็นพงไพรฝูงนกวิหคบิน ฯ

♦ถึงหย่อมย่านบ้านบางมังกงนั้น
ดูเรียงรันเรือนเรียบชลาสินธุ์
แต่ล้วนบ้านตากปลาริมวาริน
เหม็นแต่กลิ่นเน่าอบตลบไป
เห็นศาลเจ้าเหล่าเจ๊กอยู่เซ็งแซ่
ปูนทะกั๋งองค์แก่ข้างเพศไสย
เกเลเอ๋ยเคยข้ามคงคาลัย
ช่วยคุ้มภัยปากอ่าวเถิดเจ้านาย
พอพ้นบ้านลานแลดูปากช่อง
เห็นทิวท้องสมุทรไทน่าใจหาย
แลทะเลเลี่ยนลาดล้วนหาดทราย
ทั้งสามนายจัดแจงโจงกระเบน
ไปตามช่องล่องออกไปนอกรั้ว
เห็นเมฆมัวลมแดงดังแสงเสน
สักประเดี๋ยวเหลียวดูลำฟู่เอน
ยอดระเนนนาบน้ำอยู่รำไรป่า
แสมแลเห็นอยู่ริ้วริ้ว
ให้หวิว ๆ วาบวับฤทัยไหว
จะหลบหลีกเข้าฝั่งก็ยังไกล
คลื่นก็ใหญ่โยนเรือเหลือกำลัง
สงสารแสงแข็งข้อจนขาสั่น
เห็นเรือหันโกรธบ่นเอาคนหลัง
น้ำจะพัดปัดตีไปสีซัง
แล้วคลุ้งคลั่งเงี่ยนยาทำตาแดง
ปลอบเจ้าพุ่มพึมพำว่ากรรมแล้ว
อุส่าห์แจวเข้าเถิดพ่อให้ข้อแข็ง
สงสารน้อยหน้าจ๋อยนั่งจัดแจง
คิดจะแต่งตัวตายไม่พายเรือ
พี่แข็งขืนฝืนภาวนานิ่ง
แลตลิ่งไร ๆ ยังไกลเหลือ
เห็นเกินรอยบางปลาสร้อยอยู่ท้ายเรือ
คลื่นก็เฝือฟูมฟองคะนองพราย
เห็นจวนจนบนเจ้าเขาสำมุก
จงช่วยทุกข์ถึงที่จะทำถวาย
พอขาดคำน้ำขึ้นทั้งคลื่นคลาย
ทั้งสามนายหน้าชื่นค่อยเฉื่อยมา

หยุดตะพานย่านกลางบางปลาสร้อย
พุ่มกับน้อยสรวลสันต์ต่างหรรษา
นายแสงหายคลายโทโสที่โกรธา
ชักกัญชานั่งกริ่มยิ้มละไม
แล้วหุงหาอาหารสำราญรื่น
จนเที่ยงคืนขึ้นศาลาได้อาศัย
ฟังเสียงคลื่นครื้นครั่นสนั่นไป
ดูมือในเมฆาภาภางค์
พี่เล็งแลดูกระแสสายสมุทร
ละลิ่วสุดสายตาเห็นฟ้าขวาง
เป็นฟองฟุ้งรุ่งเรืองอยู่ราง ฯ
กระเด็นพร่างพรายพราวราวกับพลอย
เห็นคล้าย ๆ ปลาว่ายเฉวียนฉวัด
ระลอกซัดสาดกระเซ็นขึ้นเต้นหยอยฝูง
ปลาใหญ่ไล่โลดกระโดดลอย
น้ำก็พรอยพร่าง ๆ กลางคงคา
แลทะเลแล้วก็ให้อาลัยนุช
ไม่ส่างสุดโศกสิ้นถวิลหา
จนอุทัยไตรตรัจจำรัสตา
เห็นเคหาเรียงรายริมชายทะเล
ดูเรือแพแต่ละลำล้วนโปะโหละ
พวกเจ๊กจีนกินโต๊ะเสียงโหลเหล
บ้างลุยเลนล้วนปูดูโซเซ
สมคะเนใส่ข้องเที่ยวมองคอย
อันนารีที่ยังสาวพวกชาวบ้าน
ถีบกระดานถือตะกร้าเที่ยวหาหอย
ดูแคล่วคล่องล่องแล่นแฉลบลอย
เอาขาห้อยทำเป็นหางอยู่กลางเลน
อันพวกเขาชาวประโมงไม่โหย่งหยิบ
ล้วนตีนถีบปากกัดขัดเขมร
จะได้กินข้าวเช้าก็ราวเพล
ดูจัดเจนโลดโผนในโคลนตม
จึงมั่งคั่งตั้งบ้านในการบาป
แต่ต้องสาปเคหาให้สาสม
จะปลูกเรือนก็มิได้ใส่ปั้นลมใคร
ขืนทำก็ระทมด้วยเพลิงลาม
โอ้ดูเรือนเหมือนอกเราไร้คู่
ผู้ใดดูจึงไม่ออกเอี่ยมสนาม
หรือต้องสาปบาปหลังยังติดตาม
ผู้หญิงงามจึงไม่มีปราณีเลย
จะรักใครเขาก็ไม่เมตตาตอบ
สมประกอบได้แต่สอดกอดเขนย
เอ็นดูเขาเฝ้านึกนิยมเชย
โอ้ใจเอ๋ยจะเป็นกรรมนั้นร่ำไปฯ

พลางรำพึงถึงทางที่กลางเถื่อน
จึงคล้อยเคลื่อนนาวาเข้าอาศัย
มีมิตรชายท้ายย่านเป็นบ้านไทย
สำนักในคูหาขุนจ่าเมือง
ใครพบพักตร์เขาก็ทักว่าทรงซูบ
จะดูรูปตัวเองก็ผอมเหลือง
ซังตายชื่นฝืนฤทัยให้ประเทือง
เที่ยวชำเลืองแลชมตลาดเรียง
เป็นสองแถวแนวถนนคนสะพรั่ง
บ้างยืนบ้างนั่งร้านประสานเสียง
ดูรูปร่างนางบรรดาแม่ค้าเคียง
เห็นเกลี้ยง ๆกล้องแกล้งเป็นอย่างกลาง
ขายหอยแครงแมงภู่กับปูม้า
หมึกแมงดาหอยดองรองกระถาง

พวกเจ๊กจีนสินค้าเอามาวาง
มะเขือคางแพะเผือกผักกาดดอง
ที่ขายผ้าหน้าถังก็เปิดโถง
ล้วนเบี้ยโป่งหญิงชายมาจ่ายของ
สักยี่สิบหยิบออกเป็นกอบกอง
พี่เที่ยวท่องทัศนาจนสายัณห์
ดูก็งามตามประสาพนาเวศ
ไม่นวลเนตรเหมือนหนึ่งในไอศวรรย์
แต่แรมค้างบางปลาสร้อยได้สามวัน
ก็ชวนกันเลยลาขุนจ่าเมือง
พอฟ้าขาวดาวเดือนลงเลื่อนลด
อร่ามรถสุริยาเวหาเหลือง
จากเคหาชลนาพี่นองเนือง
ขืนประเทืองปล้ำทุกข์มาตามทาง ฯ

พอพ้นบ้านลานแลล้วงทุ่งเลี่ยน
หนทางเตียนตัดเข้าภูเขาขวาง
ดูกรวดทรายพรายงามเหมือนเงินราง
หยาดน้ำค้างขอหลุมที่ขุมควาย
ดูสีขาวราวกับน้ำตาลโตนด
ที่หว่างโขดขอบผาศิลาฉลาย
ริมทางเถื่อนเรือนเหย้ามีรายๆ
เห็นฝูงควายปล่อยเกลื่อนอยู่กลางแปลง ฯ

ถึงหนองมนมีตำบลชื่อบ้านไร่ เขา
ถากไม้ทุกประเทศทุกเขตแขวง
ต้องเดินเฉียงเลี่ยงลัดตัดทแยง
ตามนายแสงนำทางไปกลางไพร
กำดัดแดดแผดร้อนทุกขุมขน
ไม่มีต้นพฤกษาจะอาศัย
ล้วนละแวกแฝกคาป่ารำไร
จนสุดไร่เลียบริมทะเลมา ฯ

ตะวันคล้อยหน่อยหนึ่งถึงบางพระ
ดูระยะบ้านนั้นก็แน่นหนา
พอพบเรือนเพื่อนชายชื่อนายมา
เขาโอภาต้อนรับให้หลับนอน
พอรุ่งแสงสุริยาลีลาลาศ
ลงเลียบหาดหวนคะนึงถึงสมร
เห็นกรวดทรายชายทะเลชโลธร
ละเอียดอ่อนดังละอองสำลีดี
ดูกาบหอยรอยคลื่นกระเด็นสาด
ก็เกลื่อนกลาดกลางทรายประพายสี
เป็นหลายอย่างลางลูกก็เรียวรี
โอ้เช่นนี้แม่มาด้วยจะดีใจ
จะเชยชมก้มเก็บไปกลางหาด
เห็นประหลาดก็จะถามตามสงสัย
พี่ไม่รู้ก็จะชวนสำรวลไป
ถึงเหนื่อยใจจะค่อยเบาบรรเทาคลาย
โอ้ยามนี้พี่เห็นแต่พักตร์เพื่อน
ไม่ชื่นเหมือนสุดสวาทที่มาตร์หมาย
กลั้นน้ำตามาจนสุดที่หาดทราย
เห็นเรือรายโรงเรียงเคียง ๆ กัน
อันชื่อนี้ศรีมหาราชาชาติ
ขึ้นจากหาดเข้าป่าพนาสัณฑ์
ค่อยเลียบเดินเนินโขดสิงขรคัน
เสียงจักกระจั่นแซ่เซ็งวังเวงใจ
สองข้างทางนางไม้ไพรสงัด
ไม่แกว่งกวัดก้านกิ่งประวิงไหว
เย็นระรื่นชื่นชุ่มชอุ่มใบ
หนาวฤๅทัยโทมนัสระมัดกาย
เสียงนกร้องก้องกู่กันกลางป่า
ฟังภาษาสัตว์ไพรก็ใจหาย
จนออกดงลงเดินเนินสบาย ค่อยเคลื่อน
คลายรอเรียงมาเคียงกัน ฯ

ถึงเขาขวางว่างเวิ้งชะวากวุ้ง
เขาเรียกทุ่งสาขลาพนาสัณฑ์
เป็นป่ารอบขอบเขินเนินอรัญ
นกเขาขันคูเรียกกันเพรียกไพร
บ้างถาบถาพาคู่ลงฟุบฝุ่น
เห็นคนผลุนโผผินบินไกล
บ้างโก่งคอคูคู่กุกกูไป
ฝูงเขาไปฟุบแฝงที่แฝกฟาง
โอ้ปักษีมีคู่ที่ชูชื่น
สำราญรื่นปกปิดด้วยปีกหาง
พี่เปลี่ยวใจอายนกเพราะห่างนาง
มาเดินกลางดงแดนแสนกันดาร ฯ

แล้วรีบรุดไปจนสุดที่ทิวทุ่ง
ถึงบางประมุงพบน้ำลำละหาร
เป็นประเทศเขาเขตต์นิคมกรรมการ
มีเรือนบ้านแออัดทั้งวัดวา
น้ำตาตกอกโอ้นาถเหนื่อย
ให้มึนเมื่อยขัดข้องทั้งสองขา
ลงหยุดหย่อนผ่อนนั่งที่ศาลา
ต่างระอาอ่อนจิตต์ระอิดแรง
ลงอาบน้ำลำห้วยพอเหนื่อยหาย
แต่เส้นสายรุมริงให้ขึงแข็ง
สลดใจเห็นจะไม่ถึงเมืองแกลง
แต่นายแสงวอนว่าให้คลาไคล
พี่ดูดวงสุริย์ฉายก็บ่ายคล้อย
ชวนพุ่มน้อยจากศาลาที่อาศัย
ออกพ้นย่านบ้านบางประมุงไป
ค่อยคลายใจจรเลียบชลามา
ในกระแสแลล้วนแต่โป๊ะล้อม
ลงอวนอ้อมโอบสกัดเอามัจฉา
โอ้คิดเห็นเอ็นดูหมู่แมงดา
ตัวเมียพาผัวลอยเที่ยวเล็มไคล
เขาจับตัวผัวทิ้งไว้กลางน้ำ
ละลอกซ้ำสาดซัดให้ตัดมัย
พอเมียตายฝ่ายผัวก็บรรลัย
โอ้เหมือนใจที่พี่รักภัคินี
แม้นน้องตายพี่จะวายชีวิตด้วย
เป็นเพื่อนม้วยมิ่งแม่ไปเมืองผี
รำจวนจิตต์คิดมาในวารี
จนถึงที่ศาลาบ้านนาเกลือ ฯ

หยุดประทับดวงพระสุริย์แสง
ยิ่งโรยแรงร้อนรนนั้นล้นเหลือ
จะเคี้ยวข้าวตละคำเอาน้ำเจือ
พอกลั้วเกลือกล้ำกลืนค่อยชื่นใจ
ทั้งล้าเมื่อยเหนื่อยอ่อนนอนสนิท
จนอาทิตย์แย้มเยี่ยมเหลี่ยมไสล
ถอนสะอื้นตื่นตายังอาลัย
รำจวนใจจรจากศาลามา
เขาเดินดงพงชัฏสงัดเงียบ
เย็นยะเยียบน้ำค้างพร่างพฤกษา
ออกชะวากปากทุ่งพัทยา
นายแสงพาเลี้ยวหลงเที่ยววงเวียน
บุกละแวกแฝกแขมแอร่มรก
รับกอกสูง ๆ เสมอเชียง เป็นประเทศเขาเขตต์นิคมกรรมการ
ด้วยน้ำฝนล้นลงหนทางเกวียน
ขึ้นโขดเตียนตอกรอกยอกระยำ
กลัวปลิงเกาะเลาะลัดขัดเขมร
ลงลุยเลนพรวดพราดพลาดถลำ

ถึงแนวหนองย่องก้าวเอาท้าวคลำ
แต่ท่อนน้ำอยู่จนเที่ยงจึงพบทาง
พอยกเท้าก้าวเดินบนเนินแห้ง
ทั้งขาแข้งเข่าข้อให้ขัดขวาง
เจ็บระบมคมหญ้าคาระคาง
ค่อยย่องย่างเหยียบฝุ่นให้งุ่นงง
เห็นพฤกษาไม้มะค่ามะขามข่อย
ทั้งไทรย้อยยอดโยนโคนตะโขง
เหมือนไม้ดัดจัดวางข้างพระโรง
เป็นพุ่มโพรงสาขาน่าเสียดาย
เดินพินิจคิดเหมือนสมบัติบ้า
จะใคร่หาต้นไม้เข้าไปถวาย
นี่เหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าบรรดาตาย
แสนเสียดายดูเดินจนเกินไป ฯ
ถึงท้องธารศาลเจ้าริมเขาขวาง
พอได้ทางลงมหาชลาไหล
เข้าถามถามเจ๊กลูกจ้างตามทางไป
เป็นจีนใหม่อ้อแอ้ไม่แน่นอน
ร้องไล้ขื่อมือชี้ไปที่เขา
ก็ดื้อเดาเลียบเดินเนินสิงขร
ศิลาแลเป็นชะแง่ชงักงอน
บ้านพรุนพรอนแตกกาบเป็นคราบไคล
ต้องเลี่ยงเลียบเหยียบยอกเอาปลาบแปลบ
ถึงที่แคบเป็นเขินเนินไศล
ค่อยตะกายป่ายปีนเปะปะไป
จะขาดใจเสียด้วยเหนื่อยทั้งเมื่อยกาย
ถึงที่โขดต้องกระโดดขึ้นบนแง่
โก่นเอาแม่จีนใหม่นั้นใจหาย
บอกว่าใกล้ไกลมาบรรดาตาย
ทั้งแค้นนายแสงนำไม่จำทาง
ทำซมเซอะเคอะคะมาปะเขา
แต่โดยเมากัญชาจนตาขวาง
แกไขหูสู้นิ่งไปตามทาง
ถึงพื้นล่างแลลาดบนหาดทราย
ต่างโหยหิวนิ่วหน้าสองขาแข็ง
ในคอแห้งหอบรนกระหนกระหาย
กลืนกระเดือกเกลือกกลิ้นกินน้ำลาย
เจียนจะตายเสียด้วยร้อนอ่อนกำลัง
น้ำก็นองอยู่ในท้องชลาสินธุ์
จะกอบกินเค็มขมไม่สมหวัง
เหมือนไร้คู่อยู่ข้างกำแพงวัง
จะเกี่ยวบ้างก็จะเฆี่ยนเอาเจียนตาย
ทั้งนี้เพราะเคราะห์กรรมกระทำไว้
นึกอะไรจึงไม่สมอารมณ์หมาย
แล้วปลอบน้องสองราปรีชาชาย
มาถึงท้ายทิวป่านาจอมเทียน
เห็นบ่อน้ำรำดื่มเอาโดยอยาก
พออ้าปากเหม็นหืนให้คลื่นเหียน
ค่อยมีแรงแข็งใจไปทางเกวียน
ไม่แวะเวียนเดาเดินดำเนินไป ฯ
ถึงห้วยขวางตัดทางเข้าไต่ถาม
พบขุนรามเรียกหาเข้าอาศัย
กินข้าวปลาอาหารสำราญใจ
เขาแต่งให้หลับนอนผ่อนกำลัง
สงสารแสงแสนสุดเมื่อหยุดพัก
เฝ้านั่งชักกัญชากับตาสังข์
เสียงขาคะอยู่จนพระเคาะระฆัง
ต่างร่ำสั่งฝากรักกันหนักครัน
แสนวิตกอกพี่เมื่ออ้างว้าง
ถามถึงทางที่จะไปในไพรสัณฑ์
ชาวบ้านบอกมรรคาว่ากว่าพัน
สะกิดกันแกล้วกล้าเป็นน่ากลัว
ยิ่งหวาดจิตต์คิดคุณพระชินสีห์
กับชนนีบิตุเรศบังเกิดหัว
ข้าตั้งใจไปหาบิดาตัว
ให้พ้นชั่วที่ชื่อว่าไภยันต์
อธิษฐานแล้วสะท้านสะท้อนอก
สำเนียงนกเพรียกไพรทั้งไก่ขันเมฆ
แอร่มแย้มแยกแหวกตะวัน
ก็ชวนกันอำลาเขาคลาไคล
เขม้นเมินเดินตรงเข้าดงดึก
ดูซึ้งซึกมิได้เห็นพระสุริย์ใส
เสียงฟ้าร้องก้องลั่นสนั่นไพร
ไม้ไหว ๆ เหลียวหลังระวังคอย
สงัดเงียบเยียบเย็นยะเยือกอก
น้ำค้างตกหยดเหยาะลงเผาะผอย
พฤกษาสูงยูงยางสล้างลอย
ดูชดช้อยชื่นชุ่มชอุ่มใบ ฯ
ถึงปางช่องหนองชะแง้วเขาแผ้วถาง
แม้นค่ำค้างอรัญวาได้อาศัย
เป็นที่ลุ่มขุมขังคงคาลัย
วังเวงใจรีบเดินไม่เมินเลย
หนทางรื่นพื้นทรายละเอียดอ่อน
ในดงดอนดอกพะยอมหอมระเหย
หายระหายด้วยพระพายมาชายเชย
ชะแง้เงยแหงนทัศนามา ฯ
ถึงบางไผ่ไม่เห็นไผ่เป็นไพรชัฏ
แสนสงัดเงียบในไพรพฤกษา
ต้องข้ามธารผ่านเดินเนินวันนา
อรัญวาอ้างว้างในกลางดง ฯ
ถึงพลงค้อคอเขาเป็นโขดเขิน
ต้องขึ้นเนินภูผาป่าระหง
สูงกระทั่งหลักโคกเป็นโตรกตรง
เมื่อจะลงก็ต้องวิ่งเหมือนลิงโลน
แต่ข้ามห้วยเหวผาจนขาขัด
ต้องกำดัดวิ่งเต้นดั่งเล่นโขน
ทั้งรากยางขวางโกงตะโขงโคน
สะดุดโดนโดดข้ามไปตามทาง ฯ
ถึงพระดรสาครเป็นพวยพุ
น้ำทะลุออกจากชะวากขวาง
ดูซึ้งใสไหลเชี่ยวเป็นเกลียวกลาง
สไบบางชุบซับกับอุรา
แล้วขึ้นเนินเดินในดงไม้หอม
สะพรั่งพร้อมปรูปรายปกษณา
ยามพระพายชายเชยรำเพยมา
หอมบุปผารื่น ๆ ชื่นอารมณ์
เหมือนกลิ่นปรางนางปนสุคนธ์รื่น
คิดถึงคืนเคียงน้องประคองสม
ถอนสะอื้นยืนเด็ดลำดวนดม
พี่นึกชมต่างนางไปกลางไพร ฯ
ถึงห้วยอีร้าและระย้าล้วนสายหยุด
ดอกนั้นสุดที่จะดกดูไสว
กะมองกะเมงนมแมวเป็นแถวไป
ล้วนลูกไม้กลางป่าทั้งหว้าพลอง
สะท้อนหล่นใต้ต้นออกเกลื่อนกลิ้ง
ฝูงค่างลิงกินเล่นเป็นเจ้าของ
ต่างเก็บเคี้ยวเปรี้ยวปรายเสียก่ายกอง
แต่โดยลองเลือกชิมจนอิ่มไปฯ
แม้นค่ำค้างอรัญวาได้อาศัย เป็นที่
เป็นที่ลุ่มขุมขังคงคาลัย

ถึงโตรกตรวยห้วยพระยูนจะหยุดร้อน
เห็นแรดนอนอยู่ในดงให้สงสัย
เรียกกันดูด้วยไม่รู้ว่าสัตว์ใด
เห็นหน้าใหญ่อย่างจระเข้ตะคุกตัว
มันเห็นหน้าทำตากะปริบนิ่ง
เห็นหลายสิ่งคอคางทั้งหางหัว
รู้ว่าแรดกินหนามให้คร้ามกลัว
ขยับตัววิ่งพัลวันไป ฯ

ครู่หนึ่งถึงชะวากชากลูกหญ้า
ล้วนพฤกษายางยูงสูงไสว
แต่ล้วนทากตะเละลำรำพูไพร
ไต่ใบไม้ยูงยางมากลางแปลง
กระโดดเผาะเกาะผับกระหยับคืบ
ถีบกระทืบมิใคร่หลุดสุดแสยง
ปลดที่ตีนติดขาระอาแรง
ทั้งขาแข้งเลือดโซมซะโลมไป ฯ

ออกเดินถิ่นหนีทากถึงชากขาม
เป็นสนามน้ำท่าได้อาศัย
เห็นรอยคนแรมค้างอยู่กลางไพร
ขึ้นต้นไม้หักรังไว้เรียงราย
เสียงลิงค่างบ่างชะนีวะหวีดโหวย
กระหึมโหยห้อยไม้น่าใจหาย
เสียงผัวผัวตัวเมียเที่ยวโยนกาย
เห็นคนอายแอบอิงกับกิ่งยาง
โอ้ชะนีเวทนาเที่ยวหาผัว
เหมือนตัวพี่จากน้องให้หมองหมาง
ชะนีเพรียกเรียกชายอยู่ปลายยาง
พี่เรียกนางนุชน้องอยู่ในใจ
เป็นป่าสูงฝูงนกในดงดึก
หวนระลึกถึงสุดาน้ำตาไหล
จักจั่นร้องพร้องเพราะเสนาะไพร
ทั้งเสียงไก่เถื่อนขันสนั่นเนิน
พฤกษาเบียดเสียดสีดังปี่แก้ว
วิเวกแว่วหว่างลำเนาภูเขาเขิน
สดับฟังวังเวงเป็นเพลงเพลิน
ต้องรีบเดินโดยด่วนด้วยจวนเย็น ฯ

ถึงห้วยโป่งเห็นธารละหานไหล คงคา
ใสปลาว่ายคล้าย ๆ เห็น
มีกรวดแก้วแพรวพรายรายกระเด็น
บ้างแลเป็นสีบุษราคัม
ขึ้นอารมณ์ชมเชยเลยลีลาศ
พระพายพาดพัดเรื่อยมาเฉื่อยฉ่ำ
ทั้งสองข้างมรคาป่าระกำ
สล้างลำแลสลับอยู่กับกอ
หอมบุบผาสาโรชมารื่นรื่น
ต่างหยุดยืนใจหายเสียดายหนอ
แม้นอยู่เคียงเวียงชัยเห็นไม่พอ
จะตัดต่อเรือแล่นเล่นตามกัน
ทลายลูกสุกแลดูแออัด
เอาดาบตัดชิมไปในไพรสัณฑ์
มันแสนเปรี้ยวเบี้ยวหน้าเข้าหากัน
ออกเข็ดฟันเป็นจะตายด้วยรายชิมฯ

♦ถึงห้วยพร้าวเท้าเมื่อยออกเลื่อยล้า
เห็นผิดฟ้าฝนย้อยลงหยิม ๆ
สุริย์ฉายบ่ายเยื้องเมืองประจิม
อุระปิ้มศรปักสลักทรวง
ออกเดินรีบถีบถอนไปทุกอย่าง
กลัวจะค้างค่ำลงในดงหลวง
ด้วยครึ้มครึกพฤกษาลัดาพวง
ไม่เห็นดวงสุริยาเวลาไร ฯ

พอเต็มตึงถึงสุนัยกะบากนั้น
รอยเขาฟันพฤกษาอยู่อาศัย
เห็นรอยคนปนควายค่อยคลายใจ
รู้ว่าใกล้ออกดงเดินตะบึง
แต่ย่างย้ายทรายฝุ่นขยุ่นยุบ
ยิ่งเหยียบฟุบขาแข็งให้แข็งขึง
ยิ่งจวนเย็นเส้นสายให้ตายตึง
ดูเหมือนหนึ่งเหยียบโคลนให้โอนเอน
ออกปากช่องท้องทุ่งที่ตลิ่ง
ต่างเกลือกกลิ้งลงทั้งรกถกเขมน
ด้วยล้าเลื่อยเหนื่อยอ่อนนอนระเนน
จนสุริเยนทร์ลับไม้ชายทะเล
ผลัดกันทำย่ำเหยียบแล้วยืนหยัด
กระดูกดัดผัวะเผาะให้โผเผ
ค่อยย่างเท้าก้าวเขยกดูเกกเก
ออกโซเซเดินข้ามตามตะพาน
เป็นทุ่งแถวมีแนวแม่น้ำอ้อม
ระยะหย่อมเคหาน่าสนาน
เป็นเนินสวนล้วนเหล่ามะพร้าวตาล
เข้าลับบ้านทับม้าลีลาไป ฯ

พอสิ้นดงตรงบากออกปากช่อง
ถึงระยองเหย้าเรือนดูไสว
แวะเข้าย่านบ้านเก่าค่อยเบาใจ
เขาจุดไต้ต้อนรับให้หลับนอน
ฝ่ายนายแสงถึงตำแหน่งสำนักน้อง
เขายิ้มย่องชมหลานคลานสะลอน
พี่ว้าเหว่เอกาอนาทร
ด้วยจะจรต่อไปเป็นหลายคืน
ครั้นรุ่งเช้าเท้าบวมทั้งสองข้าง
จะย่องย่างสุดแรงจะแข็งขืน
อยู่ระยองสองวันสู้กลั้นกลืน
ค่อยแช่มชื่นชวนกันว่าจะคลาไคล
นายแสงหนีลี้หลบไม่พบเห็น
โอ้แสนเข็ญคิดน่าน้ำตาไหล
น้อยหรือเพื่อนเหมือนจะร่วมชีวาลัย
มาสูญใจจำจากเมื่อยากเย็น
จึงกรวดน้ำรำว่าต่ออาวาส
อันชายชาตินี้หนอไม่ขอเห็น
มาลวงกันปลิ้นปลอกหลอกทั้งเป็น
จะชี้เช่นชั่วช้าให้สาใจ
เดชะสัตย์อธิษฐานประจานแจ้ง
ให้เรียกแสงเทวทัตต์จนตัดษัย
เหมือนชื่อตั้งหลังพิหารเขียนถ่านไฟ
ด้วยน้ำใจดินหม้อทรชน
แล้วชวนสองน้องรักร่วมชีวิต
ให้เปลี่ยวจิตต์ไม่แจ้งรู้แห่งหน
จากระยองย่องตามกันสามคน
เลียบถนนคันนาป่ารำไร ฯ

ถึงบ้านนาตาขวัญสำคัญแน่
เห็นยายแก่แวะถามตามสงสัย
เข้าชี้นิ้วแนะทิวหนทางไป
ประจักษ์ใจจำแน่ดำเนินมา ฯ

ถึงบ้านแสงทางแห้งเห็นทุ่งกว้าง
เฟือนหนทางทวนทบตลบหา
บุกละแวกแฝกแขมกับหญ้าคา
จนแดดกล้ามาถึงย่านบ้านตะพง
มีเคหาอารามงามระรื่น
ด้วยบ่างนั้นพุ่มไม้ไพรระหง
ตัดกระพ้อห่อได้ทุกไร่กง
พี่หลีกลงทางทุ่งกระทอลอ
เห็นสาว ๆ ชาวไร่เขาไถที่

บ้างพาทีอื้ออึงเสียงเหนอหนอ
แลขี้ไคลใส่ตาบเป็นคราบคอ
ผ้าห่มห่อหมากแห้งตาแบงมาน
พี่สู้เมินเดินตรงเข้าดงสูง
เสียงนกยูงเบญจวรรณขึ้นขันขาน
คิดถึงน้องหมองใจอาลัยลาน
แม้นแจ้งการว่าพี่จากอยุธยา
จะเศร้าสร้อยคอยท่าเป็นทุกข์ร้อน
ถึงยามนอนยามกินถวิลหา
พี่ก็แสนสุดยากลำบากมา
ทั้งเดินป่าปิ้มกายจะวายวาง
ต้องเวียนวงหลงทบตลบเลี้ยว
ด้วยรกเรี้ยวห้วยหนองเป็นคลองขวาง
ระหกระเหินเดินภาวนาพลาง
พอพบทางลงถึงท้องทะเลวน
เสียงพิลึกครึกครื้มกระหึวคลื่น
ร่มระรื่นรุกขาพฤกษาสน
เหล่าต้นโปลงโกงกางกิ่งพิกล
สล้างต้นแต่งตั้งสะพรั่งตา ฯ
ถึงปากช่องคลองกรุ่นเห็นคลองกว้าง
มีโรงร้างเรียงรายชายพฤกษา
เป็นชุมรุมหน้าน้ำเขาทำปลา
ไม่รอราเรียบเดินดำเนินพลาง ฯ
ถึงศาลเจ้าอ่าวสมุทรที่สุดหาด
เลียบบีลาศขึ้นตามช่องที่คลองขวาง
ถึงบ้านแกลงลัดบ้านไปย่านกลาง
เห็นฝูงนางสานเสื่อนั้นเหลือใจ
แต่ปากพลอดมือสอดขยุกขยิก
จนมือหงิกงอแงไม่แบได้
เป็นส่วยบ้านสานส่งเข้ากรุงไกร
เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน
พอพลบค่ำสำนักที่เรือนเพื่อน
ดูเหย้าเรือนชาวแขวงทุกแห่งหน
มุงด้วยไม้หวายโสมแสนพิกุล
ไม่มีคนแล้วก็ม้วนหลังคาวาง
ครั้นคนมาเอาหลังคาขึ้นคลุมคลี่
ดูก็ดีเร็วรัดไม่ขัดขวาง
เวลาค่ำล้ำเหลือด้วยเสือกวาง
ปีบมาข้างเรือนเหย้าที่เรานอน
เขาดักจั่นชั้นในใส่สุนัข
มันหอบฮักดิ้นโดยแล้วโหยหอน
ยิ่งดึกฟังวังเวงวนาดร
สังเวชนอนมิใคร่หลับระงับลง
จนรุ่งแจ้งแสงสายไม่วายโศก
บริโภคเสร็จสมอารมณ์ประสงค์
จากสถานบ้านแกลงไปกลางดง
ต้นรังรงร่มชื่นระรื่นเย็น
เห็นรอกแตแย้ตุ่นออกวุ่นวิ่ง
เอาดินทิ้งไล่ทุบตะครุบเล่น
ลูกมะม่วงร่วงกลาดดาษกระเด็น
เสียดายเป็นกลางไพรมิได้การ
อยู่ใกล้วังดังนี้นางสาว ๆ
จะโน้มน้าวกิ่งเก็บเกษมศานต์
นึกดำเนินเดินกลางทางกันดาร
ถึงตะพานยายเหมสร้างที่กลางไพร
เป็นทุ่งแถวน้ำสกัดกั้น
ต้องพากันลุยเลียบทะเลไหล
แล้วขึ้นข้ามตามตะพานสำราญใจ
ลงเลียบในตีนเขาลำเนาทาง
ดูครึ้มครึกพฤกษาป่าสงัด
ทะลุลัดตัดทะเลแหลมทองหลาง
ต่างเพลิดเพลินเดินว่าเสภาพลาง
ถูกขุนข้างเข้าหอหัวร่อเฮ
เห็นไร่แตงแกล้งแวะเข้าริมห้าง
ทำถามทางชักชวนให้สรวลเส
พอเจ้าของแตงโมปะโลปะเล
สมคะเนกินแตงพอแรงกัน
แล้วภิญโญโมทนาลาลีลาศ ลงเลียบ
หาดปรีดิ์เปรมเกษมสันต์
ถึงปากช่องคลองน้ำเป็นสำคัญ
ตำแหน่งนั้นชื่อชะวากปากลาวน
ไม่หยุดยั้งตั้งหน้าเข้าป่ากว้าง
ไปตามทางโขดเขินเนินถนน
สดับเสียงลิงค่างครางคำรน
เหมือนคนกรนโครกครอกทำกลอกตาฯ
ถึงหย่อมย่านบ้านกร่ำพอค่ำพลบ
ประสบพบเผ่าพงศ์พวกวงศา
ขึ้นกุฎีที่สถิตท่านบิดา
กลืนน้ำตาก็ไม่ฟังเฝ้าพรั่งพราย
ศิโรราบกราบเท้าให้เปล่าจิต
รำคาญคิดอาลัยมิใคร่หาย
ชะรอยกรรมทำสัตว์ให้พลัดพราย
จึงแยกย้ายบิตุราชญาติกา
มาพบพ่อท้อใจด้วยไกลแม่
ให้ตั้งแต่เศร้าสร้อยละห้อยหา
ชนนีอยู่ศรีอยุธยา
บิดามาอ้างว้างอยู่กลางไพร
ภูเขาขวางทางกั้นอรัญเวศ
ข้ามประเทศทุ่งท่าชลาไหล
เดินกันดาษปานปิ้มจะบรรลัย
จึงมาได้เห็นหน้าบิดาตัว
ท่านชูช่วยอวยพรให้ผ่องแผ้ว
ดังฉัตรแก้วกางกั้นไว้เหนือหัว
อุตส่าห์ฝนไพลทารักษาตัว
ค่อยยังชั่วมึนเมื่อยที่เหนื่อยกาย
บรรดาเหล่าชาวบ้านประมาณมาก
ต่างมาฝากรักใคร่เหมือนใจหมาย
พูดถึงที่ตีโบยขโมยควาย
กล่าวขวัญนายเบียดเบียนแล้วเฆี่ยนตี
ถามราคาพร้าขวานจะวานซื้อ
ล้วนอ้ออือเองกูกะหนูกะหนี
ที่คะขาคำหวานนาน ๆ มี
เป็นว่าขี้คร้านฟังแต่ซังตาย
เวลาเช้าก็ชวนกันออกป่า
มันโจหมาไล่เนื้อไปเหลือหลาย
พอเวลาสายัณห์ตะวันชาย
ได้กระต่ายตะกวดกวางมาย่างแกง
ทั้งแย้บึ้งอึ่งอ่างเนื้อค่างคั่ว
เขาทำครัวครั้นไปปะขยะแขยง
ต้องอดสิ้นกินแต่ข้าวกับเต้าแตง
จนเรี่ยวแรงโรยไปมิใคร่มี
อยู่บุรินกินสำราญทั้งหวานเปรี้ยว
ตั้งแต่เที่ยวยากไร้มาไพรศรี
แต่น้ำตาลมิได้พานในนาภี
ปัถวีวาโยก็หย่อนลง
ด้วยเดือนเก้าข้าวสาเป็นหน้าฝน
จึงขัดสนสิ่งของต้องประสงค์
ครั้นแลวลาฝ่าเท้าท่านบิตุรงค์
ไปบ้านพงค้อตั้งริมฝั่งคลอง
ดูหนุ่มสาวชาวบ้านรำคาญจิต
ไม่น่าคิดเข้าในกลอนอักษรสนอง

ล้วนวงศ์วานว่านเครือเป็นเชื้อชอง
ไม่เห็นน้องนึกน่าน้ำตากระเด็น
แล้วไปชมกรมการบ้านดอนเค็ด
ล้วนเลี้ยงเป็ดหมูเนื้อดูเหลือเข็ญยกกระบัตร
คัดช้อนทุกเช้าเย็น
เมียที่เป็นท่านผู้หญิงนั่งปิ้งปลา ฯ
แล้วไปบางทางเถื่อนบ้านพงอ้อ
ไม่เหลือหลอหลายตำแหน่งแสวงหา
จะเที่ยวดูคนผู้ทำยาตา
ไม่เห็นหน้านึกระทดสลดใจ
ถึงคนผู้อยู่เกลื่อนก็เหมือนเปลี่ยว
สันโดษเดี่ยวด้วยว่าจิตผิดวิสัย
มาอยู่ย่านบ้านกร่ำระกำใจ
ชวนกันไปชมทะเลทุกเวลา
เห็นเงื้อมเขาเงาบังขึ้นนั่งเล่น
ลมเย็น ๆ อยากดูหมู่มัจฉา
แลตลิ่งโล่งลิ่วทิวชลา
ดูนาวาแล่นละเลาะริมเกาะเกียน
บ้างก้าวเสียดเฉียดทางไปข้างเขา
บ้างออกเข้าข้ามฟากดังฉากเขียน
เรือตะเวนเจนแดนเที่ยวแล่นเวียน
ดาษเดียนดูสล้างกลางชลา
ครั้นยามเย็นเห็นเหมือนหนึ่งเมฆพลุ่ง
เป็นควันฟุ้งราวกับไฟไกลหนักหนา
แล้วถอยลงโพลงขึ้นไม่ขาดตา
ถามผู้เฒ่าเขาว่าปลามันพ่นฟอง
เห็นจริงจังดังนึกพิลึกล้ำ
จนพลบค่ำมืดมนขนสยอง
ยิ่งอาลัยใจมาอยู่ที่คู่ครอง
แม้นแม่น้องได้มาเห็นเหมือนเช่นนี้
จะแอบอิงวิงวอนชะอ้อนถาม
ตำแหน่งนามเกาะแก่งแขวงวิถี
ได้เชยชื่นรื่นรสสุมาลี
แล้วจะชี้ให้แม่ชมยมนา
ไหนตัวพี่นี่จะชมทะเลหลวง
จะชมดวงนัยน์เนตรของเชษฐา
โอ้อาลัยไกลแก้วกานดามา
กลั้นน้ำตามิใคร่หยุดสุดระกำ
เสียดายนำภิคินีเจ้าพี่เอ๋ย
ยังชื่นเชยชมชิมไม่อิ่มหนำ
มายากเย็นเห็นแต่ผ้าแพรดำ
ได้ห่มกรำอยู่กับกายไม่วายตรอม
อยู่บ้านกร่ำทำบุญกับบิตุเรศ
ถึงเดือนเศษโศกซูบจนรูปผอม
ทุกคืนค่ำกำสรดสู้อดออม
ประณตน้อมพุทธคุณกรุณา
ทั้งถือศีลกินเพลเหมือนเช่นบวช
เย็น ๆ สวดศักราชศาสนา
พยายามตามกิจด้วยบิดา
เป็นฐานานุประเทศอธิบดี
จอมกษัตริย์มัสการขนานนาม
เจ้าอารามอารัญธรรมรังษี
เจริญพรตยศยิ่งมิ่งโมลี
กำหนดยี่สิบวาสาสถาวร
ได้พบเห็นเป็นทำนุอุปถัมภ์
ก็กรวดน้ำนึกคะนึงถึงสมร
ให้ไพบูลย์พูนสวัสดิ์พิพัฒน์พร
อย่ารู้ร้อนโรคภัยสิ่งไรพาน
ถึงชาตินี้มิได้สมอารมณ์คิด
ด้วยองค์อิศรารักษ์จะหักหาญ
ขอให้น้องครองสัตย์ซึ่งปฏิญาณ
ไม่พบพานภายหน้าเหมือนอารมณ์
พอควรคู่รู้รักประจักษ์จิต
ได้ชื่นชิดชมน้องประคองสม
ถึงต่างแดนแสนไกลไพรพนม
ให้ลอยลมลงมาแอบแนบอุรา
อย่ารู้จักพลัญพลิกทั้งหยิกข่วน
แขนแต่ล้วนรอยเล็บเจ็บหนักหนา
ให้แย้มยิ้มพริ้มพร้อมน้อมวิญญา
แล้วก็อย่าขี้หึงตะบึงตะบอน
ขอแบ่งบุญคุณศีลถวิลถึง
ให้ทราบซึ่งโสตทรวงดวงสมร
ถึงอยู่ไกลในป่าพนาดร
แต่ใจจรจงสวาทไม่คลาดคลา
ไปเที่ยวเล่นเห็นดอกไม้แล้วใจอยาก
จะใคร่ฝากดวงเนตรของเชษฐา
ก็จนใจไกลทางต่างสุธา
แต่น้ำตานี้แลฟูมละลุมลง
เวลาค่ำช้ำใจเข้าไสยาสน์
โอ้อนาถในวนาป่าระหง
ยินแต่เสียงลิงค่างที่กลางดง
วิเวกวันเวศวังเวงใจ
จักจั่นหวั่นแว่วแจ้วแจ้วเสียง
เหมือนสำเนียงวนิดาน้ำตาไหล
หนาวน้ำค้างพร่างพรมพนมไพร
โอ้เจียนใจพี่จบขาดอนาถนึก
ได้แนบหมอนอ่อนอุ่นให้ฉุนชื่น
ระรวยรื่นรสลำดวนเมื่อจวนดึก
ทั้งหอมแพรดำร่ำยิ่งรำลึก
ทรวงสะทึกทุก ๆ คืน สะอื้นใจ ฯ
◆จนเดือนเก้าเช้าค่ำยิ่งพรำฝน
ทุกตำบลบ้านกร่ำล้วนน้ำไหล
ยิ่งง่วงเหงาเศร้าช้ำระกำใจ
จนล้มไข้คิดว่ากายจะวายชนม์
ให้เคลิ้มเคล้นเห็นปีศาจประหวาดหวั่น
อินทรีย์สั่นเศียรพองสยองขน
ท่านบิดาหาผู้ที่รู้มนต์
มาหลายคนเขาก็ว่าต้องอารักษ์
หลงละเมอเพ้อพูดกับผีสาง
ที่เคียงข้างคนผู้ไม่รู้จัก
แต่หมอเฒ่าเป่าปัดชะงัดนัก
ทั้งเซ่นวักหลายวันค่อยบรรเทา
ให้คนทรงลงผีเมื่อพี่เจ็บ
ว่าเพราะเก็บดอกไม้ที่ท้ายเขา
ไม่งอนง้อขอสู้ทำดูเบา
ท่านปู่เจ้าคุมแค้นจึงแทนทด
ครั้นตาหมอขอโทษก็โปรดให้
ที่จริงใจพี่ก็รู้อยู่ว่าปด
แต่ชาวบ้านท่านถือข้างท้าวมด
จึงสู้อดนิ่งไว้ในอุรา
ทุกเช้าเย็นเห็นแต่หลานที่บ้านกร่ำ
ม่วงกับคำกลอยจิตต์ขนิษฐา
เห็นเจ็บปวดนวดฟั้นช่วยฝนยา
ตามประสาซื่อตรงเป็นวงศ์วาน
ครั้นหายเจ็บเก็บดอกไม้มาให้บ้าง
กลับระคางเคืองข้องกันสองหลาน
จะว่ากล่าวนาวโน้มประโลมลาน
ไม่สมานสโมสรเหมือนก่อนมา
ก็จนจิตคิดเห็นว่าเป็นเคราะห์
จึงจำเพาะหึงหวงพวงบุปผา
ต้องคร่ำครวญรวนอยู่ดูเอกา
ก็เลยลาบิตุรงค์ทั้งวงศ์วาน ฯ
เหมือนสำเนียงวนิดาน้ำตาไหล
ออกจากย่านบ้านกร่ำซ้ำวิโยค
กำสรดโศกเศร้าหมองถึงสองหลาน
เมื่อไข้หนักรักษาพยาบาล
แต่นี้นานจะได้มาเห็นหน้ากัน

ครั้นจะมิหนีมาจะลาเล่า
จะสร้อยเศร้าโสสาเพียงอาสัญ
จึงพากเพียรเขียนคำเป็นสำคัญ
ให้สองขวัญเนตรนางไว้ต่างกาย
อย่าเศร้าสร้อยคอยพี่พอปีหน้า
จึงจะมาทำขวัญเหมือนมั่นหมาย
ไม่ทิ้งขว้างห่างให้เจ้าได้อาย
จงครองกายแก้วตาอย่าอาวรณ์
โอ้จากหลานบ้านกร่ำระกำจิต
ก็เพราะคิดถึงแม่มิ่งสมร
สู้ฟูมฝนทนฟ้าอุตส่าห์จร
เป็นทุกข์ร้อนแรมทางมากลางไพร ฯ

ถึงกรุงศรีอยุธยาขึ้นห้าค่ำ
จึงเขียนคำจริงแจ้งแถลงไข
ให้ดวงเนตรเชษฐาด้วยอาลัย
จงเห็นใจเถิดที่จิตคิดคำนึง
ถึงเจ็บไข้ไม่ตายไม่คลายรัก
มีแต่ลักลอบนึกรำลึกถึง
ช่วยยิ้มแย้มแช่มชื่นอย่ามึนตึง
ให้เหือดหึงลงเสียบ้างจงฟังคำ
พี่อุ้มทุกข์บุกป่ามรารณพ
มาหมายพบพูดความกับงามขำ
อย่าบิดเบือนเชือนช้าทาระกำ
แต่อยู่กร่ำตรอมกายมาหลายเดือน
ได้ดูงามตามทางที่นางอื่น
ก็หลายหมื่นเหยียบแสนไม่แม้นเหมือน
ไม่มีสู้คู่ควรกระบวนเบือน
เหมือนแม่เพื่อนชีพชายจนปลายแดน
พี่จากไปได้แต่รักมาฝากน้อง
มากกว่าของอื่น ๆ สักหมื่นแสน
พอเป็นค่าผ้าห่มที่ชมแทน
อย่าเคืองแค้นเลยที่ฉันไม่ทันลา
ด้วยเกิดความลามถึงเพราะหึงหวง
คนทั้งปวงเขาคิดริษยา
จึงหลีกตัวกลัวบุญคุณบิดา
ไปแรมป่าปิ้มชีวันจะบรรลัย
แม่อยู่ดีปรีดิ์เปรมเกษมสวัสดิ์
หรือเคืองขัดขุกเข็ญเป็นไฉน
หรือแสนสุขทุกเวลาประสาใจ
สิ้นอาลัยลืมหมายว่าวายวาง
หรือพร้อมพรักพักตร์เพื่อนที่เยือนยิ้ม
ให้เปรมปริ่มประดิพัทธ์ไม่ขัดขวาง
จะปราบปรามห้ามหวงพวงมะปราง
ให้จืดจางจำจากกระดากใจ
นิราศเรื่องเมืองแกลงแต่งมาฝาก
เหมือนขันหมากมิ่งมิตรพิสมัย
อย่าหมางหมองข้องขัดตัดอาลัย
ให้ชื่นใจเหมือนแต่หลังมั่งเถิดเอย ฯ

คำคมของสุนทรภู่

อันมนุษย์สุดจะเชื่อมันเหลือปด
พูดสบถแล้วสะบัดให้ขัดสน
เพราะแต่คำน้ำจิตคิดประจญ
ปากเป็นผลใจเป็นพาลเหลือมารยา
ใครหลงลิ้นกินลูกยอก็พอม้วย
ต้องตายด้วยปากมนุษย์ที่มุสา
คนทุกวันมันมิซื่อถือสัจจา
สู้สัตว์ป่าก็ไม่ได้ใจลำพอง

(จาก - เรื่องโคบุตร)

ใครเกิดมาถ้าจิตนั้นคิดปราชญ์
ย่อมหมายมาดขันติเป็นที่ตั้ง
เหมือนเขาสุเมรุมาศไม่พลาดพลั้ง
ใครชิงชังเหมือนหนึ่งพายุพาน
ถึงแสนลมก็จะหมายทำลายโลก
ไม่คลอนโยกหนักแน่นเป็นแก่นสาร
ใครเกิดจิตอิจฉาเป็นสามานย์
สันดานพานผู้ใดทำกรรมอนันต์

(จาก - เรื่องโคบุตร)

อันความคิด วิทยา เหมือนอาวุธ
ประเสริฐสุด ซ่อนใส่ เสียในฝัก
สงวนคม สมนึก ใครฮึกฮัก
จึงค่อยชักเชือดฟัน ให้บรรลัย

(จาก - เพลงยาวถวายโอวาท)

อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก
แต่ลมปาก หวานหู ไม่รู้หาย
แม้เจ็บอื่น หมื่นแสน จะแคลนคลาย
เจ็บจนตาย นั้นเพราะเหน็บ ให้เจ็บใจ

(จาก - เพลงยาวถวายโอวาท)

อนึ่งนักปราชญ์ราชครูซึ่งรู้หลัก
อย่าถือศักดิ์สนทนาอัชฌาสัย
อุตส่าห์ถามตามประสงค์จำนงใน
จึงจักได้รอบรู้ประกอบการ

(จาก - เพลงยาวถวายโอวาท)

อันข้าไทเขาได้พึ่งเขาจึงรัก
แม้ด้อยศักดิ์สิ้นอำนาจวาสนา
เขาหน่ายหนีมิได้อยู่คู่ชีวา
แต่วิชาช่วยกายจนวายปราณ

(จาก - เพลงยาวถวายโอวาท)

อนึ่งบรรดาข้าไทที่ใจซื่อ
จงนับถือถ่อมศักดิ์สมัครสมาน
อนึ่งคนมนต์ขลังช่างชำนาญ
แม้พบพานผูกไว้เป็นไมตรี
เขาทำชอบปลอบให้น้ำใจชื่น
จึงเริงรื่นรักแรงไม่แหนงหนี
ปรารถนาสารพัดในปฐพี
เอาไมตรีแลกได้อย่างใจจง

(จาก - เพลงยาวถวายโอวาท)

อันโซ่ตรวนพรวนพันมันไม่อยู่
คงหนีสู้ซ่อนหมุนในในฝุ่นผง
แม้ผูกใจไว้ด้วยปากไม่จากองค์
อุตส่าห์ทรงทราบแบบที่แยบคาย
อันคนดีมีสัตย์สันทัดเที่ยง
ช่วยชุบเลี้ยงชูเชิดให้เฉิดฉาย
เอาไว้ใช้ใกล้ชิดไม่คิดร้าย
เขารักตายด้วยได้ด้วยใจตรง

(จาก - เพลงยาวถวายโอวาท)

แต่คนร้ายหลายลิ้นย่อมปลิ้นปลอก
เลี้ยงมันหลอกหลอนเล่นเหมือนเช่นผี
อย่าพาลพบคบค้าเป็นราคี
เหมือนพลีหลายหน้าระอาอาย

(จาก - เพลงยาวถวายโอวาท)

อันคดอื่น หมื่นคด กำหนดแน่
เว้นเสียแต่ ใจมนุษย์ สุดกำหนด
ทั้งลวงล่อ งอเงี้ยว ทั้งเคี้ยวคด
ถึงคลองคด ก็ยังไม่ เหมือนใจคน

(จาก - นิราศเมืองเพชร)

ถึงเกาะเรียน เรียนรัก ก็หนักอก
แสนวิตก เต็มตรอง เจียวน้องเอ๋ย
เมื่อเรียนรัก จนจบ ถึงกบเกย
ไม่ยากเลย เรียนได้ ดังใจจง

(จาก - นิราศวัดเจ้าฟ้า)

ถึงบางพูด พูดดี เป็นศรีศักดิ์
มีคนรัก รสถ้อย อร่อยจิต
แม้พูดชั่ว ตัวตาย ทำลายมิตร
จะชอบผิด ในมนุษย์ เพราะพูดจา

(จาก - นิราศภูเขาทอง)

ถึงปางเดื่อ โอ้มะเดื่อ เหลือประหลาด
บังเกิดชาติ แมลงหวี่ มีในไส้
เหมือนคนพาล หวานนอก ย่อมขมใน
อุปมัย เหมือนมะเดื่อ เหลือระอา

(จาก - นิราศภูเขาทอง)

คลองคดลดล้วนเลี้ยว หลักตอ
เกะกะระเรือรอ ร่องน้ำ
คดคลองช่องแคบพอ พายถ่อ พ่อเอย
คนคดลดเลี้ยวล้ำ กว่าน้ำลำคลอง ฯ

(จาก - นิราศสุพรรณ)

ชุมนักผักตบซ้อน บอนแซง
บอนสุพรรณหั่นแกง อร่อยแท้
บอนบางกอกดอกแสลง เหลือแหล่ แม่เอย
บอนปากยากจะแก้ ไม่สิ้นลิ้นบอน

(จาก - นิราศสุพรรณ)

เจ้าของตาล รักหวาน ขึ้นปีนต้น
ระวังตน ตีนมือ ระมัดมั่น
เหมือนคบคนคำหวานรำคาญครัน
ถ้าพลั้งพลันเจ็บอก เหมือนตกตาล

(จาก - นิราศพระบาท)

สตรีหึงหนึ่งเพศยาหญิง
ทั้งสองสิ่งอย่าได้คิดพิสมัย
สัญชาติชายทรชนที่คนใด
ให้หลีกไกลร้อยโยชน์อย่าร่วมทาง
(จาก - นิราศพระบาท)

ไม่เมาเหล้า แต่เรา ยังเมารัก
สุดจะหัก ห้ามจิต คิดไฉน
ถึงเมาเหล้า เช้าสาย ก็หายไป
แต่เมาใจ นี้ประจำ ทุกค่ำคืน
(จาก - นิราศภูเขาทอง)

จะหักอื่น ขืนหัก ก็จักได้
หักอาลัยนี้ ไม่หลุด สุดจะหัก
สารพัดตัดขาด ประหลาดนัก
แต่ตัดรักนี้ไม่ขาด ประหลาดใจ
(จาก - นิราศอิเหนา)

ถึงมีเพื่อน ก็เหมือนพี่ ไม่มีเพื่อน
เพราะไม่เหมือน นุชนาถ ที่มาดหมาย
มีเพื่อนเล่น ก็ไม่เหมือน กับตาย
มีเพื่อนชาย ก็ไม่เหมือน กับเพื่อนชม
ถึงจะมี วิมาน สถานทิพย์
ได้ลอยลิบ เลิศมนุษย์ สุดปฐม
ถ้าไม่มี คู่เรียง เคียงภิรมย์
จะเตรียมตรม ตรึกหา เป็นอาจิณ
(จาก - นิราศพระแท่นดงรัง)

ถึงต้องง้าว หลาวแหลน สักแสนเล่ม
ถ้าติดเต็ม ตักฉุด พอหลุดถอน
แต่ต้องตา พาใจ ให้อาลัยวรณ์
สุดจะถอน ทิ้งขว้าง เสียกลางคัน
(จาก - นิราศวัดเจ้าฟ้า)

ประเพณีตีงูให้หลังหัก
มันก็มักทำร้ายเมื่อภายหลัง
จระเข้ใหญ่ไปถึงน้ำมีกำลัง
เหมือนเสือขังเข้าถึงดงก็คงร้าย
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

...แล้วสอนว่าอย่าไว้ใจมนุษย์
มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ถึงเถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด
ก็ไม่คดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน...
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

จะดูวัว ชั่วดี ก็ที่หาง
จะดูนาง ดูแม่ เหมือนแลเห็น
ถึงลูกยาง ห่างต้น หล่นกระเด็น
ก็จะเป็น เช่นเหล่า ตามเผ่าพันธุ์
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

บาทหลวงว่าวิสัยในมนุษย์
ฟันจะหลุดแล้วก็ห้ามปรามไม่ไหว
ห้ามเกศาว่าอย่าหงอกยังนอกใจ
มันขืนหงอกออกจนได้มันไม่ฟัง
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

เขาย่อมเปรียบ เทียบความ ว่ายามรัก
แต่น้ำผัก ต้มขม ชมว่าหวาน
ครั้นจืดจาง ห่างเหินไปเนิ่นนาน
แต่น้ำตาล ก็ว่าเปรี้ยว ไม่เหลียวแล

(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

มนุษย์นี้ที่รักอยู่สองสถาน
บิดามารดารักมักเป็นผล
ที่พึ่งหนึ่งพึ่งได้แต่กายตน
เกิดเป็นคนคิดเห็นจึงเจรจา
แม้นใครรักรักมั่งชังชังตอบ
ให้รอบคอบคิดอ่านนะหลานหนา
รู้อะไรก็ไม่สู้รู้วิชา
รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี

(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

บาทหลวงว่าข้าไม่บอกไว้ดอกหรือ
สัญชาติชื่อว่าผู้ชายตายเพราะหญิง
จนของ้องอนถึงขอวอนวิง
ราวกับวิ่งเข้ามาวานสังหารกาย
แม้มิรักหนักหน่วงทำลวงล่อ
ขึ้นขี่คอเล่นได้ดังใจหมาย
ลูกก็รู้อยู่วิสัยใจผู้ชาย
มันหลงตายติดกับเหมือนหลับตา
อันลมปี่ดีแต่เพราะเสนาะหู
ที่จะสู้ลมปากยากหนักหนา
แต่ความรักมักจะออกกระบอกตา
จะเป็นข้าพวกเขาชาวชมพู

(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

การนินทากาเลเหมือนเทน้ำ
ไม่ชอกช้ำเหมือนเอามีดมากรีดหิน
แม้องค์ปฏิมายังราคิน
มนุษย์เดินดินหรือจะพ้นคนนินทา

(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

ปากเหวลึกอย่านึกว่าเหวตื้น
ปากเหวลื่นอย่าคะนองลองไปผลัก
ตกเหวหินปีนป่ายนั้นง่ายนัก
ตกเหวรักกระเสือกกระสนไปจนตาย

(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

เป็นสตรี สุดดี แต่เพียงผัว
จะดีชั่ว ก็แต่ยัง กำลังสาว
ลงจนสอง สามจืด ไม่ยืดยาว
จะกลับหลัง อย่างสาว สิเต็มครอง

(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

เป็นมนุษย์ สุดนิยม เพียงลมปาก
จะได้ยาก โหยหิว เพราะชิวหา
แม้นพูดดี มีคน เขาเมตตา
จะพูดจา จงพิเคราะห์ ให้เหมาะความ

(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

อันเชื้อชาติราชสีห์มีอำนาจ
ไม่เขลาขาดเหมือนมฤคถึกเถลิง
ท้าวพระยาสามัญย่อมบันเทิง
ที่สำเริงสำราญการณรงค์

(จาก - เสภาพระราชพงศาวดาร)

โบราณท่านสมมุติมนุษย์นี้
ยากแล้วมีใหม่สำเร็จถึงเจ็ดหน
ที่ทุกข์โศกโรคร้อนค่อยผ่อนปรน
จะคงพ้นโทษทัณฑ์ไม่บัลลัย ฯ

(จาก - เรื่องขุนช้างขุนแผน)

คำบุราณท่านว่าเหล็กแข็งกระด้าง
เอาเงินง้างอ่อนตามความประสงค์

(จาก -เพลงยาวถวายโอวาท)

ด้วยชนกชนนีนั้นมีคุณ
ได้การุณเลี้ยงรักษามาจนใหญ่
อุ้มอุทรป้อนข้าวเป็นเท่าไร
หมายจะได้พึ่งพาธิดาดวง
ถ้าเราดีมีจิตคิดอุปถัมภ์
กุศลล้ำเลิศเท่าภูเขาหลวง
จะปรากฏยศยิ่งสิ่งทั้งปวง
กว่าจะลุล่วงถึงซึ่งพิมาน

(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

แต่ผ้าขาดก็ไม่ปรารถนาเย็บ
ขี้เกียจเก็บผลัดวางไว้กลางเรือน
อันการเหย้าแล้วไม่เอาเป็นธุระ
คิดแต่จะเที่ยวตลบไปคบเพื่อน
คบกันได้แต่นิสัยพวกแชเชือน
จะคบคนพลเรือนก็เต็มที

(จาก — สุภาษิตสอนหญิง)

ถ้าแม้ว่าภัสดาเข้าไสยาสน์
จงกราบบาททุกครั้งอย่าพลั้งหลง
เข้าเมื่อยเหน็บเจ็บปวดในทรวดทรง
ช่วยบรรจงนวดฟั้นให้บรรเทา

(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

ถึงชายใดเขาพอใจมาพูดเกี้ยว
อย่าโกรธเกรี้ยวโกรธาว่าหยาบหยาม
เมื่อไม่ชอบก็อย่าตอบเนื้อความตาม
มันจะลามเล่นเลยเหมือนเคยเป็น

(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

นี่เกิดมาเป็นนารีไม่มีค่า
จะเกิดมาทำไมให้หมองหมาง
เหมือนกรวดทรายปรายเล่นไม่เว้นวาง
จะเอาอย่างนางโมราฤาว่าไร

(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

เป็นอนิจจังทั้งนั้นทุกวันนี้
ย่อมเป็นที่ทุกขังจงฟังสอน
เพราะจำต้องพรากพลัดกำจัดจร
อยู่รอนๆ หลัดๆ มักพลัดพราย

(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

ผัวจะพูดการลับความอับอาย
อย่าแพร่งพรายกล่าวให้ผู้ใดฟัง

(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

มีความรู้อยู่กับตัวกลัวอะไร
ชีวิตไม่ปลดปลงคงได้ดี
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

มีเมียเคล้ามีข้าวกินก็สิ้นทุกข์
อยู่ไหนๆก็เป็นสุขสนุกสนาน
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

เมื่อถึงกรรมจำตายวายชีวี
ถึงอยู่ที่ไหนๆก็ไม่พ้น
(จาก - เรื่องสิงห์ไกรภพ)

เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล
จงเลี้ยงท่านอย่าให้อดระทดใจ
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

เมื่อยามยิ้มยิ้มไว้แต่ใจพักตร์
อย่ายิ้มนักเสียสง่าพาสลาย
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

เมื่อเหนื่อยอ่อนนอนหลับอยู่กับบ้าน
อย่าเที่ยวพล่านพูดผลอประจ๋อประแจ๋
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

แม้ประสบพบเหล่าเจ้าผู้ชาย
อย่าชม้ายชม้อยตะบอยแล
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

แม้นผัวเดือดเจ้าจงดับระงับไว้
อย่าพอใจขึ้นเสียงเถียงประสม
เขาเป็นไฟเราเป็นน้ำคอยพร่ำพรม
แม้ระดมขึ้นทั้งคู่จะวู่วาม
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

แม้นพิโรธโกรธขึ้งกับภัสดา
อย่านินทาว่าผัวตัวลับหลัง
พึงข่มขืนกลืนไว้ในอุรัง
อุตส่าห์บังกลบเกลื่อนที่เงื่อนเงา
จึงจะว่านารีมีความคิด
รู้ปกปิดมิดโทษไม่โฉดเขลา
ถึงใครรู้อยู่ว่าขมต้องชมเรา
หนึ่งผัวเล่าเขาก็เห็นว่าเป็นดี
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

แม้นชายใดใจประสงค์มาหลงรัก
ให้รู้จักเชิงชายมาหมายมั่น
อันความรักของชายนี้หลายชั้น
เขาว่ารักรักนั้นประการใด
จงพินิจพิศดูให้รู้แน่
อย่าทำแต่ใจเร็วจะเหลวไหล
เปรียบเหมือนปริศนาอย่าไว้ใจ
มันมักไพล่เพลงขุมเป็นหลุมพราง
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

แม้นลูกดีก็จะมีศรีสง่า
ญาติวงศ์พงศาก็ผ่องใส
ถึงเพื่อนบ้านฐานถิ่นที่ใกล้ไกล
ก็มีใจสรรเสริญเจริญพร
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

แม้นสมรจะไปนอนที่เรือนไหน
อย่าหลับใหลลืมกายจนสายสาง
ใครเห็นเขาจะเล่านินทานาง
ความกระจ่งออกกระจายเพราะกายตัว
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

แม้นหน่วงหนักรักหญิงจะชิงชัง
ฉวยขัดขวางอย่างไรจะได้อาย
พระชนกชนนีเป็นที่ยิ่ง
ไม่ควรทอดทิ้งพระคุณให้สูญหาย
ถึงลูกเมียเสียไปแม้นไม่ตาย
ก็หาง่ายดอกที่เห็นไม่เป็นไร
พระบิดามารดานั้นหายาก
กำจัดจากแล้วไม่มีที่อาศัย
(จาก - สิงห์ไตรภพ)

ไม่ถึงกรรมทำอย่างไรก็ไม่ตาย
ถ้าถึงกรรมทำลายต้องวายปราณ
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

มณฑาทิพย์กลีบบานตระการกลิ่น
ภุมรินหรือจะร้างห่างเกสร
(จาก - นิราศเจ้าฟ้า)

มาถึงบางธรณีทวีโศก
ยามวิโยคยากใจให้สะอื้น
โอ้พระสุธาหนาแน่นเป็นแผ่นพื้น
ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไตร
เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็เท่านี้
ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย
ล้วนหนามเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ
เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอกา
(จาก - นิราศภูเขาทอง)

ยามสำรวลก็อย่าสรวลให้เมามัว
แม้นจะหัวหัวร่อให้พอสบาย
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

รู้วิชาก็ให้รู้เป็นครูเขา
จึงจะเบาแรงตนเร่งขวนขวาย
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

แล้วทวนห้ามความโศกให้สิ้นสุด
ด้วยคำพุทธไตรเพทเทศนา
เป็นทุกขัง อนิจจัง อนัตตา
อันเกิดมาเป็นบุคคลไม่พ้นตาย

เห็นขนุนหนามหนาไม่น่ากิน
แต่รสกลิ่นภายในชอบใจคน
เหมือนรูปชั่วใจดีเจ้าพี่เอ๋ย
ไม่เลือกเลยสุดแท้แต่กุศล
ที่รูปดีใจชั่วตัวซุกซน
ไม่เป็นผลคนยากลำบากใจ
(จาก - นิราศพระแท่นดงรัง)

อกอะไรจะเหมือนอกที่รกรัก
อกจะหักเสียด้วยใจอาลัยหา
ไม่เห็นพักตร์รักดิ้นในวิญญาณ์
จะเป็นบ้าเสียเพราะรักสลักทรวง
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

อนิจจังสังขาราเหมือนปลานก
ต้องว่ายวกบินเตร่ระเหระหน
ถึงร่างกายก็อย่าหมายว่าของตน
พอสิ้นชนม์เน่าถมจมแผ่นดิน
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

อันกำเนิดเกิดกายทั้งชายหญิง
ไม่เป็นสิ่งแน่นแฟ้นทั้งแก่นสาร
จงนึกในไตรลักษณ์มรรคญาณ
พระนิพพานนั่นแหละนะแสนสบาย
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

อันเกิดมาเป็นมนุษย์และครุฑนาค
เรื่องพลัดพรากมิใคร่เว้นเป็นนิสัย
อย่าโศกนักหักห้ามความอาลัย
ให้เห็นในทุกขังคือกังวล
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

อันแก้วแหวนแสนทรัพย์สำหรับแผ่นดิน
มีแล้วสิ้นเสียเปล่าไม่เข้าการ
แต่กุศลผลผลาอานิสงส์
จะช่วยส่งสืบสมบัติพัสถาน
ใครถือธรรมประจำศีลอภิญญาณ
ถึงนิพพานพูนสวัสดิ์อยู่อัตรา
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

อันนิสัยในประเทศทุกเขตแคว้น
จึงโกรธแค้นความรักยอมหักหาย
อันความจริงหญิงก็ม้วยลงด้วยชาย
ชายก็ตายลงเพราะหญิงจริงดังนี้
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

อันดีชั่วตัวตายเมื่อภายหลัง
ชื่อก็ยังยืนอยู่มิรู้หาย
(จาก - เรื่องพระอภัยมณี)

อนึ่งหญิงทิ้งสัตย์เราตัดขาด
ถึงเนื้อน้ำธรรมชาติไม่ปรารถนา
ข้างนอกงานส่วนข้างในใจสุดา
เหมือนปลาร้าร้ายกาจอุจาดจริง
เช่นรูปชั่วตัวดำระยำยาก
รู้รักปากรักหน้าประสาหญิง
ถึงปากแหว่ง แข้งขอดไม่ทอดทิ้ง
จะรักยิ่งยอดรักให้หนักครัน
จนแก่กงกเงิ่นเดินไม่รอ
จะสู้กอดแก้วตาจนอาสัญ
อันหญิงลิงหญิงค่างหญิงอย่างนั้น
ไม่ผูกพันพิศวาสให้คลาดคลา
(จาก - นิราศพระประธม)

อันตัวต่ำแล้วอย่าทำให้เกินศักดิ์
เขาจะมักเหม็นปากเหมือนซากผี
เปรียบเหมือนเกลือเจือปนกับชลธี
มันก็มีแต่จะจืดไม่ยืดยาว
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

อันที่จริงหญิงกับชายย่อมหมายรัก
มิใช่จักตัดทางที่สร้างสม
แม้จักรักรักไว้ในอารมณ์
อย่ารักชมนอกหน้าเป็นราคี
(จาก - สุภาษิตสอนหญิง)

อันทุกข์โศกโรคภัยในมนุษย์
ไม่สิ้นสุดสิ้นลงที่ตรงไหน
เหมือนกงเกวียนกำเกวียนเวียนระไว
จงหักใจเสียเถิดเจ้าเยาวมาลย์
(จาก - พระอภัยมณี)

โอ้พ่อแม่ชั้นแต่ลิงไม่ทิ้งบุตร
เพราะแสนสุดเสน่หานิจจาเอ๋ย
(จาก - นิราศเมืองเพชร)

อันซ่อนอื่นหมื่นพันฉันไม่ว่า
ขอแต่อย่าซ่อนกลทนไม่ไหว
ยิ่งซ่อนเงื่อนเอื้อนอำแล้วช้ำใจ
จะแก้ไขพันผูกไม่ถูกเลย
(จาก - นิราศทวาราวดี)

หมายเหตุ
คัดจากหนังสืออนุสรณ์ในวัน
พิธีเปิดอนุสาวรีย์สุนทรภู่
วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๓
ณ บ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง

บท "อัศธรย์" ของสุนทรภู่

สำหรับบท **" อัศจรรย์ "**ที่จะนำลงต่อไปนี้ผู้รวบรวมได้ถามบรรดาผู้ที่สนใจในวรรณคดีแล้วว่าสมควร จะนำลงไว้ หรือไม่ก็ได้รับคำเห็นพ้องต้องกันว่าควรนำลงไว้เพราะแสดงให้เห็นถึงความสามารถ ในการใช้ถ้อยคำ ของสุนทรภู่ ในชั้นเชิงเปรียบเทียบได้อย่างแนบเนียนและนิ่มนวลคมคายยิ่งนัก ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงอารมณ์รัก และอารมณ์พิศวาสอันซาบซึ้งของตัวละครแต่ละคู่ได้เป็นอย่างดี ผู้ฟัง ฟังแล้วไม่ระคายโสต ผู้รวบรวมจึงขอ นำลงไว้ เฉพาะบทอัศจรรย์ที่เก็บมาจากเรื่อง **พระอภัยมณี** โดยลำดับดังนี้

อันดับ ๑ บทอัศจรรย์ระหว่างพระอภัยมณีกับนางอสุรีผีเสื้อน้ำ

พระฟังคำจำจิตพิศสวาท ฝืนอารมณ์สมพาสทั้งโศกเศร้า
การโลกีย์ดีชั่วย่อมมัวเมา เหมือนอดข้าวกินมันกันเสบียง
เกิดกุฬาคว้าว่าวปักเป้าติด กระแซะชิดขากบระทบเหนียง
กุฬาส่ายย้ายหนีตีแก้เอียง ปักเป้าเหวี่ยงยักแผละกระแซะชิด
กุฬาโคลงไม่สู้คล่องกระพร่องกระแพร่ง ปักเป้าแทงตะละทีไม่มีผิด
จะแก้ไขก็ไม่หลุดสุดความคิด ประกบติดตกผางลงกลางดิน
สมพาสยักษ์รักร่วมภิรมย์สม เหมือนเด็ดดอกหญ้าดมพอได้กลิ่น
เป็นวิสัยในภพธรนินทร์ ไม่สุดสิ้นสิ่งเสน่ห์ประเวณี

อันดับ ๒ บทอัศจรรย์ระหว่างศรีสุวรรณกับนางศรีสุดา

แล้วเอนแอบแนบน้องประคองเคล้า พระต้องเต้าเต่งทรวงดวงสมร
นางทอดทับกับเพลาเฝ้าฉะอ้อน พระสอดกรกอดประทับไว้กับทรวง
แนบสนิทชิดชมภิรมย์รัก นางเบือนพักตร์ผ่อนตามไม่ห้ามหวง
ดังมาลีคลี่คลายขยายดวง ระรื่นร่วงเรณูฟูขจร
แมลงผึ้งคลึงเคล้าเสาวรส เมื่อยามอดอุตส่าห์แทรกแหวกเกสร
ลงกลิ้งเกลือกเยือกเย็นเฝ้าเฟ้นฟอน ละอองอ่อนอาบเอิบกำเริบแรง
พิรุณโรยโปรยปรายเป็นสายสาด สุนีฟาดฟ้าแลบวะแวบแสง
น้ำฝนนองท้องทางที่กลางแปลง พระโรยแรงเอนองค์ลงบรรทม

อันดับ ๓ บทอัศจรรย์ระหว่างศรีสุวรรณกับนางแก้วเกษรา

พระอุ้มนางวางลงบัลลังอาสน์ แสนสวาทจุมพิตขนิษฐา
เนื้อละมุนอุ่นแอบแนบอุรา นางมารยาขยดเขยื้อนเบือนกระบวน
น้องห้ามแล้วหลายครั้งไม่ฟังห้าม ขืนลวนลามลูบต้องของสงวน
ประทานโทษโปรดเกล้าอย่าเฝ้ากวน น้องจะข่วนหยิกยับด้วยอับอาย
ประทมเถิดให้สำราญพระผ่านเกล้า จะอยู่เฝ้านวดเฟ้นไม่ผันผาย
แล้วนั่งแนบแอบองค์พงศ์นารายณ์ พระเอนกายกอดประทับไว้กับทรวง
ค่อยเชยปรางค์ทางว่านิจจาน้อง กับเจ้าของนี่ก็แค่นจะแหนหวง
เป็นหลายหนหลายครั้งตั้งแต่ลวง แต่หนักหน่วงอยู่นั่นน้อยหรือกลอยใจ
รู้ทำนองน้องแก้วเสียแล้วนะ ที่จะละเชิงลาอย่าสงสัย
พลางประโลมโฉมฉายสายสุดใจ ค่อยเคล้นไคล้เคล้าพุ่มประทุมมาลย์
ประคองเคียงเอียงแอบแนบเขนย ตระกองเกยกรกอดสอดประสาน
สายสมรผ่อนตามความสำราญ ฤดีดาลเดือดคะนองทั้งสองรา
ดังกำลังมังกรสำแดงฤทธิ์ ให้มืดมิดกลางทะเลแลเวหา
ลงแล่นน้ำดำดึ่งถึงสุธา สะท้านกระทั่งหลังปลาอานนท์นอน
ปลากระดิกพลิกคลีบหวีบไหว เมรุไกรโยกยอดจะถอดถอน
มิตติมิ้งค์กลิ้งเล่นชโลทร คงคลาดคลอนคลื่นคลั่งฝั่งสินธู
สลุบแล่นลมหวนไม่ป่วนคลื่น จะฝ่าฝืนไปไม่รอดก็จอดสู้
มังกรยุดพ่นฟองขึ้นฟ่องฟู ต่างร่วมรู้รสรักประจักษ์ใจ

อันดับ ๔ บทอัศจรรย์ระหว่างพระอภัยมณีกับนางเงือก

พลางอิงแอบแนบน้องประคองเคล้า	ค่อยต้องเต้าเต่งอุรามารศรี
พระเชยปรางทางชะอ้อนอ่อนอินทรีย์	ร่วมฤดีเดือนหงายสบายใจ
อัศจรรย์ครั่นครื้นเป็นคลื่นคลั่ง	เพียงจะพังแผ่ผาสุธาไหว
กระฉอกฉาดหาดเหวเป็นเปลวไฟ	พายุใหญ่เขยื้อนโยกกระโชกพัด
เมขลาล่อแก้วแววสว่าง	อสูรขว้างเขวี้ยงขวานประหารหัต
พอฟ้าวาบปลาบแปลบแฉลบลัด	เฉวียนฉวัดวงรอบขอบพระเมรุ
พลาหคเทวบุตรก็ผุดพุ่ง	เป็นฝนพุ้งฟ้าแดงถึงแสงเสน
สีขรินทร์อิสินธรก็อ่อนเอน	ยอดระเนนแนบน้ำแทบทำลาย
สมพาสเงือกเยือกเย็นเหมือนเล่นน้ำ	ค่อยเฉื่อยฉ่ำชื่นชมด้วยสมหมาย
สัมผัสพิงอิงแอบเป็นแยบคาย	ไม่เคลื่อนคลายคลึงเคล้าเยาวมาลย์
จนดาวเดือนเลื่อนลับพยับฟ้า	จึงโลมลากลับหลังยังสถาน
แต่เช้าไปค่ำมาอยู่ช้านาน	จะประมาณเจ็ดเดือนไม่เคลื่อนคลา

อันดับ ๕ บทอัศจรรย์ระหว่างพระอภัยมณีกับนางวาลี

พระตรัสพลางทางเรียกขึ้นร่วมอาสน์	ทรงสมพาสเริ่มรักขึ้นหนักหนา
ดูผิวพรรณสรรพางค์อย่างคุลา	แต่วิชาพางามขึ้นครามครัน
ถนอมแนบแอบอุ่นค่อยฉุนชื่น	สำราญรื่นร่วมประทมภิรมย์ขวัญ
ถึงขาวขำน้ำตาลย่อมหวานมัน	ด้วยเชิงชั้นแนบชิดสนิทนาง
เหมือนม้าดีขี่ขับสำหรับรบ	ทั้งดีดขบโขกกัดสะบัดย่าง
ทั้งเรียบร้อยน้อยใหญ่ที่ไว้วาง	สันทัดทางถูกต้องคล่องอารมณ์
ถึงรูปชั่วตัวดำดังน้ำรัก	แต่รู้หลักล้ำสุรางค์นางสนม
พระโปรดปราณทานสนิทได้ชิดชม	ร่วมบรรทมแท่นทองที่รองทรง

อันดับ ๖ บทอัศจรรย์ระหว่างพระอภัยมณีกับนางละเวงวัณฬา

พลางโอบอุ้มจุมพิตสนิทถนอม	งามละม่อมละมุนจิตพิศสมัย
ร่วมภิรมย์สมสองทำนองใน	แผ่นดินไหวจนกระทั่งหลังอนนต์
ในนทีตีเคลื่นเสียงครื้นครึก	ลั่นพิลึกโลกาโกลาหล
หีบดนตรีปี่พาทย์ระนาดกล	ไม่มีคนไขดังเสียงวังเวง
อัศจรรย์ลั่นดังระฆังฆ้อง	เสียงกึกก้องเก่งก่างโหง่งหง่างเหง่ง
ปืนประจำกำปั่นก็ลั่นเอง	เสียงครื้นเครงครึกโครมโพยมบน
สุนีบาตรฟาดเสียงเปรี้ยงเปรี้ยงเปรื่อง	กระดอนกระเดื่องดินฟ้าเป็นห่าฝน
ทุกธารถ้ำน้ำพุทะลุล้น	ท่วมถนนแนวฝั่งเกาะลังกา
สองสนิทชิดชมอารมณ์ชื่น	ระเริงรื่นเริ่มแรกแปลกภาษา
พระลืมองค์พงศ์พันธ์ศวรรยา	นางลืมวังลังกาไม่อาลัย
พระหลงรื่นชื่นกลืนดินถนัน	นางหลงชั้นเชิงชิดพิสมัย
แต่คลึงเคล้าเย้ายวนรัญจวนใจ	จนระงับหลับไปในไสยา

อันดับ ๗ บทอัศจรรย์ระหว่างสินสมุทรกับนางยุพาผกา

สินสมุทรว่าพี่แพ้แต่ฝีปาก	เรี่ยวแรงมากไม่ยักพ้นเหมือนหนหลัง
ไม่โอนอ่อนผ่อนให้ก็ไม่ฟัง	อุยน่ายังหยิกเล่าดูเอาซี
พลางสวมสอดกอดเกยชมเชยชิด	นางสุดคิดสุดขัดถึงปัตติ
ข่วนเท่าไรไม่เจ็บจนเล็บลิ	อโหสิสู้เมินด้วยเกินการ
พระกอดเกี้ยวเกลียวกลมประทมทับ	นางคำนับน้อมรักสมัครสมาน
ไม่ห่างเหินเพลินเชิงระเลิงระลาน	เหมือนคชสารสู้หมอลงขอฟัน
จนเลือดฟูมฮูมแปร้นแล่นเตลิด	ระเห็จระเหิดงางวงทะลวงถลัน
ลงแทงเงาเซาซึมกระหึมมัน	ขยับยันยำขอระย่อยืน
พายุพยับกลับกลอกเมฆหมอกกลุ้ม	ดูมืดคลุ้มฝนฟ้าก็ฝ่าฝืน
ที่ในวังครั้งนั้นเสียงครั่นครื้น	ดังเหมือนปืนตูมตามเข้าสามตึง
ฝนตกพรำน้ำเหนือก็เหลือล้น	ท่วมพื้นพ้นปฐพีหยั่งมิถึง
เมื่อแรกรักปลักปลื้มลืมตะลึง	เห็นดาวดึงส์ลับลิบเหมือนทิพยรส
ด้วยรุ่นสาวคราวหนุ่มต่างชุ่มชื่น	ลืมอื่น ๆ อับอายก็หายหมด
นางยุพาแต่ก่อนนั้นงอนชด	ครั้นรู้รสเชิงชายเหือดหายงอน
ระทวยทับกับตักไม่พักง้อ	เฝ้าเคลียคลอเคล้ากันบนบรรจถรณ์
ทำจุดหลังนั่งแนบแอบชอ้อน	แต่เก่าก่อนก้ำเกินขวยเขินอาย
ประทานโทษโปรดน้องขอรองบาท	จนสิ้นชาติชาตินี้ไม่หนีหาย
ไม่แกล้งว่าฟ้าผีถ้าผัวตาย	มิให้ชายอื่นมาเป็นสามี

อันดับ ๘ บทอัศจรรย์ระหว่างศรีสุวรรณกับนางรำภาสะหรี

พลางกอดเกี่ยวเกลียวกลมสมสังวาส	ไม่เคลื่อนคลาดเคล้าเคล้นเหมือนเช่นฝัน
ดวงดาวเดือนเลื่อมสว่างออกกลางวัน	อัศจรรย์จวนเที่ยงเหมือนเสียงโทน
ทั้งมดท้าวเจ้าเข้าถูกเหล้าเข้ม	เมาเสียเต็มประดาออกท่าโขน
ซัดชาตรีตีกรับขยับโยน	รำเพลงโทนเทิ้มเทิ้มระเริมระริก
อนนต์ใหญ่ใต้แผ่นดินดิ้นขยับ	ต่างกลิ้งกลับกลอกเกลือกกระเดือกกระดิก
พระสุเมรุเอนทบพิภพพลิก	พลอยถึงมิคสัญญีกลียุค
ทั้งหญิงชายหมายเห็นกันเป็นเนื้อ	เข้าแล่เถือแทงทำถึงปล้ำปลุก
ครั้นโลกีย์พิกลเกิดฝนชุก	น้ำท่วมทุกฟากฝั่งถึงวังใน
นางลืมอายหายกลัวมีผัวลูก	เหมือนเพชรถูกน้ำค้างสว่างไสว
เฝ้าหมอบเมียงเคียงชิดด้วยติดใจ	ขออภัยได้ผิดพลั้งแต่หลังมา
อย่าถือโทษโกรธน้องขอรองบาท	จนลืมชาติสิ้นชีวังสิ้นสังขาร์
แม้ทิ้งขว้างห่างเหให้เอกา	ต้องน้อยหน้าน้องจะขอเชือดคอตาย

อันดับ ๙ บทอัศจรรย์ระหว่างสุดสาครกับนางสุลาลีวัน

พระอิงแอบแนบชิดจุมพิตพักตร์ จะผัดรักรื้อตะบึงไปถึงไหน
อันอดอื่นหมื่นแสนทั้งแดนไตร พี่อดได้อยู่ดอกด้วยนอกกาย
แต่ครั้งนี้ที่จะอดซึ่งรสรัก สุดจะหักห้ามสวาทไม่ขาดหาย
เขาเป็นทั้งลังกาไม่น่าอาย อย่ากลับกลายแกล้งว่าทารกรรม
พลางกอดเกี้ยวเกลียวกลมภิรมย์ชื่น ถนอมชื่นเชยชิมไม่อิ่มหนำ
นางว่าเบื่อเหลือเข็นเฝ้าเคล้นคลำ จะชอกช้ำไปเสียแล้วไม่แคล้วเลย
ห้ามเท่าไรไม่ยั้งไม่ฟังห้าม ตามเกิดตามบุญกรรมแกล้งทำเฉย
พระกอดช้อนกรต้องประคองเชย ต่างไม่เคยทมเขินเผอิญเป็น
กระดิ๊กระดิกพลิกเพลี่ยงเบือนเบี่ยงบิด เหมือนเรือติดตมตื้นจะขืนเข็ญ
แต่สาวหนุ่มชุ่มชื่นระรื่นเย็น บังเกิดเป็นอัศจรรย์ไม่ทันรู้
ด้วยรวดเร็วเปลวไฟบระลัยราด เหมือนขึ้นปากนกหันใส่คันหู
พอลั่นฉับสับไกก็ไฟพรู เสียงฟุบพู่ฟู่ฟุ้งฟูมดังตูมตึง
ต่างละเลิงเชิงชมภิรมย์ชื่น อันรสอื่นหรือจะเปรียบประเทียบถึง
นางเมียยั่วผัวเย้าเฝ้าเคล้าคลึง จนเหนื่อยถึงเคลิ้มหลับระงับไป

อันดับ ๑๐ บทอัศจรรย์ระหว่างพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลี (อีกครั้ง)

อัศจรรย์ลั่นเลื่อนสะเทือนไป ที่ถ่านไฟเก่าดับก็กลับโพลง
เหมือนมีปีมีวันจันทร์อังฆาต โลกธาตุเลื่อนลั่นควันโขมง
เขาเนมินห์อิสินธรคลอนเคลื่อนโคลง ทะเลโล่งลมคลื่นเสียงครื้นครึก
พวกสำเภาเหล่าที่ค้างมรสุม ออกเล่นกลุ้มกลางคืนจนดื่นดึก
สู้กรำฝนทนหนาวออกอ่าวลึก ต่างสมนึกเลยหลับระงับไป

อันดับ ๑๑ บทอัศจรรย์ระหว่างศรีสุวรรณกับนางเกศรา (อีกครั้ง)

อัศจรรย์หวั่นไหวไม่เร่งรัด เป็นลมพัดเรื่อย ๆ เฉื่อย ๆ ฉิว
ช่อใบไม้ไหวกะดิกริกริกริ้ว ระทวยหิวหอบระเหยเลยหลับไป

อันดับ ๑๒ บทอัศจรรย์ระหว่างสินสมุทรกับนางยุพาผกา

อัศจรรย์นั้นเหมือนอย่างช้างเป็นบ้า สะบัดงางวงแกว่งแทงเถลิง
คนถือพัดผัดให้ไล่ละเลิง แล่นเตลิดเปิดเปิงเข้าเซิงซุ้ม

หมายเหตุ คัดจากหนังสืออนุสรณ์ในวันพิธีเปิดอนุสาวรีย์ สุนทรภู่ วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๑๓ ณ บ้านกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง



เทศบาลตำบลเมืองแกลง

จัดทำหนังสืออนุสรณ์นี้ ในคราวงานบุญกลางบ้าน ประจำปี ๒๕๕๓ ครั้งที่ ๗

ระหว่างวันที่ ๑๐ ถึง ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๓